

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ : κα. Όλγα ΤΣΟΛΚΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επικουρος Καθηγητής	Αγ. ΠΑΠΑΝΕΟΦΥΤΟΥ
Λέκτορας	ΟΛ. ΤΣΟΛΚΑ
Λέκτορας	Ευγ. ΚΡΙΤΣΕΛΗ

ΘΕΜΑ :

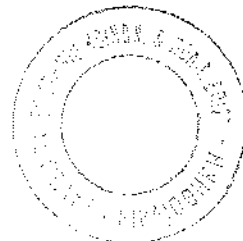
«Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας καθώς και να ζητά και την εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης κατ' άρθρο 6 παράγραφος 3 εδάφιο δ' της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου».

ΣΥΓΓΡΑΦΗ

ΜΠΑΛΑΤΣΟΥ ΕΛΕΝΗ Α.Μ. 0904Μ005

ΑΘΗΝΑ

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2006

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

I. Εισαγωγή.....	4
II. Συνοπτική Ιστορική Επισκόπηση.....	6
III. Η κανονιστική σημασία της διάταξης του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.....	10
Α. Έννομες συνέπειες της κύρωσης της Ε.Σ.Δ.Α στη χώρα μας.....	10
Β. Η δεσμευτικότητα της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.....	13
IV. Γενική Οριοθέτηση του δικαιώματος.....	15
Α. Ο κατηγορούμενος ως φορέας του δικαιώματος.....	15
Β. Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην Ε.Σ.Δ.Α.....	17
Γ. Η αναγνώριση του δικαιώματος ως έκφραση του γενικού δικαιώματος ακρόασης και η κατοχύρωσή του στον Κ.Π.Δ.....	19
V. Κανονιστικό περιεχόμενο του μερικότερου δικαιώματος της εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας :	21
Α. Κριτική επισκόπηση της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α.....	21
1. Το περιεχόμενο του δικαιώματος.....	21
2. Ο συγκατηγορούμενος ως «μάρτυρας κατηγορίας».....	27
3. Οι «ανώνυμοι» μάρτυρες κατηγορίας.....	31
Β. Κριτική επισκόπηση της νομολογίας των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων.....	36
1. Ο πυρήνας του δικαιώματος.....	36
2. Η εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 365 Κ.Π.Δ.....	39
3. Η εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 357 Κ.Π.Δ.....	44

4. Η «μαρτυρία» του συγκατηγορουμένου.....	46
VI. Κανονιστικό περιεχόμενο του μερικότερου δικαιώματος της εξέτασης μαρτύρων υπεράσπισης:	
Α. Κριτική επισκόπηση της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α.....	50
Β. Κριτική επισκόπηση της νομολογίας των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων.....	51
VII. Η παραβίαση του δικαιώματος ως λόγος ακυρότητας της διαδικασίας.....	58
VIII. Συμπεράσματα – Επίλογος.....	63
IX. Παράρτημα.....	66
X. Βιβλιογραφία.....	71

I. Εισαγωγή

Στο ισχύον δημοκρατικό πολίτευμα το Ποινικό Δίκαιο επιτελεί διπλή κοινωνική λειτουργία. Αυτή συνίσταται αφενός στην προστασία των εννόμων αγαθών, που επιτυγχάνεται με την δίωξη του εγκλήματος, αφετέρου στην εξασφαλιστική του ατόμου λειτουργία¹, η οποία θεμελιώνεται στη δικαιοκρατική αρχή «κανένα έγκλημα, καμιά ποινή χωρίς νόμο», αρχή η οποία περιλαμβάνεται στην «Οικουμενική Διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» του 1953 και καθιερώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη συνταγματικά στο άρθρο 7 παράγραφος 1 του Συντάγματος.

Τις λειτουργίες αυτές καλείται να υλοποιήσει το ποινικό δικονομικό δίκαιο στο πλαίσιο του προορισμού του, καθορίζοντας την διαδικασία απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Ο θεμελιώδης κανόνας στον οποίο βρίσκεται έρεισμα η εξασφαλιστική του ατόμου λειτουργία του ουσιαστικού Ποινικού Δικαίου, στην δικονομική ενεργοποίησή του συμπληρώνεται ως ακολούθως : «*κανένα έγκλημα, καμιά ποινή χωρίς νόμο και χωρίς δίκη*», με συνταγματική πλέον κατοχύρωση αυτού του αξιώματος στο άρθρο 96 παρ. 1 του Συντάγματος.

Με την καθιέρωση των ανωτέρω αρχών αναγνωρίζεται ως πρωτογενές δικαίωμα του κατηγορουμένου η αξίωσή του να λογοδοτήσει για έγκλημα που του καταλογίζεται μόνο σε δίκη². Αυτή η δίκη πρέπει να είναι δίκαιη σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 της Συμβάσεως «Για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών». Ορισμός του όρου «δίκαιη δίκη» δεν απαντά στο κείμενο της Σύμβασης. Εν τούτοις το Ε.Δ.Δ.Α έχει ήδη θέσει ορισμένα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία μπορεί να διαπιστωθεί η δικαιοσύνη ή μη της διαδικασίας³. Έτσι, δίκαιη δίκη είναι εκείνη κατά τη διεξαγωγή της

¹ Γ. Α. Μαγκάκη, Ποινικό Δίκαιο, 1979, παράγραφος 11, σελ. 62.

² Σταμάτη Δασκαλόπουλου, Τα δικαιώματα του κατηγορουμένου στην κύρια διαδικασία, στην ημερίδα με θέμα : Η προστασία του κατηγορουμένου και του θύματος στην ποινική δίκη, Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 75 επ.

³ Βλ. αναλυτικά Ι. Ανδρουλάκη, Κριτήρια της Δίκαιης Ποινικής Δίκης κατά το άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α., Αθήνα 2000, Εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, σελ. 10 επ.

οποίας διασφαλίζεται η δυνατότητα για επαρκή και ίση ευκαιρία του κάθε διαδίκου – άρα και του κατηγορουμένου – να αναπτύξει τις απόψεις του τόσο ως προς το νομικό, όσο και ως προς το πραγματικό σκέλος της υπόθεσής του, ενώπιον του Δικαστηρίου και κατ' επέκταση να επηρεάσει την εκδιδόμενη δικαστική απόφαση ή διενεργούμενη δικονομική πράξη. Περαιτέρω ως δίκαιη δίκη θεωρείται εκείνη που διεξάγεται με την τήρηση όλων των προβλεπόμενων από τις ισχύουσες διατάξεις δικαιωμάτων των διαδίκων, καθώς και των αντίστοιχων υποχρεώσεων των οργάνων απονομής της δικαιοσύνης, όχι μόνο τυπικά, αλλά και ουσιαστικά, δηλαδή κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η τήρηση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων αυτών να εξασφαλίζει στους διαδίκους πλήρη και αποτελεσματική υπεράσπισή τους σε κάθε στάδιο της διαδικασίας. Με βάση μάλιστα την αποκαλούμενη «αρχή της δίκαιης διεξαγωγής της δίκης» που απορρέει από την όλη διάταξη του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α. μπορούν να διαμορφώνονται ή να διευρύνονται συγκεκριμένα ειδικότερα δικαιώματα των διαδίκων και συγκεκριμένες υποχρεώσεις των οργάνων απονομής της δικαιοσύνης, μολονότι δεν προβλέπονται καθόλου ή στην απαιτούμενη έκταση από την αντίστοιχη δικονομική νομοθεσία⁴.

Στο δικό μας ποινικό δικονομικό δίκαιο η δυνατότητα αυτή των διαδίκων να αναπτύξουν τις απόψεις τους και να υπερασπισθούν τους ισχυρισμούς τους εξειδικεύεται κυρίως ως θεμελιώδες δικαίωμα του κατηγορουμένου που πρέπει να παρέχεται σε κάθε φάση της ποινικής δίκης, δηλαδή από την έναρξη της ποινικής δίωξης μέχρι και την αμετάκλητη περάτωσή της. Πρόκειται για το δικαίωμα ακρόασης, το οποίο, αποτελεί σημείο αναφοράς σημαντικών δικαιωμάτων για τον κατηγορούμενο. Με την καθιέρωση του δικαιώματος ακρόασης παρέχεται στον κατηγορούμενο η δυνατότητα να επηρεάζει τη διαμόρφωση της εκδιδόμενης δικαστικής απόφασης, ενώ ταυτόχρονα αποτρέπεται οποιοσδήποτε αιφνιδιασμός του, αφού με την άοκνησή του

⁴ *Αργυρίου Καρρά*, «Η αρχή της δικαστικής ακρόασης στην ποινική δίκη», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1989, σελ. 33 επ.

εξασφαλίζεται η διαφάνεια της διεξαγόμενης δίκης με τη δυνατότητα ενεργητικής συμμετοχής του σ' αυτήν⁵.

Ειδικότερα, έχουν ιδιαίτερη αξία τα παρεχόμενα με την παράγραφο 3 του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α. μερικότερα δικαιώματα του κατηγορουμένου, τα οποία περιλαμβάνονται, επίσης στο γενικότερο δικαίωμα ακρόασης. Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η οριοθέτηση του κανονιστικού περιεχομένου ενός από τα δικαιώματα αυτά και συγκεκριμένα του δικαιώματος του κατηγορουμένου κατά το εδάφιο δ' της παραγράφου 3 του ως άνω άρθρου της Ε.Σ.Δ.Α., αφενός να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας, αφετέρου να επιτυγχάνει την πρόσκληση και εξέταση των μαρτύρων υπεράσπισης με τους ίδιους όρους όπως και οι μάρτυρες κατηγορίας, υπό το πρίσμα της νομολογίας τόσο του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Δ.Δ.Α.), όσο και των ανωτάτων ελληνικών ποινικών δικαστηρίων. Λαμβάνοντας υπόψη τη σχετική νομολογία αναφέρονται στη συνέχεια οι έννομες συνέπειες της παραβίασης αυτών των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου που συνιστούν κατά συνέπεια και παραβίαση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος ακρόασής του.

II. Συνοπτική Ιστορική Επισκόπηση

Στην ποινική δίκη η εξέταση των μαρτύρων στο ακροατήριο είναι θεμελιώδες αποδεικτικό μέσο για την εξακρίβωση της αλήθειας και το σχηματισμό δικανικής πεποίθησης. Χαρακτηριστικές είναι οι ακόλουθες παρατηρήσεις του Helie (Rev. de legislation τ. 17, σελ. 368) όπως παρατίθενται από τον Καθηγητή του Ποινικού Δικαίου, Κωνσταντίνο Τσουκαλά⁶ : « Διαφορετική είναι η αυθεντία των παρόντων μαρτύρων και διαφορετική εκείνη των αναγνωσθεισών μαρτυριών. Οι έγγραφες καταθέσεις απέχουν κατά πολύ από τις εγγυήσεις της προφορικής επ' ακροατηρίω εξέτασεως του μάρτυρα. Οι πρώτες λαμβάνονται, για να κριθεί εάν στηρίζεται η κατηγορία, οι δεύτερες για να κριθεί οριστικά η τύχη του κατηγορουμένου. Οι πρώτες φέρουν τον τύπο, του οποίου δίνει ο ανακριτής –

⁵ Αργυρίου Καρρά, ο.π., σελ. 8

⁶ Κωνσταντίνου Τσουκαλά, Ερμηνεία Ποινικής Δικονομίας, Τόμος Α', Γενικοί Ορισμοί, Εκδοτικός Οίκος Ι. & ΙΙ. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα, 1943, σελ. 213.

ή κάποιος γραμματέας της ανακρίσεως – σε κάθε δε περίπτωση κι αν απηχούν το πνεύμα του μάρτυρα, το απηχούν αιελώς και αφύκως. Λαμβάνονται στο ανακριτικό γραφείο χωρίς αντιδικία, χωρίς συζήτηση, χωρίς δημοσιότητα. Καμία βεβαιότητα ότι φέρουν την έκφραση του μάρτυρα, διότι το άψυχο χαρτί δεν μπορεί να περιλάβει τους διαταγμούς αυτού, τις επιφυλάξεις του, την υποβολή η οποία ασκήθηκε πάνω του, για να καταλήξει στην κατάθεση στην οποία κατέληξε. Ούτε μπορεί να απεικονίσει την ταραχή, το ύφος, την συγκίνηση αυτού. Εάν δε είναι ατελής ή αμφιβόλου εννοίας η κατάθεση, πώς θα γίνει η συμπλήρωση και επεξήγηση; Ποιος μπορεί να βεβαιώσει ότι ο μάρτυρας θα επιμείνει στην κατάθεσή του ενώπιον του Εισαγγελέα, του κατηγορουμένου και του παρακολουθούντος λαού; ...».

Η θέσιση διάταξης σχετικά με την αυτοπρόσωπη εξέταση των μαρτύρων κατά την κύρια ή ακροαματική διαδικασία, διάταξης, η οποία συνάδει με τις θεμελιώδεις αρχές που διέπουν την ποινική δίκη, δηλαδή τις αρχές της αμεσότητας, δημοσιότητας και προφορικότητας αποτέλεσε αξίωση των θεωρητικών στον ευρωπαϊκό χώρο στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, δηλαδή παράλληλα με τη Γαλλική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Έτσι, με την αναμόρφωση της ελληνικής ποινικής δικονομίας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η σχετική ρύθμιση συμπεριλήφθηκε στα σχετικά νομοθετικά κείμενα. Ήταν πλέον αυτονόητο ότι η παραστατικότητα του προφορικού λόγου δεν μπορούσε να αντικατασταθεί από μια έγγραφη κατάθεση. Η δυνατότητα να εξετασθεί το άτομο που είχε βιώσει εκ του σύνεγγυς μια αξιόποινη πράξη, δηλαδή να υποσεί τη «βάσανο» της αντιδικίας, να μιλήσει γι' αυτήν ενώπιον πολλών, εξασφαλίζει σε κάποιο βαθμό την αξιοπιστία της μαρτυρικής του κατάθεσης.

Ειδικότερα ένα ζήτημα που απασχόλησε τους θεωρητικούς στο παρελθόν⁷ αφορούσε στο αν ο μάρτυρας έπρεπε να εκθέτει όλα όσα γνωρίζει επί του αντικειμένου της δίκης ή εάν πρέπει να προκαλείται δια ερωτήσεων. Τον 12^ο αιώνα περίπου η παπική εξουσία άρχισε σταδιακά να υιοθετεί το εξεταστικό σύστημα. Οι πρώτες αντιδράσεις απαντούν στην

⁷ Κωνσταντίνου Τσουκαλά, ο.π., σελ. 215.

Αγγλία. Ήδη από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα το ποινικοδικονομικό σύστημα, το οποίο είχε διαμορφωθεί στην Αγγλία στο πλαίσιο του κοινού δικαίου (common law), είχε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά : Η προδικασία διεξήγεται κατά το εξεταστικό και η κύρια διαδικασία κατά το κατηγορητικό σύστημα, όπου ίσχυαν οι αρχές της δημοσιότητας και της προφορικότητας. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στην Αγγλία, σε αντίθεση με τον ηπειρωτικό ευρωπαϊκό χώρο, η προστασία των ελευθεριών εκπήγαζε όχι από το κράτος, αλλά από την αναγνώριση της νομολογίας των φυσικών και अपαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Ο θεσμός της κατ' αντιπαράσταση εξέτασης εισήχθη περίπου τον 17^ο αιώνα από την Αγγλία στην Αμερική. Ο σκοπός του θεσμού αυτού ήταν τριπλός και μάλιστα πρώτον η απλή επίδειξη στο μάρτυρα, με σκοπό την αναγνώριση κάποιου προσώπου ως δράστη μιας αξιόποινης πράξης, δεύτερον η επίτευξη συμφωνίας επί μεμονωμένων σημείων δια της αναζωογόνησης της μνήμης των μαρτύρων και της αμοιβαίας συμπλήρωσης των καταθέσεων αυτών, όπου αυτές είναι ελικρινείς και χρήζουν συμπλήρωσης λόγω πλάνης, συγχύσεως ή αμνησίας και τρίτον η κατάδειξη εκδήλου αντίφασης για τον έλεγχο της αξιοπιστίας και την εκτίμηση της μαρτυρίας εκ της εμμονής και της σταθερότητας κάθε μάρτυρα.

Σε αντίθεση με την ως άνω αγγλοαμερικανική εξέλιξη, στο γερμανικό δίκαιο από τον 13^ο μέχρι τον 19^ο αιώνα, η ποινική δίκη διεξήγεται κατά το εξεταστικό σύστημα⁸. Επικρατούσε η μυστικότητα, η έγγραφη διαδικασία και η νομική θεωρία των αποδείξεων. Το άτομο ήταν υποιελές έναντι του κράτους. Έτσι, ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος, λόγω αυτής της σχέσης υποταγής, ήταν απλό αντικείμενο της «εξέτασης» και δεν είχε δικαίωμα να αντικρούσει τις σε βάρος του καταθέσεις των μαρτύρων (αφού δεν μπορούσε να τους εξετάσει προφορικά επ' ακροατηρίω). Κριτική στο εξεταστικό δικονομικό σύστημα και στην τότε ισχύουσα θέση του κατηγορουμένου ως αντικειμένου της δίκης άρχισε να ασκείται μετά τη Γαλλική Διακήρυξη των «δικαιωμάτων του ανθρώπου

⁸ Όλγας Τσόλκα, Η αρχή «nemo tenetur se ipsum prodere / accusare» στην ποινική δίκη, Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2002, σελ. 37 επ.

και του πολίτη» του έτους 1789. Έτσι, στο πλαίσιο αυτό, παράλληλα με την απαίτηση για κατοχύρωση ατομικών ελευθεριών γεννήθηκε επίσης η αξίωση της μεταρρύθμισης του ποινικοδικονομικού συστήματος, στο οποίο ο κατηγορούμενος καθίσταται υπεύθυνο υποκείμενο της δίκης και δεν θα υποβιβάζεται σε απλό αντικείμενο για την αναζήτηση της αλήθειας. Αμφισβητήθηκε έντονα η απεριόριστη εξουσία των νομομαθών δικαστών, που ήταν ταυτόχρονα κατήγοροι, συνήγοροι υπεράσπισης και δικαστές και πρόβαλε η αξίωση για τη θεσμοθέτηση «δικαστηρίου», με στόχο την «αμυντική προστασία της ελευθερίας των πολιτών». Έγινε λόγος για δημοσιότητα, προφορικότητα, κατηγορητικό σύστημα, ελεύθερη εκτίμηση αποδείξεων, τεκμήριο αθωότητας. Άρχισε ουσεπώς σταδιακά να υιοθετείται η άποψη της διπλής λειτουργίας της ποινικής δίκης, κατά την οποία τα ατομικά δικαιώματα θέτουν φραγμό στην άσκηση της ποινικής αξίωσης της πολιτείας. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού καθιερώθηκε το κατηγορητικό σύστημα, διαμορφώθηκε δε σύμφωνα με το γαλλικό πρότυπο. Στη Γαλλία οι νόμοι της επαναστατικής περιόδου και πιο συγκεκριμένα ο Κώδικας της 3 Brumaire έτος IV της Γαλλικής επανάστασης είχαν ως θεωρητική βάση ότι η εξέταση των μαρτύρων από τον κατηγορούμενο διασφάλιζε τη δυνατότητα υπεράσπισης. Επέτρεπε δηλαδή στον κατηγορούμενο να αποδείξει την αθωότητά του. Το εξεταστικό σύστημα διατηρήθηκε μόνο στην προδικασία.

Η ιστορική εξέλιξη της διαμόρφωσης του ελληνικού ποινικοδικονομικού συστήματος μετά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα αντιστοιχεί σε μεγάλο βαθμό μ' εκείνη που απαντά στη γερμανική καθώς και στη γαλλική έννομη τάξη. Η μετάβαση από το εξεταστικό στο αποκαλούμενο «μικτό σύστημα» ακολούθησε την παράλληλη πορεία της σχέσης μεταξύ κρατικής εξουσίας και ατόμου. Όπως δε χαρακτηριστικά σημειώνει ο Καθηγητής Κωνσταντίνος Τσουκαλάς⁹, το κατηγορητικό σύστημα, το οποίο έλαβε *«ηγγυημένον τύπον»* στην ελληνική και ρωμαϊκή νομοθεσία, *«χάνεται κατόπιν με την απώλειαν των ελευθεριών, επανευρίσκεται με την πώσιν της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας εις τα γερμανικά και τα φεουδαλικά έθιμα υπό κονδροειδή ρυθμόν, ακολούθως*

⁹ Κωνσταντίνου Τσουκαλά, Ποινική Δικονομία, 1936, σελ. 20.

δε και πάλιν οβύνει από την ηπειρωτικήν Ευρώπην δια να διατηρηθεί μόνον εις την Αγγλίαν και τας Ηνωμένας Πολιτείας. Θα τον αναζητήσει η Ευρώπη κατά τον 18^ο αιώνα και θα τον παραλάβη και πάλιν εκ της Αγγλίας και της κλασσικής αρχαιότητος δια να του εγκαθιδρύση κατά τα υγιά αυτού μέρη και καθ' ωρισμένον μέτρον, άμα ως έπνευσεν η φιλεύθερος πνοή της γαλλικής επαναστάσεως».

Η εισαγωγή του θεσμού του εισαγγελέα, ως κατηγορούσας αρχής αποτελεί το σπουδαιότερο γεγονός στην ιστορία των ποινικοδικονομικών θεσμών. Παράλληλα, μεταβάλλεται εκ βάθρων η θέση του κατηγορουμένου, ο οποίος καθίσταται υποκείμενο της δίκης και αποκτά δικαιώματα απέναντι στην κατηγορία, μεταξύ των οποίων και το θεμελιώδες δικαίωμα να εξετάζει ο ίδιος ή ο συνήγορός του τους μάρτυρες και ο δικαστής πλέον, ο οποίος λειτουργεί ως ένας υπερκείμενος και αμερόληπτος «τρίτος», οφείλει να μεριμνά για την ικανοποίηση των εν λόγω δικαιωμάτων¹⁰.

III. Η κανονιστική σημασία της διάταξης του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

A. Έννομες συνέπειες της κύρωσης της Ε.Σ.Δ.Α στη χώρα μας

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου υπεγράφη στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 μεταξύ των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης και τέθηκε σε ισχύ τον Σεπτέμβριο του 1953. Πρωταρχικός σκοπός ήταν να γίνουν τα πρώτα βήματα για την ενίσχυση ορισμένων δικαιωμάτων, όπως αυτά είχαν διατυπωθεί στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1948 στο Παρίσι¹¹. Τότε η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ψήφισε ένα

¹⁰ Νικ. Ανδρουλάκη, Θεμελιώδεις Έννοιες της ποινικής δίκης, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σελ. 55-56.

Χρήστον Δέδε, Ποινική Δικονομία, Έκδοσις Τετάρτη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1975, σελ. 27 επ.

¹¹ Νικολάου Κοιλούρη, «Δραστηριότητες για τα 50 χρόνια της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» ΠοινΔικ 1/1999, σελ. 72 επ.

από τα σημαντικότερα κείμενα στην ιστορία της Ανθρωπότητας, το οποίο διακήρυττε τη θέληση όλων των λαών να καταβληθεί κάθε προσπάθεια για το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών σε όλο τον κόσμο.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Σ.Δ.Α.) αποτελεί μία διεθνή πολυμερή σύμβαση με ιδιαίτερη σημασία. Και αυτό, γιατί όχι μόνο εξαγγέλλεται μία σειρά θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών, αλλά προβλέπονται τα όργανα και οι διαδικασίες εκείνες που είναι απαραίτητες για την προστασία αυτών των δικαιωμάτων. Έτσι θεσπίζεται ένα σύστημα δικαστικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων με την σύσταση ενός δικαστηρίου ανεξάρτητου και αμερόληπτου¹², το οποίο εντός ευλόγου προθεσμίας αποφασίζει για αστική ή ποινική υπόθεση¹³ (άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.). Το δικαστήριο αυτό εξετάζει τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος, εξασφαλίζοντας μια δίκαιη δίκη σύμφωνα με την επιταγή του άρθρου 6 παρ. 1 και αποφαινεται για το βάσιμο ή μη της προσφυγής, εκδίδοντας δεσμευτική απόφαση. Οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποτελούν ένα απαραίτητο εργαλείο για την προσέγγιση και ερμηνεία της Σύμβασης.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ή αλλιώς Σύμβαση της Ρώμης του 1950 περί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου μαζί με το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο κυρώθηκε από το Ελληνικό Κράτος με το Νόμο 2329 της 18/21^{ης} Μαρτίου 1953. Στη συνέχεια, το καθεστώς της δικτατορίας την κατήγγειλε και τέθηκε εκ νέου σε ισχύ μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας με το Ν.Δ. 53/19.09.1974¹⁴. Από τότε η Σύμβαση δεσμεύει την Ελλάδα διεθνώς και οι διατάξεις της αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του ελληνικού

¹² *DDr. Franz Matscher (μεταφρ. Ελίνας Θεοδώρου)* «Το νέο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Θεσμικές, λειτουργικές και δικονομικές απόψεις», Δ 31, σελ. 552 επ.

¹³ *Γιάννη Κιτσιάκη*, «Οι αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, έτους 2000, Μέρος Ι : Οι δικονομικές εγγυήσεις στην ποινική δίκη - Το δικαίωμα σε δίκαιη ποινική δίκη (άρθρο 6 Ε.Σ.Δ.Α.)», ΠoinΔικ 7/2001, σελ. 773 επ., όπου ο συγγραφέας διαπιστώνει αφενός επανάληψη παραβιάσεων που σημαίνει ότι τα κράτη δεν συμμορφώνονται με τις υποδείξεις του Δικαστηρίου κι επομένως οι καταδικαστικές αποφάσεις έχουν ελάχιστο προληπτικό βάρος και αποτρεπτικό χαρακτήρα, και αφετέρου επίτευξη ομοφωνίας στις περισσότερες αποφάσεις που εκδίδονται.

¹⁴ Ν.Δ. 53/19.09.1974, ΦΕΚ Α', 256.

εσωτερικού δικαίου, που υπερισχύουν κάθε άλλης διάταξης νόμου¹⁵ (άρθρο 28 παρ. 1 Συντ). Η ισχύς της Ευρωπαϊκής Σύμβασης στην ελληνική έννομη τάξη έχει, λοιπόν, ως συνέπεια την εφαρμογή της από τα ελληνικά δικαστήρια.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος, καθιερώνονται τρεις αρχές : πρώτον, οι κανόνες του διεθνούς δικαίου αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του ελληνικού δικαίου, δεύτερον, αυτοί υπερισχύουν από κάθε αντίθετη διάταξη νόμου και τρίτον, η εφαρμογή τους στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας. Σύμφωνα με την πρώτη αρχή, οι συμβατικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου ενσωματώνονται στο ελληνικό δίκαιο από και με την επικύρωση των διεθνών συμβάσεων με νόμο¹⁶, σύμφωνα με το άρθρο 36 του Συντάγματος και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς. Είναι αυτονόητο ότι οι κανόνες του διεθνούς δικαίου, οι οποίοι ενσωματώνονται στο εσωτερικό δίκαιο, δημιουργούν αμέσως, όπως και οι άλλοι κανόνες του εσωτερικού δικαίου, δικαιώματα και υποχρεώσεις των κατοίκων της Χώρας. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των ατόμων δημιουργούν ιδίως οι διεθνείς συμβάσεις περί προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μεταξύ των οποίων προέχουσα θέση κατέχει η Ε.Σ.Δ.Α. Σύμφωνα με τη δεύτερη αρχή της διάταξης του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντ. οι κανόνες του διεθνούς δικαίου έχουν κατά την ορθότερη ερμηνεία της διάταξης υπερνομοθετική αλλά υποουναγματική ισχύ, δηλαδή υπερέχουν έναντι όλων των κανόνων του ελληνικού δικαίου, πλην των κανόνων του Συντάγματος¹⁷.

¹⁵ Βλ. την υπ' αριθμ. 13/1991 γνωμοδότηση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, ΔΕΝ/1992 (161).

¹⁶ *Αθανασίου Ράικου*, «Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Ι, Δεύτερη Έκδοση, Α'», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, σελ. 145.

¹⁷ *Αθανασίου Ράικου*, «Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Ι, Δεύτερη Έκδοση, Α'», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, σελ. 151-152. Επιπλέον δε σημειώνεται ότι με την ιεράρχηση στις σχέσεις μεταξύ διεθνούς και εσωτερικού δικαίου που καθιερώνει το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος, ο Έλληνας εφαρμοστής του δικαίου, εφόσον υφίστανται πλείονες διατάξεις, οφείλει να προβεί στην απαραίτητη διαβάθμιση και να επιλέξει την ευνοϊκότερη για το προστατευόμενο πρόσωπο ρύθμιση.

Η. Δ. Δαγτόγλου, *Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο*, α', 1979, σελ. 77 επ.

Β. Η δεσμευτικότητα της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Οι αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. είναι τελεσίδικες σύμφωνα με το άρθρο 52, αλλά δεν δημιουργούν δεδικασμένο για τα εθνικά δικαστήρια. Κατά το νομικό τους όμως περιεχόμενο είναι δεσμευτικές τόσο έναντι του κοινού νομοθέτη, όσο και των ελληνικών δικαστηρίων. Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 53 Ε.Σ.Δ.Α. τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν την υποχρέωση «να συμμορφωθούν προς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου επί των διαφορών εις τας οποίας είναι διάδικον». Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο (Ε.Δ.Δ.Α.) έχει επανειλημμένα αρνηθεί να υποδείξει στα κράτη τι πρέπει να κάμουν, για να συμμορφωθούν στην Α ή Β απόφασή του. Ωστόσο στην υπόθεση *Hadjianastassiou v. Greece* (Δ 1992) το Δικαστήριο προχώρησε σε επισημάνσεις πρακτικών μέτρων, ώστε να αποφεύγονται οι παραβιάσεις¹⁸.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν λειτουργεί λοιπόν ως εφετείο των εθνικών δικαστηρίων, γι' αυτό και δεν μπορεί άμεσα να ανατρέψει ή να τροποποιήσει τις αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων, ούτε να παρέμβει για λογαριασμό του προσφεύγοντος ενώπιον της δημόσιας αρχής¹⁹. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 41 Ε.Σ.Δ.Α., έχει την εξουσία να επιδικάσει αποζημίωση στον προσφεύγοντα, εφόσον κρίνει ότι υπάρχει παραβίαση της Σύμβασης στη συγκεκριμένη περίπτωση. Τα Κράτη υποχρεούνται να συμμορφώνονται προς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου χρησιμοποιώντας κάθε πρόσφορο μέσο για την παύση της παραβίασης, την άρση των συνεπειών της και την παράλειψή της στο μέλλον (άρθρο 46 Ε.Σ.Δ.Α.)²⁰. Ενόψει δε του δεσμευτικού χαρακτήρα της, η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου αποσκοπεί στην προστασία όχι μόνο του προσφεύγοντος, αλλά και

¹⁸ *Εμμανουήλ Ροΐκουνα*, Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Εστία, Αθήνα 1995, σελ. 124.

¹⁹ *Αντώνη Μαγγανά – Αίλιας Καρατζά*, «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου», Νομική Βιβλιοθήκη 2002, σελ. 23.

²⁰ *Ευαγγελίας Ποδηματά*, «Σκέψεις για το δεδικασμένο και την εκτελεστικότητα των αποφάσεων του ΕυρΔΔΑ στην ημεδαπή έννομη τάξη», ΕΛΔ 41 (2000), σελ. 327 επ.

Κώστα Χρυσόγονου, «Π επανάληψη ποινικής διαδικασίας ύστερα από απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», ΝοΒ 49 (2001), σελ. 1110 επ.

οιουδήποτε τρίτου εμπίπτει στο πεδίο ισχύος της κριθείσης ως αντίθετης προς τη Σύμβαση ρύθμισης της εθνικής έννομης τάξης.

Όπως, όμως, έχει επισημανθεί, υπάρχει ένα γενικότερο πρόβλημα εναρμονίσεως της εσωτερικής νομολογίας σε σχέση προς τη νομολογία των οργάνων της Συμβάσεως ή και εναρμονίσεως της νομολογίας των διαφόρων κρατών σε σχέση προς τη Σύμβαση. Το πρόβλημα λύεται εκ των ενόντων επειδή, αφενός δεν προβλέπεται στο πλαίσιο της Ε.Σ.Δ.Α. σύστημα προδικαστικής παραπομπής παρόμοιο προς εκείνο του άρθρου 177 Συνθ ΕΚ και αφετέρου η ενημέρωση ως προς τη νομολογία των οργάνων της Συμβάσεως είναι ελλιπέστατη. Υπάρχει δε και πρόβλημα γλώσσας, διότι τόσο το αυθεντικό κείμενο της Συμβάσεως, όσο και οι πράξεις των διεθνών οργάνων προστασίας διατυπώνονται στην αγγλική και τη γαλλική²¹.

Λόγω της ανωτέρω πραγματικότητας, για αρκετές δεκαετίες η επίκληση των διατάξεων της Σύμβασης είχε μάλλον επικουρικό χαρακτήρα, σε συνδυασμό με τις διατάξεις του Συντάγματος. Αναφορικά με την ελληνική πραγματικότητα η ίδια η Ε.Σ.Δ.Α παρέμεινε για πολλά χρόνια στο περιθώριο της ελληνικής έννομης τάξης, όπως συνέβη, άλλωστε και στην πλειονότητα των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ελαφρυντικά για τη στάση αυτή των δικαστηρίων και των Ελλήνων δικαστών υπάρχουν και μάλιστα διόλου ευκαταφρόνητα. Καταρχήν οφείλουμε να παραδεχθούμε ότι η άγνοια και η αδιαφορία για τα περί την Σύμβαση καθόλου δεν συνιστά θλιβερό «προνόμιο» της τάξης των ελλήνων δικαστών, αλλά αντανακλά την συνολική στάση επί του θέματος του ελληνικού νομικού κόσμου, περιλαμβανομένων και των ελλήνων δικηγόρων. Η ευθύνη των τελευταίων έγκειται στην δυσχέρεια που έχουν να αναλάβουν ένα ρόλο σύνδεσης της ευρωπαϊκής με την εγχώρια ποινική έννομη τάξη και να επωμισθούν δίκην «παγοθραυστικού» ή ως μέλη μιας αόρατης εμπροσθοφυλακής την δύσκολη αποστολή να στρέψουν την προσοχή των δικαστών προς την

²¹ *Εμμανουήλ Ρούκουνα, ο.π., σελ. 106-107.*

νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, έτσι ώστε να εισαχθούν οι διατάξεις της Ε.Σ.Δ.Α. στην καθημερινή δικαστηριακή πρακτική²².

Σήμερα, όμως, γίνονται ολοένα και περισσότερες αναφορές στη Σύμβαση από τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων και κυρίως των ανωτάτων δικαστηρίων²³. Η ρητή πλέον αναγνώριση της δεσμευτικότητας της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α. αναδείχθηκε με μια πρόσφατη σημαντική νομοθετική πρωτοβουλία, δηλαδή τη θέσπιση της διάταξης του άρθρου 525 Α του Κ.Π.Δ.²⁴, που αφορά στην επανάληψη της διαδικασίας, σε περίπτωση που αποφανθεί το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο ότι σε μια υπόθεση είχε παραβιαστεί η Ε.Σ.Δ.Α.

Χαρακτηριστικά δε υποστηρίχθηκε ότι στην νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ανιχνεύονται «*οι απαρχές συγκρότησης ενός ευρωπαϊκού ποινικοοικονομικού συστήματος που θα περιέχει ένα μίνιμουμ εγγυήσεων στον κατηγορούμενο και θα εξασφαλίζει ένα ελάχιστο επίπεδο προστασίας του*²⁵».

IV. Γενική Οριοθέτηση του δικαιώματος

A. Ο κατηγορούμενος ως φορέας του δικαιώματος

Ο κατηγορούμενος είναι το κεντρικό πρόσωπο της ποινικής δίκης. Συνήθως λέγεται ότι ο κατηγορούμενος είναι αφενός υποκείμενο και αφετέρου αντικείμενο της ποινικής διαδικασίας. Ως υποκείμενο είναι φορέας δικαιωμάτων και ως αντικείμενο μπορεί είτε να υποβάλλεται σε μέτρα δικονομικού καταναγκασμού (π.χ. περιορισμό ή και στέρση της προσωπικής του ελευθερίας), είτε να χρησιμοποιείται ως αποδεικτικό μέσο (π.χ. εξέταση του κατηγορουμένου ή σωματική έρευνά του). Κατά την άποψη του Καρρά αυτό δεν είναι ορθό²⁶. Ο κατηγορούμενος πάντοτε είναι υποκείμενο της ποινικής δίκης, δεδομένου ότι το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος απαγορεύει την μεταχείριση οποιουδήποτε ανθρώπου

²² *Ιωάννη Ανδρουλάκη*, Κριτήρια της Δίκαιης Ποινικής Δίκης, σελ. 111.

²³ *Αντώνη Μογγανά – Αίλας Καρατζά*, ο.π., σελ. 20-21.

²⁴ Άρθρο 12 του Ν. 3060/2002.

²⁵ *Ιπ. Μυλωνά*, «Παρατηρήσεις στην υπόθεση Mellin κατά Γαλλίας», Υπεράσπιση 1994, σελ. 953.

Διον. Σπινέλλη, Πορίσματα από τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α – σχετικά με το ποινικό δίκαιο, ουσιαστικό και δικονομικό, ΠοινΧρον ΜΗ' (1998), σελ. 15 επ.

²⁶ *Αργυρίου Καρρά*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, σελ. 385 επ.

ως αντικειμένου. Αυτό μάλιστα δικαιολογείται, αν ληφθεί υπόψη ότι η επιβολή μέτρων δικονομικού καταναγκασμού σε βάρος του κατηγορούμενου συνοδεύεται από εγγυήσεις, πολλές από τις οποίες είναι κατοχυρωμένες από το ίδιο το Σύνταγμα καθώς και από την Ε.Σ.Δ.Α. (π.χ. σύλληψη, προσωρινή κράτηση, άσυλο κατοικίας, απόρρητο αλληλογραφίας). Συνεπώς είναι ορθότερο να προσδιορίζουμε τον κατηγορούμενο είτε ως ενεργητικό (π.χ. φορέα δικαιωμάτων), είτε ως παθητικό (π.χ. αποδεικτικό μέσο ή υποβαλλόμενο σε δικονομικό καταναγκασμό) υποκείμενο της ποινικής διαδικασίας. Άλλωστε η αντιμετώπιση αυτή του κατηγορουμένου συνάδει με τη βασική ρύθμιση του Κ.Π.Δ., που τον κατατάσσει μεταξύ των διαδίκων της ποινικής δίκης.

Σύμφωνα με το άρθρο 72 Κ.Π.Δ. εκείνος κατά του οποίου στρέφεται ρητά η ποινική δίωξη αποκτά την ιδιότητα του κατηγορουμένου.

Η απόδοση της αξιόποινης πράξης σε ορισμένο πρόσωπο, όταν υπάρχουν υπόνοιες συμμετοχής του σ' αυτή γίνεται σε οποιαδήποτε στάση της ανάκρισης εκ μέρους του ανακρίνοντος. Από το χρονικό αυτό σημείο το πρόσωπο αυτό αποκτά την ιδιότητα του κατηγορουμένου. Στην περίπτωση, ωστόσο, που έχουν ήδη προκύψει σε ορισμένη στάση της ανάκρισης τέτοιες υπόνοιες εναντίον ορισμένου προσώπου, ο ανακρίνων δεν τον καλεί σε απολογία, αλλά αντίθετα τον εξετάζει ως μάρτυρα, τότε η κατάθεσή του αυτή δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη στην περαιτέρω διαδικασία. Άλλως δημιουργείται απόλυτη ακυρότητα σύμφωνα με το άρθρο 171 παρ. 1 στίχιο δ' Κ.Π.Δ., λόγω παραβίασης των διατάξεων που αναφέρονται στην άσκηση των παρεχόμενων στον κατηγορούμενο δικαιωμάτων, υπό την προϋπόθεση ότι ο ουσιαστικά κατηγορούμενος με το τέχνασμα της «μαρτυροποίησής» του δεν έχει τη δυνατότητα να τα ασκήσει. Αυτονόητο είναι ότι δεν ανακύπτει οποιοδήποτε ζήτημα, εάν κατά τον χρόνο εξέτασης ως μάρτυρα του μετέπειτα κατηγορούμενου, δεν υπάρχει οποιαδήποτε υπόνοια ενοχής²⁷.

²⁷ Αργυρίου Καρρά, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, 1998, σελ. 387. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η πάγια νομολογία του Αρείου Πάγου είναι η αναίρεση αποφάσεων κατ' άρθρο 510 παρ. 1 Α' Κ.Π.Δ. λόγω απόλυτης ακυρότητας, διότι το δικαστήριο ουσίας έλαβε υπόψη του ευθέως και αμέσως και προέβη σε αποδεικτική αξιολόγηση

Ο κατηγορούμενος έχει πέρα απ' τα συγκεκριμένα δικαιώματα που απαριθμούνται στην παράγραφο 3 του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α, και όλα τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα ή σε άλλους ειδικούς νόμους, όπως και ο Νόμος με τον οποίο κυρώθηκε το Διεθνές Σύμφωνο του Ο.Η.Ε. για τα ατόμικά και πολιτικά δικαιώματα καθώς και τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στις διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στον κατηγορούμενο αποβλέπουν να τον προστατεύσουν από τυχόν αυθαιρεσίες των οργάνων στα οποία είναι ανατεθειμένη η διεξαγωγή της ανάκρισης και της ποινικής δίκης γενικά. Δεδομένου ότι σκοπός του ποινικού δικονομικού δικαίου είναι να καθορίσει τα όρια μέσα στα οποία έχουν υποχρέωση να δρουν τα κρατικά όργανα, σε εφαρμογή της γενικής αρχής της νομιμότητας, η προστασία του κατηγορουμένου επεκτείνεται σε κάθε περίπτωση που τα εν λόγω όργανα ξεπερνούν τα όρια αυτά. Οι διατάξεις του ποινικού δικονομικού δικαίου, καθορίζοντας τα έσχατα όρια δράσης των κρατικών οργάνων, απαγορεύουν οποιαδήποτε ενέργειά τους ή οποιοδήποτε μέσο δεν το επιτρέπουν ρητά. Μ' αυτό το πνεύμα πρέπει να χρησιμοποιείται και ο ερμηνευτικός κανόνας κατά τον οποίο οποιαδήποτε αμφιβολία ως προς την έννοια κάποιας διάταξης ερμηνεύεται υπέρ του κατηγορουμένου ή υπέρ της ευμενέστερης γι' αυτόν λύσης (*In dubio mitius* ή *in dubio pro mitiore*)²⁸.

Ο κατηγορούμενος, ως υποκείμενο της ποινικής δίκης, στην προσπάθειά του να πείσει το δικαστήριο περί της αθωότητάς του χρειάζεται στο οπλοστάσιο του μια σειρά δικαιωμάτων, είτε προπαρασκευαστικών, όπως το δικαίωμα παραστάσεως, το δικαίωμα διορισμού συνηγόρου, το δικαίωμα πληροφορήσεως και το δικαίωμα παροχής επαρκούς προθεσμίας προετοιμασίας, είτε βασικών όπως το δικαίωμα διατυπώσεως των απόψεών του, το δικαίωμα αποδείξεως και το δικαίωμα υποβολής ερωτήσεων. Το δικαίωμα το οποίο αποτελεί

προανακριτικών καταθέσεων του κατηγορουμένου, προτού αυτός λάβει την ιδιότητα του κατηγορουμένου, ανεξάρτητα αν αναγνώστηκαν στο ακροατήριο²⁷.

²⁸ Στέργιου Αλεξιάδη, Ανακριτική, 5^η Έκδοση, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 411.

αντικείμενο της παρούσας μελέτης, ανήκει στον πυρήνα των βασικών δικαιωμάτων, καθότι πραγματώνει το κυρίως δικαίωμα ακρόασης του.

B. Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην Ε.Σ.Δ.Α

Η παράγραφος 3 του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α. περιέχει ενδεικτική απαρίθμηση δικαιωμάτων του κατηγορουμένου που αποτελούν συστατικό στοιχείο μιας δίκαιης δίκης²⁹. Από το ευρύτερο δικαίωμα για δίκαιη διεξαγωγή της δίκης απορρέει το εδώ εξεταζόμενο δικαίωμα του κατηγορουμένου, που εξειδικεύεται και στη διάταξη του εδαφίου δ' της παραγράφου 3 του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α., το οποίο ορίζει ότι : «Πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να εξετάση ή ζητήση όπως εξετασθώσιν οι μάρτυρες κατηγορίας και επιτύχει την πρόσκλησιν και εξείασιν των μαρτύρων υπερασπίσεως υπό τους αυτούς όρους ως και των μαρτύρων κατηγορίας».

Με τη διάταξη αυτή παρέχονται στον κατηγορούμενο δύο μερικότερα δικαιώματα, και' εφαρμογή του δικαιώματος της ισοπλίας, δηλαδή το δικαίωμα να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας και το δικαίωμα να εξετάζει ή και να ζητά την εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης³⁰. Στόχος της διάταξης αυτής είναι πέρα από την τήρηση της αρχής της δικαστικής ακρόασης που συνειπάγεται μια σειρά δικαιωμάτων για τον κατηγορούμενο, την εξασφάλιση της αρχής της ισότητας των όπλων ανάμεσα στον κατηγορούμενο και τον εκπρόσωπο της κατηγορούσας αρχής καθώς και της αρχής της αμεσότητας των αποδεικτικών μέσων ή αλλιώς της άμεσης προσωπικής επαφής του κατηγορουμένου με τους μάρτυρες που καταθέτουν είτε υπέρ, είτε σε βάρος του³¹.

²⁹ *A. Gotrian*, Article 6 of the ECHR. The Right to a Fair Trial, Council of Europe, Strasbourg 1994.

St. Stavrou, The Guarantees for Accused Persons under Article 6 of the European Convention on Human Rights, Dordrecht, 1993.

³⁰ *Vidal v. Belgium*, Δ 1992, *Delta v. France*, Α 1990

³¹ *Μ. Δεργαζαριάν*, Ε.Σ.Δ.Α και Δίκαιη Ποινική Δίκη, Αρμενόπουλος 2005, σελ. 1917.

Γ. Η αναγνώριση του δικαιώματος ως έκφραση του γενικού δικαιώματος ακρόασης και η κατοχύρωσή του στον Κ.Π.Δ.

Το βασικό και θεμελιώδες δικαίωμα του κατηγορουμένου είναι το δικαίωμα ακρόασης του, το δικαίωμα δηλαδή του κατηγορουμένου, να αναπτύξει τις απόψεις του και να αντικρούσει την κατηγορία, καθώς και κάθε επιβαρυντικό στοιχείο. Το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται αμέσως από το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος και εκτείνεται σε ολόκληρη την ποινική διαδικασία, ανεξάρτητα από την ενδεχόμενη ύπαρξη σχετικών διατάξεων στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Συνεπώς η ανωτέρω συνταγματική διάταξη αφενός καλύπτει τυχόν υφιστάμενα κενά και αφετέρου διαμορφώνει κυριαρχικά την ερμηνεία των αντίστοιχων διατάξεων του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας³². Πρέπει να επισημάνουμε ότι ο ουσιώδης τύπος της προηγούμενης ακρόασης δεν εξαντλείται σε μιαν απλή παροχή ευχέρειας στο υποκείμενο της δίκης – διάδικο (εν προκειμένω τον κατηγορούμενο) να εκφράσει τις απόψεις του, δεν εισάγεται δηλαδή απλά ένα δικαίωμα έκφρασης γνώμης, αλλά, πολύ περισσότερο, ένα δικαίωμα «εν στενή έννοια» ακρόασης του εκ μέρους του δικαστηρίου. Αυτό σημαίνει ότι το δικαστήριο οφείλει να λάβει υπόψη του τα λεχθέντα και, όπου χρειάζεται να αποφανθεί και μάλιστα αιτιολογημένα επ' αυτών, αλλιώς υπάρχουν σοβαρές κυρώσεις (απόλυτη ακυρότητα 170 παρ. 2 Κ.Π.Δ.).

Από τη δυνητική διατύπωση της συνταγματικής διατάξεως συνάγεται ότι η άσκηση του δικαιώματος ακρόασης υπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του δικαιούχου και εν προκειμένω του κατηγορουμένου³³. Αυτό σημαίνει ότι, εάν ο κατηγορούμενος δεν ασκήσει το δικαίωμά του αυτό, μολονότι του παρασχέθηκε η αντίστοιχη δυνατότητα, τότε δεν μπορεί να παραπονεθεί μετέπειτα για τη μη πραγμάτωση της ακρόασης στη συγκεκριμένη περίπτωση. Συνεπώς η τυχόν ανάγνωση προανακριτικής κατάθεσης μάρτυρα από τον ακροατήριο, για την οποία ο κατηγορούμενος δεν αντιλέξει, δεν

³² Νικ. Ανδρουλάκη, Θεμελιώδεις Έννοιες της ποινικής δίκης, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σελ. 30.

³³ Χ. Μπάκα, Το δικαίωμα ακρόασης του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, ΠοινΧρον ΛΖ', σελ. 363.

δημιουργεί ακυρότητα, λόγω μη τήρησης του δικαιώματος ακρόασης του κατηγορουμένου³⁴.

Από την άλλη πλευρά, όμως, θα πρέπει να επισημανθεί πως, ενόψει του ότι με το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος ιδρύεται και ως θεσμική αρχή (ή εγγύηση) η θεμελιώδης επιταγή της δικαστικής ακρόασης, τα όργανα απονομής της δικαιοσύνης έχουν υποχρέωση να παρέχουν στον κατηγορούμενο τη δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος ακρόασης σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα από το αν ο κατηγορούμενος θα θελήσει να το ασκήσει ή όχι. Αυτό σημαίνει ότι ο κατηγορούμενος δεν έχει την εξουσία να παραιτηθεί από το δικαίωμα ακρόασης γενικά και για το μέλλον. Άλλωστε σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου.

Η επιφύλαξη του νόμου, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 20 παράγραφος 1 του Συντάγματος αφορά μόνο τη ρύθμιση της άσκησης του δικαιώματος ακρόασης από το νομοθέτη και δεν παρέχει ευχέρεια θεσπίσεως περιορισμών στην άσκησή του. Στην ποινική δίκη ενόψει του ότι η θέση του κατηγορουμένου είναι ιδιαίτερα δυσμενής, εμφανίζεται εύλογη η κατάσπαρτη σε πολλές διατάξεις ρύθμιση της άσκησης του δικαιώματος ακρόασης υπέρ του κατηγορουμένου. Μ' αυτό τον τρόπο υπάρχει μια δικαιολογημένη απόκλιση από την συνταγματική αρχή της ισότητας, απόρροια της οποίας είναι η ίση μεταχείριση των διαδικών από το νόμο³⁵.

Έκφραση της αρχής της δικαστικής ακρόασης, η σπουδαιότητα της οποίας κορυφώνεται στο χώρο της ποινικής δίκης συνιστούν μια ολόκληρη σειρά από επιμέρους διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, μεταξύ των οποίων και οι διατάξεις των άρθρων 99, 327 παρ. 2 και 357 παρ. 3, οι οποίες αφορούν στα δικαιώματα του κατηγορούμενου να απευθύνει ερωτήσεις ο ίδιος και ο συνήγορός του

³⁴ Α.Π. 1543/2004, Ποινικός Λόγος 2004, σελ. 1911, Α.Π. 1693/2004, Ποινικός Λόγος 2004, σελ. 219, Α.Π. 335/2005, Ποινική Δικαιοσύνη 2005, σελ. 558 και Α.Π. 60/2006, αδημοσίευτη.

³⁵ *Αργυρίου Καρρά*, «Η αρχή της δικαστικής ακρόασης στην ποινική δίκη», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1989, σελ. 22 επ.

και να υποβάλλει παρατηρήσεις, όταν παρίσταται σε ανακριτική πράξη ή στην δίκη, να ζητά να κλητευθούν με έξοδα του δημοσίου μάρτυρες της εκλογής του καθώς και το δικαίωμά του να κάνει απευθείας ο ίδιος και ο συνήγορός του στους εξεταζομένους μάρτυρες, στους πραγματογνώμονες και στον τεχνικό σύμβουλο, ερωτήσεις, που είναι χρήσιμες για την εξακρίβωση της αλήθειας³⁶. Η άσκηση του δικαιώματος ακρόασης του κατηγορουμένου στις διατάξεις αυτές πρέπει να λαμβάνει χώρα αμέσως πριν από την ενέργεια εκάστης πράξεως, προκειμένου να μπορεί να ληφθεί υπόψη κατά το οχηματισμό της δικανικής πεποίθησης.

Για την επίτευξη αυτού του σκοπού, ήτοι της τήρησης του δικαιώματος ακρόασης του κατηγορουμένου και δη κατ' αντιστοιχία προς τα βασικά του δικαιώματα υπάρχει μια σειρά υποχρεώσεων των αρμόδιων δικαιοδοτικών οργάνων, όπως η υποχρέωση λήψεως υπόψη των απόψεων του κατηγορουμένου, η υποχρέωση αιτιολογημένης απαντήσεως στις αιτήσεις εξετάσεως αποδεικτικών μέσων ή ενέργειας πράξεων συγκεντρώσεως αποδεικτικού υλικού καθώς και η υποχρέωση παροχής δυνατότητας υποβολής ερωτήσεων.

V. Κανονιστικό περιεχόμενο του μερικότερου δικαιώματος της εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας

A. Κριτική επισκόπηση της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α

1. Το περιεχόμενο του δικαιώματος

Με την ειδικότερη οριοθέτηση του κανονιστικού περιεχομένου της διάταξης αυτής της Ε.Σ.Δ.Α ασχολείται το Δικαστήριο κάθε φορά που καλείται να αποφανθεί για τυχόν παραβίασή του, όσες φορές η καταδίκη θεμελιώνεται αποκλειστικά ή κατά αποφασιστικό τρόπο σε μαρτυρίες προσώπων, τα οποία ο κατηγορούμενος δεν είχε τη δυνατότητα να εξετάσει ο ίδιος ή ο συνήγορός του σε κάποια φάση της σύνολης ποινικής δίκης. Σε μια σειρά αποφάσεων³⁷ το Ε.Δ.Δ.Α. επισημαίνει ότι το παραδεκτό των αποδεικτικών μέσων αποτελεί πρωτίστως ζήτημα που

³⁶ Λ. Καράμπελα, Η υπεράσπιση στην ποινική δίκη. Η υπεράσπιση του κατηγορουμένου, τ. Α', Δικαιώματα και υποχρεώσεις του κατηγορουμένου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1992, σελ. 133 επ.

³⁷ π.χ. Rachdad κατά Γαλλίας, της 13.11.2003, Halki Gunes κατά Τουρκίας της 19.06.2003, Craxi κατά Ιταλίας της 05.12.2002, Luca κατά Ιταλίας της 27.02.2001 κ.λ.π.

υπόκειται στους κανόνες του εσωτερικού δικαίου και κατά γενική αρχή επαφίεται στα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα να κρίνουν επί του παραδεκτού και της αξιοποίησης των αποδεικτικών μέσων που εισφέρονται στην ποινική δίκη. Έργο του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου δεν είναι να θέσει κανόνες σχετικά με το παραδεκτό των μαρτυρικών καταθέσεων ως αποδεικτικών μέσων, αλλά να διερευνήσει αν η εκάστοτε κρινόμενη διαδικασία είχε ένα δίκαιο χαρακτήρα στο σύνολό της, περιλαμβανομένου και του τρόπου λήψης του συγκεκριμένου αποδεικτικού μέσου, ήτοι της μαρτυρικής κατάθεσης. Συνεπώς το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο επιλαμβάνεται στις περιπτώσεις εκείνες που η κτήση και η αξιοποίηση μιας μαρτυρικής κατάθεσης γίνεται κατά παράβαση της αρχής της δίκαιης δίκης και ειδικότερα του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάζει τα σε βάρος του αποδεικτικά μέσα³⁸. Για το λόγο αυτό ερευνά τις σχετικές αιτιάσεις υπό το πρίσμα των δύο διατάξεων, ήτοι της παραγράφου 1 και της παραγράφου 3 δ του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α.

Το δικαίωμα αυτό του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας δεν είναι απόλυτο, παρά την απουσία περιοριστικών της ισχύος του όρων στο γράμμα της Ε.Σ.Δ.Α. Η προβληματική, όπως εξετάζεται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, ξεκινά από τη γενική αρχή ότι τα αποδεικτικά μέσα θα πρέπει κατά κανόνα να παρουσιάζονται στο πλαίσιο μιας δημόσιας ακροαματικής διαδικασίας, με την παρουσία του κατηγορουμένου (ή του συνηγόρου του), αποβλέποντας στη διεξαγωγή μιας συζήτησης που λαμβάνει χώρα κατ' αντιδικία. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα που σχετίζονται με την τήρηση της αρχής της αμεσότητας κατά την ποινική διαδικασία. Εξετάζοντας ειδικότερα τη μία έκφραση της αρχής αυτής και δη την «αρχή της άμεσης προσωπικής επαφής ή εντύπωσης του κρίνοντος» διαπιστώνουμε ότι η διασφάλισή της προϋποθέτει και την άμεση προσωπική επαφή του παρόντος κατηγορουμένου με τα πρόσωπα που καταθέτουν σε βάρος του (τουλάχιστον όταν είναι εφικτή η παρουσία

³⁸ *Όλγας Τσόλκα*, Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 3 δ της ΕΣΔΑ, ΠoinXρον ΝΣΤ'/2006, σελ. 86.

τους στην ακροαματική διαδικασία), την άμεση αντιπαράθεσή του προς αυτά και, ως εκ τούτου, την εύρυθμη άσκηση του δικαιώματος ακρόασης του, με την υποβολή ερωτήσεων, σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 6 παρ. 3δ' της Σύμβασης. Η έννοια της αρχής αυτής συνίσταται, αν όχι στην ολοκληρωτική απαγόρευση άντλησης στοιχείων από καταθέσεις απόντων μαρτύρων, τουλάχιστον στην απαγόρευση θεμελίωσης μιας καταδίκης επί καταθέσεων που ελήφθησαν στην προδικασία, υπό τον όρο να μην παρασχέθηκε σε κάποιο στάδιο η δυνατότητα να εξετασθεί ο μάρτυρας από τον κατηγορούμενο ή τους εκπροσώπους του. Δεν είναι απαραίτητη, δηλαδή, η εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο (αφού είναι πιθανό να είναι αυτή ανέφικτη, λόγω ασθένειας ή να μην ενδείκνυται, για παράδειγμα επειδή οι μάρτυρες είναι μέλη της οικογένειας του κατηγορουμένου ή γιατί εμπλέκονται σε ευαίσθητες υποθέσεις, όπως υποθέσεις σεξουαλικών εγκλημάτων, ή ναρκωτικών), αρκεί να μη παραβλάπτονται τα δικαιώματα της υπερασπίσεως από την ανέλεγκτη ανάγνωση των προγενεστέρων καταθέσεών του, οπότε θα έχουμε παράλληλη παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 1 και 6 παρ. 3δ' της Σύμβασης³⁹.

Αναφορικά με την αποδεικτική αξιοποίηση των καταθέσεων μαρτύρων κατηγορίας, υπό το πρίσμα του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες αυτούς, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι οι διατάξεις των παραγράφων 1 και 3 εδάφιο δ' του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α. επιτάσσουν να παρέχεται στον κατηγορούμενο επαρκής και κατάλληλη δυνατότητα να αντικρούσει μια επιβαρυντική μαρτυρική κατάθεση και να θέσει απευθείας ερωτήσεις στον μάρτυρα κατηγορίας, είτε κατά το χρόνο που λαμβάνεται η εν λόγω κατάθεση, είτε σ' ένα μεταγενέστερο διαδικαστικό στάδιο. Την αντίστοιχη υποχρέωση υπέχουν οι εθνικές αρχές, οι οποίες οφείλουν να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα, ώστε να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την άσκηση του ανωτέρω δικαιώματος⁴⁰.

³⁹ *Ιωάννη Ανδρουλάκη*, Κριτήρια της Δίκαιης Ποινικής Δίκης κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, Αθήνα 2000, Εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, σελ. 57.

⁴⁰ *Ολγας Τσόγκα*, ο.π., σελ. 87. και βλ. στις σελίδες 19-20 της παρούσας.

Από την οριοθέτηση αυτή, η οποία συνάδει και με τη γενική οριοθέτηση του δικαιώματος ακρόασης του κατηγορουμένου, συνάγεται ότι στο δικαίωμα εξέτασης των μαρτύρων κατηγορίας, κατά την έννοια της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ενυπάρχουν δύο μερικότερα δικαιώματα του κατηγορουμένου και δη πρώτον το δικαίωμά του να αμφισβητεί και να αντικρούει τις επιβαρυντικές καταθέσεις των μαρτύρων αυτών και δεύτερον το δικαίωμά του να θέτει απευθείας (είτε ο ίδιος, είτε ο συνήγορός του) ερωτήσεις στους εν λόγω μάρτυρες⁴¹. Η διττή αυτή σημασία του όρου «εξέταση», που περιλαμβάνει αφενός την καθ' οιονδήποτε νόμιμο τρόπο αντίκρουση του περιεχομένου της κατάθεσης, αφετέρου την υποβολή ερωτήσεων άμεσα προς το μάρτυρα που καταθέτει εις βάρος του κατηγορουμένου συμβάλλει αποφασιστικά στην επίλυση του ακανθώδους ζητήματος, του επιτρεπτού ή μη της ανάγνωσης και αποδεικτικής αξιοποίησης στην κύρια ή επ' ακροατηρίω διαδικασία καταθέσεων μαρτύρων κατηγορίας, οι οποίες ελήφθησαν στην προδικασία χωρίς την παρουσία του κατηγορουμένου ή του συνηγόρου του.

Σε περιπτώσεις που η καταδίκη του κατηγορουμένου δεν στηρίχθηκε αποκλειστικά ή κατά κύριο λόγο στις γραπτές καταθέσεις της προδικασίας απόντων μαρτύρων στην κύρια διαδικασία, αλλά και στην ισχύ των υπόλοιπων αποδεικτικών μέσων, η δίκη θεωρείται τελικά «δίκαιη». Αξίζει να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο έκρινε πως μπορεί να ληφθούν υπόψη και άλλα στοιχεία, όπως για παράδειγμα το ότι οι αρχές δεν επέδειξαν αμέλεια, ώστε να μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνες για τη μη διασφάλιση της παρουσίας ενός (π.χ. αιφνιδίως αποθανόντος) μάρτυρα, ότι ο δικαστής ζήτησε να πληροφορηθεί επί της κατάστασης της υγείας του μη δυνάμενου να εξετασθεί προσώπου, ότι προειδοποίησε τους ενόρκους για το ελαττωμένο βάρος των προδικαστικών δηλώσεων ή ότι παρασχέθηκε στον συνήγορο η δυνατότητα να σχολιάσει και να αμφισβητήσει τις εν λόγω καταθέσεις⁴².

⁴¹ *Όλας Τσόλκα*, ο.π., σελ. 87.

⁴² Βλ. την υπόθεση Trivedi κατά Ηνωμένου Βασιλείου με αριθμό προσφυγής 31700/1996 που δημοσιεύτηκε το 1997, *Rachdad* κατά Γαλλίας, της 13.11.2003, παρ. 24, *Craxi* κατά Ιταλίας της 5.12.2002, παρ. 86, *Luca* κατά Ιταλίας της 27.2.2001, παρ. 40.

Συμπεραίνουμε από την στάση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως προς το θέμα της παραβίασης ή όχι του άρθρου 6 παρ. 3 δ' στις περιπτώσεις που δεν εξετάστηκαν από τον κατηγορούμενο οι μάρτυρες κατηγορίας στο ακροατήριο τα εξής : Αφενός ότι παραδεκτώς εισφέρονται στην ποινική δίκη ως αποδεικτικά μέσα έγγραφες μαρτυρικές καταθέσεις της προδικασίας, υπό την προϋπόθεση ότι είχε δοθεί στον κατηγορούμενο μια επαρκής και κατάλληλη δυνατότητα να αμφισβητήσει το περιεχόμενο αυτών, είτε κατά το χρόνο λήψης τους, είτε μεταγενέστερα⁴³. Αφειτέρου ότι τα όρια της αποδεικτικής αξιοποίησης αυτών των καταθέσεων για τη διαμόρφωση της κρίσης περί ενοχής τελούν υπό την αναγκαία προϋπόθεση της παροχής δυνατότητας στον κατηγορούμενο να θέσει απευθείας ερωτήσεις στο μάρτυρα σε οιοδήποτε διαδικαστικό στάδιο πριν το σχηματισμό δικανικής πεποίθησης, άλλως οι καταθέσεις αυτές δεν επιτρέπεται να αποτελέσουν το μοναδικό ή το πλέον αποφασιστικής σημασίας αποδεικτικό μέσο για την θεμελίωση της καταδίκης του κατηγορουμένου.

Ενδεικτικά στην υπόθεση P.S. κατά Γερμανίας⁴⁴ το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απεφάνθη ότι υπάρχει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3δ' της Ε.Σ.Δ.Α., διότι ο κατηγορούμενος σε κανένα στάδιο της ποινικής σε βάρος του δίκης δεν είχε την ευκαιρία να εξετάσει την αξιοπιστία του κοριτσιού - θύματος υποτιθέμενης σεξουαλικής κακοποίησης. Το δικαστήριο που είχε δικάσει σε εθνικό επίπεδο δεν εξέτασε το κορίτσι ως μάρτυρα, λόγω του ότι θα ήταν επιβλαβές στον ψυχισμό της και στηρίχθηκε στην κρίση του περί ενοχής του κατηγορουμένου στην κατάθεση της μητέρας του κοριτσιού και στην κατάθεση ενός αστυνομικού, που είχε εξετάσει το κορίτσι. Η στέρηση του δικαιώματος του κατηγορουμένου να υποβάλλει απευθείας ερωτήσεις στο θύμα, δεδομένης της έλλειψης άλλων εις βάρος του αποδεικτικών στοιχείων προς θεμελίωση της ενοχής του, κρίθηκε ομόφωνα από το ΕυρΔΔΑ ως

⁴³ Ενδεικτικά *Hulki Gunes* κατά Τουρκίας, της 19.6.2003, παρ. 86, *Luca* κατά Ιταλίας της 27.02.2001, παρ. 39.

⁴⁴ P.S. κατά Γερμανίας, της 20.12.2001

παραβίαση της Ε.Σ.Δ.Α. Σε άλλη υπόθεση⁴⁵ που ο κατηγορούμενος προσέφυγε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, επειδή στερήθηκε του δικαιώματός του να εξετάσει μάρτυρες κατηγορίας που εξετάστηκαν ενόρκως στη φυλακή στο εξωτερικό, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι δεν υπήρξε παραβίαση, καθότι είχε δοθεί η δυνατότητα στον κατηγορούμενο ή το συνήγορό του να μεταβεί στη φυλακή στο εξωτερικό και να είναι παρών κατά τη λήψη των μαρτυρικών καταθέσεων, ώστε να υποβάλλει ερωτήσεις στους μάρτυρες και να ανικρούσει τις σε βάρος του καταθέσεις τους, αυτός όμως δεν πήγε. Επιπλέον, κατά την κύρια διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων δεν ανέλεξε ως προς το θέμα της ανάγνωσης των καταθέσεων αυτών, ούτε αμφισβήτησε το περιεχόμενο της αξιοπιστίας τους, ούτε ζήτησε να κληθούν οι μάρτυρες αυτοί, για να τους εξετάσει.

Από την ανωτέρω νομολογία προκύπτει περαιτέρω ότι ως «μάρτυρας κατηγορίας» νοείται κάθε πρόσωπο που έχει γνώση επιβαρυντικών στοιχείων και δύναται να καταθέσει εις βάρος του κατηγορουμένου μιας δίκης. Τέτοιο πρόσωπο μπορεί να είναι ένας αυτόπτης μάρτυρας της αξιόποινης πράξης του κατηγορουμένου, το θύμα αυτής, είτε έχει δηλώσει παράσταση πολιτικής αγωγής, είτε όχι, ο πραγματογνώμονας ιατρός, γραφολόγος κ.α., ο οποίος εξέτασε το θύμα, ή το προϊόν της αξιόποινης πράξης, ο αστυνομικός που επιλήφθηκε της υπόθεσης και που υπέπεσαν στην αντίληψη του τα πειστήρια της αξιόποινης πράξης του δράστη, εφόσον επιτρέπεται η εξέτασή του. Σε ορισμένες δε περιπτώσεις ως «μάρτυρας κατηγορίας» θεωρείται επίσης και ο συγκατηγορούμενος, είτε είναι συναυτουργός, είτε ηθικός αυτουργός, είτε απλός ή άμεσος συνεργός του κατηγορουμένου.

Έτσι, το Δικαστήριο προσδίδει ένα ευρύ εννοιολογικό περιεχόμενο στο σύνθετο όρο «μάρτυρας κατηγορίας». Αυτό καταδείχθηκε σε μια σειρά αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, όπου τέθηκε το ζήτημα της άσκησης του δικαιώματος του κατηγορουμένου κατά το άρθρο 6 παρ. 3 εδάφιο δ' της Ε.Σ.Δ.Α. στην περίπτωση που η επιβαρυντική

⁴⁵ Solakov v. Former Yugoslav Republic of Macedonia της 31.10.2001.

μαρτυρία είχε δοθεί από «συγκατηγορούμενο», ιδίως δε όταν αυτός κατά την ακροαματική διαδικασία ασκεί το δικαίωμα σιωπής.

2. Ο συγκατηγορούμενος ως «μάρτυρας κατηγορίας»

Το πρόβλημα της παραβίασης του δικαιώματος της δίκαιης δίκης, αναπόσπαστο κομμάτι του οποίου αποτελεί και το δικαίωμα ακρόασης του κατηγορουμένου που πραγματώνεται μέσω της υποβολής ερωτήσεων απευθείας προς τους μάρτυρες κατηγορίας ανακύπτει λοιπόν και στην περίπτωση που η επιβαρυντική μαρτυρία έχει δοθεί ήδη από την προδικασία από τον συγκατηγορούμενο και ο τελευταίος στην κύρια διαδικασία επιθυμεί να ασκήσει το δικαίωμα σιωπής.

Ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι σκέψεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου στην υπόθεση Luca κατά Ιταλίας, της 27.5.2001, παρ. 41. Στην προκειμένη υπόθεση ο προσφεύγων προέβαλε την αιτίαση ότι η καταδίκη του θεμελιώθηκε αποκλειστικά στην επιβαρυντική κατάθεση που είχε δώσει ο συγκατηγορούμενός του κατά την προδικασία, χωρίς να είχε παραιοσχεθεί στον ίδιο ή στον συνήγορό του η παραμικρή δυνατότητα να τον εξετάσει. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι ο προσφεύγων και ο εν λόγω συγκατηγορούμενος δεν είχαν παραπεμφθεί στην ίδια δίκη, ο δε τελευταίος είχε κληθεί να καταθέσει (ως «κατηγορούμενος σε συναφή ποινική διαδικασία») στην δίκη που διεξήχθη σε βάρος του προσφεύγοντος και άλλων προσώπων. Ο εν λόγω συγκατηγορούμενος άσκησε στη δίκη αυτή το δικαίωμα σιωπής, κατά τις σχετικές διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας, το δε δικαστήριο δεν έδωσε τη δυνατότητα στον προσφεύγοντα να του υποβάλει οιαδήποτε ερώτηση, θεωρώντας προφανώς ότι υφίσταται μια σύγκρουση τριών εννόμων συμφερόντων, ήτοι του δικαιώματος του συγκατηγορουμένου να σιωπήσει, του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάσει τον συγκατηγορούμενό του και του δικαιώματος των δικαστικών αρχών να μην αποκλείσουν από την ποινική δίκη εκείνα τα αποδεικτικά μέσα που ελήφθησαν κατά το στάδιο της προδικασίας (παρ. 32 επ. της απόφασης).

Αντίστοιχη είναι και η υπόθεση Craxi κατά Ιταλίας της 5.12.2002, στην οποία ο προσφεύγων αιτιάται ότι τα εθνικά δικαστήρια τον

καταδίκασαν επί τη βάσει 2 μαρτυρικών καταθέσεων που ελήφθησαν στην προδικασία από ένα συγκατηγορούμενο, ο οποίος αρνήθηκε να μιλήσει στην ακροαματική διαδικασία και από ένα πρόσωπο που είχε πεθάνει στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε. Ούτε ο προσφεύγων, ούτε ο νομικός του παραστάτης είχαν την ευκαιρία σε οποιοδήποτε στάδιο της ποινικής διαδικασίας να εξετάσουν τα πρόσωπα εκείνα, των οποίων τις μαρτυρικές καταθέσεις αξιοποίησαν τα ιταλικά δικαστήρια και οδηγήθηκαν στην κρίση περί ενοχής του προσφεύγοντος – κατηγορουμένου.

Στο πλαίσιο των υποθέσεων αυτών τίθενται δύο ουσιαστικά ερωτήματα⁴⁶ : πρώτον, εάν στην έννοια του όρου «μάρτυρας κατηγορίας» περιλαμβάνεται και ο συγκατηγορούμενος και δεύτερον, εάν πράγματι στις περιπτώσεις που ο τελευταίος ασκεί το δικαίωμα σιωπής, αναιρείται αντικειμενικά η δυνατότητα του κατηγορουμένου που επιβαρύνεται ν' ασκήσει το δικαίωμά του να τον εξετάσει, κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 3δ' της Ε.Σ.Δ.Α.

Σε αμφότερες τις περιπτώσεις το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο υπογράμμισε κατ' αρχάς ότι ο όρος «μάρτυρας» έχει μια αυτελελή σημασία στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Τούτο σημαίνει ότι μια κατάθεση, η οποία έχει επιβαρυντικό περιεχόμενο για έναν κατηγορούμενο και παρέχει ουσιαστική βάση για την καταδίκη του, συνιστά αποδεικτικό μέσο κατηγορίας, ανεξάρτητα εάν η κατάθεση αυτή είχε δοθεί από έναν μάρτυρα υπό στενή τυπική έννοια ή από έναν συγκατηγορούμενο. Για το λόγο αυτό, κατ' εφαρμογή της διατάξης της παραγράφου 3 δ' του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α. σε συνδυασμό με την παράγραφο 1 του ίδιου ως άνω άρθρου, ο κατηγορούμενος δικαιούται να εξετάζει σε αντιδικία κάθε προσωπικό αποδεικτικό μέσο σε βάρος του, χωρίς να ενδιαφέρει αν κατά τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου το εν λόγω πρόσωπο χαρακτηρίζεται ως μάρτυρας ή ως συγκατηγορούμενος κατά την τυπική ή ουσιαστική έννοια.

Με το σκεπτικό αυτό, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δέχτηκε ως βάσιμη την ανωτέρω αιτίαση του προσφεύγοντος στις δύο υποθέσεις,

⁴⁶ Όλγας Τσόλκα, ο.π., σελ. 87.

σημειώνοντας επιπλέον ότι : Το γεγονός ότι κατά την εσωτερική νομοθεσία το εθνικό Δικαστήριο έχει τη δυνατότητα να δέχεται ως παραδεκτό αποδεικτικό μέσο την επιβαρυντική μαρτυρία συγκατηγορουμένου, όταν αυτός εν συνεχεία αρνείται να καταθέσει, δεν επιτρέπεται να έχει ως συνέπεια την μη παροχή δυνατότητας στον κατηγορούμενο ν' ασκήσει το δικαίωμά του να εξετάζει κάθε αποδεικτικό μέσο σε βάρος του⁴⁷. Στην ερευνώμενες υποθέσεις το ιταλικό δικαστήριο θεμελίωσε την καταδίκη του προσφεύγοντος αποκλειστικά και μόνο στην επιβαρυντική κατάθεση του συγκατηγορουμένου στην πρώτη υπόθεση, του συγκατηγορουμένου και ενός αποθανόντος κατά την ακροαματική διαδικασία μάρτυρος στη δεύτερη υπόθεση, χωρίς να δοθεί στον ίδιο ή στον συνήγορό του η δυνατότητα σε οιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας να του υποβάλλει ερωτήσεις («to question him»).

Η θέση αυτή της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου συνάδει με το περιεχόμενο του όρου «εξέταση». Είναι σαφές ότι η άσκηση του δικαιώματος του κατηγορουμένου κατ' άρθρο 6 παρ. 3δ' της Ε.Σ.Δ.Α. ικανοποιείται με την υποβολή απευθείας ερωτήσεων στον μάρτυρα κατηγορίας, χωρίς να προϋποθέτει και το περιεχόμενο της απάντησης στην εκάστοτε ερώτηση. Η προστατευτική λειτουργία του δικαιώματος έγκειται άλλωστε στη διασφάλιση της δυνατότητας άμεσης αντιπαράθεσης του κατηγορουμένου με τον εν λόγω μάρτυρα. Η εν συνεχεία δε άρνηση του προσώπου αυτού να απαντήσει σε καθεμιά από τις ερωτήσεις του κατηγορουμένου, ασκώντας το δικαίωμά του στην μη αυτοενοχοποίηση, ασφαλώς μπορεί να αξιοποιηθεί κατά την εκτίμηση των αποδείξεων, αφού η άρνηση απάντησης δεν αξιολογείται σε βάρος του ερωτώμενου (συγκατηγορουμένου), αλλά συνδέεται με το σχηματισμό της κρίσης περί της ενοχής του ερωτώντος (κατηγορουμένου). Συνεπώς δεν υφίσταται σύγκρουση αφενός του εννόμου συμφέροντος του συγκατηγορουμένου ν' ασκήσει το δικαίωμα στην μη αυτοεπιβάρυνση, αφετέρου του εννόμου συμφέροντος του κατηγορουμένου ν' ασκήσει το δικαίωμά του να τον εξετάσει⁴⁸.

⁴⁷ Όλγας Τσόλκα, ο.π., σελ. 88.

⁴⁸ Όλγας Τσόλκα, ο.π., σελ. 88.

Αλλωστε το δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίηση διακρίνεται από το δικαίωμα σιωπής κατά περιεχόμενο⁴⁹. Το πρώτο θα πρέπει να κατανοηθεί ως το δικαίωμα αυτοκαθορισμού του ατόμου, όταν καλείται να συμβάλει λόγω ή έργω κατά τη διαδικασία συλλογής αποδεικτικών μέσων σε βάρος του. Φορέας του δικαιώματος αυτού είναι όχι μόνο ο κατηγορούμενος, αλλά κάθε πρόσωπο, ανεξάρτητα της δικονομικής του ιδιότητας, στο βαθμό που καλείται στο πλαίσιο μιας διαδικασίας να καταστεί αποδεικτικό μέσο σε βάρος του εαυτού του για τη θεμελίωση μιας ποινικής κατηγορίας (όπως εν προκειμένω ο συγκατηγορούμενος του κατηγορουμένου ο οποίος έχει εισαχθεί σε διαφορετική ποινική δίκη, για να δικασθεί, και στην παρούσα δίκη καταθέτει ως μάρτυρας κατηγορίας). Το δικαίωμα σιωπής διαφοροποιείται έναντι του ανωτέρω δικαιώματος. Αυτό συνδέεται με την αναγνώριση υπέρ του κατηγορουμένου της γενικής ελευθερίας κατάθεσης, σε αντίθεση με το μάρτυρα που έχει καθήκον να καταθέσει. Κατά συνέπεια αφορά πρωτίστως το εκούσιο ή μη της απολογίας του κατηγορουμένου, ανεξαρτήτως επιβαρυντικών ή ελαφρυντικών γεγονότων. Σύμφωνα μάλιστα με την ελληνική θεωρία και νομολογία, το εν λόγω δικαίωμα στη διευρυμένη μορφή του εκτείνεται και στην αναληθή απλή άρνηση ή την αναληθή θεμελιωμένη άρνηση της κατηγορίας, υπό την προϋπόθεση ότι δεν εκτρέπεται σε προσβολή τρίτων προσώπων⁵⁰. Η παράλληλη αναφορά στα δύο αυτά δικαιώματα στο κείμενο των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου υποδηλώνει τη διαφοροποίηση αυτή, ωστόσο το Δικαστήριο ασχολείται κατά βάση, υπό το πρίσμα του δικαιώματος του κατηγορουμένου σε δίκαιη δίκη κατά την παράγραφο 1 του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α., με το δικαίωμα στην μη αυτοεπιβάρυνση.

Κατ' αποτέλεσμα συμπεραίνουμε ότι εάν το εθνικό δικαστήριο παράσχει στον κατηγορούμενο ή το συνήγορό του το δικαίωμα απευθείας υποβολής ερωτήσεων σε συγκατηγορούμενο που καταθέτει ως μάρτυρας κατηγορίας σε οποιοδήποτε στάδιο της δίκης, ακόμα και εάν ο

⁴⁹ *Όλγας Τσόλκα*, Η αρχή «Nemo tenetur se ipsum prodere/accusare» στην ποινική δίκη, σειρά Ποινικά Χρονικά – Μελέτες 6, 2002, σελ. 109 επ.

⁵⁰ *Χρ. Μπάκα*, Το δικαίωμα ακρόασης του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, ΠοιΧρ ΑΖ', σελ. 500 επ.

τελευταίος αρνηθεί να απαντήσει (σιωπήσει), προκειμένου να μην επιβαρύνει τη δική του θέση συμμορφώνεται απόλυτα με τις επιταγές του άρθρου 6 παρ. 1 και 3 δ' της Ε.Σ.Δ.Α. Δεν δημιουργείται ζήτημα στάθμισης συμφερόντων, όπως συνάγεται από τη θέση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, καθότι είναι εφικτό ο κατηγορούμενος να προσπαθήσει να αντικρούσει την σε βάρος του κατηγορία, υποβάλλοντας παρατηρήσεις και σχόλια επί της ήδη δοθείσας στην προδικασία επιβαρυντικής κατάθεσης του συγκατηγορουμένου του και να απευθύνει ερωτήσεις προς τον τελευταίο στο ακροατήριο, έστω και εάν εκείνος αρνηθεί να απαντήσει στις ερωτήσεις, προκειμένου να μην επιβαρύνει τη δική του θέση. Η δε άρνηση του συγκατηγορουμένου να απαντήσει στις ερωτήσεις που του υποβάλλονται από τον κατηγορούμενο εκτιμώνται ελεύθερα, βάσει της αρχής της ηθικής απόδειξης, κατά τον σχηματισμό της κρίσης του δικαστηρίου περί της ενοχής του ερωτώντος κατηγορουμένου.

3. Οι «ανώνυμοι» μάρτυρες κατηγορίας

Έκφανση της αρχής της αμεσότητας ουνιστά, ως γνωστόν, η αρχή του εγγύτερου αποδεικτικού μέσου. Στο σημείο αυτό τίθεται το ερώτημα, τι γίνεται με τις καταθέσεις ανωνύμων μαρτύρων (πληροφοριοδοτών (V-Leute), ιδίως αστυνομικών που έχουν διεισδύσει στον κόσμο του οργανωμένου εγκλήματος (under – cover officers) και γενικότερα μαρτύρων που χρήζουν προστασίας. Οι καταθέσεις αυτές, οι οποίες συνηθέστατα μεταφέρονται στο ακροατήριο μέσω μαρτύρων «εξ ακοής» (hearsay evidence), γίνονται, όμως κάποιε και απευθείας ενώπιον των δικαστών, που τις αποδέχονται ως αξιόπιστα αποδεικτικά μέσα. Το ερώτημα αυτό μας φέρνει αντιμέτωπους με ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα του σύγχρονου ποινικού δικονομικού δικαίου και αυτό διότι ένα μεγάλο ποσοστό των επιτυχιών της αστυνομίας στον αγώνα κατά του εγκλήματος, ιδίως του οργανωμένου, αναφέρεται στη δράση ανωνύμων πληροφοριοδοτών. Πολλοί δε από τους πληροφοριοδότες αυτούς κινδυνεύουν αντικειμενικά, εάν κατονομασθούν κι ακόμα περισσότερο εάν εμφανισθούν στο ακροατήριο, είτε να πέσουν θύματα αντεκδίκησης, είτε πάντως να χάσουν την κάλυψή τους και να

ακρηστευθούν στο μέλλον. Από την άλλη πλευρά ο κατηγορούμενος αδυνατεί να ελέγξει στις περιπτώσεις αυτές τόσο την αξιοπιστία του ανώνυμου μάρτυρα ή του άγνωστου πληροφοριοδότη του εξ ακοής μάρτυρα, όσο και το περιεχόμενο των καταθέσεών του. Πρόκειται για ένα σημείο σύγκρουσης αντιτιθέμενων συμφερόντων και δη του συμφέροντος της Πολιτείας για την δίωξη του εγκλήματος και την εξάρθρωση ιδιαίτερα επικίνδυνων μορφών εγκληματικής συμπεριφοράς και αφετέρου της αξίωσης προστασίας των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου⁵¹.

Στη Γερμανία, σύμφωνα με την κρατούσα στη θεωρία και τη νομολογία άποψη, η εξ ακοής μεταφορά στο δικαστήριο των μαρτυριών ανωνύμων πληροφοριοδοτών δεν θεωρείται ότι αντίκειται στο πνεύμα της διάταξης του άρθρου 6 παρ. 3 εδάφιο δ' της Ε.Σ.Δ.Α, αφού αυτή, προερχόμενη από το αγγλοσαξωνικό δίκαιο, αποβλέπει πρωτίστως στη διαφύλαξη της ισότητας των όπλων, η οποία και ικανοποιείται από την απόκρυψη της ταυτότητας του μάρτυρα τόσο από την υπεράσπιση, όσο και από την κατηγορούσα αρχή. Στην Ελλάδα, υπάρχει θεσπισμένη η διάταξη του άρθρου 224 Κ.Π.Δ. παρ. 2 σύμφωνα με την οποία «εάν ο μάρτυρας δεν κατονομάζει την πηγή των πληροφοριών του, η κατάθεσή του δεν λαμβάνεται υπόψη». Οι απόψεις των θεωρητικών επί της διάταξης αυτής διίστανται και μάλιστα άλλοι υποστηρίζουν⁵² ότι η διάταξη αυτή θα ήταν επιτυχεστέρα, εάν όριζε ότι μόνη η κατάθεση του αστυνομικού, άνευ άλλων επιβαρυντικών αποδεικτικών στοιχείων δεν αρκεί για τη θεμελίωση της καταδίκης, άλλοι⁵³ ότι σε κάθε περίπτωση η κατάθεση «εξ ακοής» μάρτυρα και δη του μάρτυρα αστυνομικού θεμελιώνει, είτε λαμβάνεται υπόψη, είτε όχι, απόλυτη ακυρότητα, σύμφωνα με το άρθρο 358 Κ.Π.Δ., τα άρθρα 6 παρ. 1 και 6 παρ. 3δ' της

⁵¹ *Ιωάννη Ανδρουλάκη*, ο.π., σελ. 59.

⁵² *Αγγελου Κωνσταντινίδη*, Το πρόβλημα των «εξ ακοής μαρτύρων», *ΠοινΧρον ΜΣΤ* (1996), σελ. 1174.

Νικόλαου Ανδρουλάκη, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, Εκδ. Σάκουλα 1994, σελ. 254.

⁵³ *Γεωργίου Συλίκου*, Απόλυτη ακυρότητα σε περίπτωση που ο «εξ ακοής μάρτυρας» και μάλιστα ο μάρτυρας αστυνομικός, δεν κατονομάζει την πηγή των πληροφοριών του, *Ποινική Δικαιοσύνη* 5/1998, σελ. 455.

Ε.Σ.Δ.Α. και το άρθρο 14 παρ. 3ε' του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα του Ο.Η.Ε.

Οι κυριότερες υποθέσεις που απασχόλησαν το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αφορούν σε μάρτυρες που κατέθεσαν οι ίδιοι ενώπιον των δικαστών, σύμφωνα με τις ρυθμίσεις ενός ολλανδικού νόμου που επιτρέπει στους μάρτυρες κατηγορίας να παραμείνουν υπό ορισμένες προϋποθέσεις ανώνυμοι. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αποφάνθηκε αρχικώς, ότι η Σύμβαση δεν απαγορεύει μεν τη χρήση ανωνύμων πηγών κατά τη διερεύνηση του εγκλήματος, πλην όμως η χρήση ανωνύμων καταθέσεων ως επαρκών αποδείξεων για τη θεμελίωση μιας καταδίκης, χωρίς η υπεράσπιση να είναι σε θέση να αντιπαρατεθεί ευθέως με το μάρτυρα, ή να εκμεταλλευθεί τα στοιχεία της ταυτότητάς του, για να αποδείξει την αναξιопιστία του, είναι ασυμβίβαστη με το πνεύμα των άρθρων 6 παρ. 1 και 6 παρ. 3δ'. Τόνισε μάλιστα χαρακτηριστικά, ότι δεν υποτιμά την σημασία του αγώνα κατά του οργανωμένου εγκλήματος, το δικαίωμα, όμως, σε δίκαιη απονομή της δικαιοσύνης κατέχει τόσο εξέχουσα θέση σε μια δημοκρατική κοινωνία, ώστε δεν γίνεται να πέσει θύμα σκοπιμοτήτων. Ήδη από το 1989, στην υπόθεση *Kostovski* κατά Ολλανδίας, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απεφάνθη ότι υπήρξε παραβίαση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, καθότι η καταδίκη του στηρίχθηκε σε ανώνυμες καταθέσεις μαρτύρων και τοιουτοτρόπως ο κατηγορούμενος στερήθηκε του δικαιώματός του να υποβάλλει ερωτήσεις στους μάρτυρες κατηγορίας κατά την κατ' αντιπαραθεση εξέταση.

Σε μεταγενέστερες, ωστόσο, υποθέσεις το Δικαστήριο μοιάζει να υιοθετεί μια ελαστικότερη θέση, αφήνοντας σαφή περιθώρια για την εκμετάλλευση των καταθέσεων ανωνύμων μαρτύρων και ανοίγοντας μ' αυτό τον τρόπο νέους ορίζοντες ως προς την, υπό προϋποθέσεις, λελογισμένη περικοπή των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, χάριν ιδίως της περιφρούρησης των συμφερόντων των μαρτύρων⁵⁴. Ειδικότερα, στην υπόθεση *Doorson* κατά Ολλανδίας (1996), η κατάθεση δύο ανωνύμων μαρτύρων ενώπιον του δικαστή, παρόντος, όμως και του

⁵⁴ *Ιωάννη Ανδρουλάκη, ο.π., σελ. 60.*

συνηγόρου υπεράσπισης, δεν θεωρήθηκε ότι αντίκειται στην αρχή της δίκαιης δίκης. Το Δικαστήριο για να καταλήξει σε αυτήν την σημαντική απόφαση συνυπολόγισε τον δικαιολογημένο κίνδυνο αντιποίνων που διέτρεχαν οι μάρτυρες, εάν αποκαλύπτετο η ταυτότητά τους, το σημαντικό γεγονός ότι ο κατηγορούμενος δεν καταδικάσθηκε μόνο ή κυρίως επί τη βάσει των καταθέσεων αυτών, καθώς και το ότι η υπεράσπιση είχε τη δυνατότητα να παρακολουθήσει την εξέτασή τους και να βεβαιωθεί ότι τους ετέθησαν όλες οι αναγκαίες ερωτήσεις. Συνόψισε δε το σκεπτικό του ως ακολούθως : *«Είναι αλήθεια ότι το άρθρο 6 δεν απαιτεί ρητά να λαμβάνεται πρόνοια γενικά για τα συμφέροντα των μαρτύρων και ειδικότερα για εκείνα των θυμάτων που καλούνται να καταθέσουν. Ωστόσο (από μια τέτοια κατάθεση) μπορεί να διακυβεύεται η ζωή, η ελευθερία ή η προσωπική τους ασφάλεια... Τα συμβαλλόμενα κράτη θα έπρεπε να οργανώσουν τις ποινικές τους διαδικασίες κατά τρόπο ώστε αυτά τα συμφέροντα να μην τίθενται αδικαιολόγητα σε κίνδυνο. Με αυτό το υπόβαθρο, οι αρχές της δίκαιης δίκης απαιτούν επίσης σε παρόμοιες υποθέσεις να σταθμίζονται τα συμφέροντα της υπεράσπισης με αυτά των μαρτύρων ή των θυμάτων που καλούνται να καταθέσουν»⁵⁵.*

Η αντιμετώπιση από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο περιπτώσεων όπου ανώνυμοι μάρτυρες είναι αστυνομικοί είναι ολότελα διαφορετική. Στην υπόθεση Mechelen κατά Ολλανδίας (1997), το Δικαστήριο δεν αποδέχθηκε την ανώνυμη κατάθεση ένδεκα αστυνομικών, κατά την οποία οι συνήγοροι υπεράσπισης δεν είχαν οπτική, αλλά μόνο ακουστική επαφή με τους μάρτυρες. Τόνισε ότι η μαρτυρική κατάθεση αποτελεί μέρος των καθηκόντων των αστυνομικών οργάνων, οι οποίοι πρέπει να χρησιμοποιούνται ως ανώνυμοι μάρτυρες μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Έλαβε δε υπόψη του ότι θα μπορούσε να είχε επιτευχθεί με άλλους τρόπους η κατά πρόσωπο εξέταση των μαρτύρων (όπως με τη μειαμφίεσή τους ή τη χρήση μακιγιάζ), ότι δεν ήταν αρκούντως αιτιολογημένοι οι φόβοι αντιποίνων εις βάρος των αστυνομικών και των οικογενειών τους και ότι η καταδίκη των προσφευγόντων στο Ευρωπαϊκό

⁵⁵ *Ιωάννη Ανδρουλάκη, ο.π., σελ. 61.*

Βλ. και υπόθεση HAAS κατά Γερμανίας της 17.11.2005, παράγραφος III.

Δικαστήριο στηρίχθηκε σε καθοριστικό βαθμό στις εν προκειμένω ανώνυμες καταθέσεις.

Μέχρι και σήμερα το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, όταν καλείται να αποφανθεί κατά πόσο συντελείται παραβίαση του δικαιώματος υπεράσπισης - ακροάσεως του κατηγορουμένου υπό την έποψη της στέρησης του δικαιώματός του να υποβάλλει ερωτήσεις στους μάρτυρες κατηγορίας (δηλαδή παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3δ' της Ε.Σ.Δ.Α.), διότι οι τελευταίοι επιθυμούν να διατηρήσουν την ανωνυμία τους, κρίνει πρώτον βάσει των συμφερόντων των μαρτύρων να καταθέσουν, δεύτερον βάσει της δυνατότητας που είχε ο κατηγορούμενος να παρακολουθεί τις καταθέσεις τους και να βεβαιωθεί ότι τους έγιναν οι απαραίτητες ερωτήσεις και τρίτον βάσει του βαθμού αξιολόγησης των μαρτυρικών αυτών καταθέσεων, ως αποδεικτικού μέσου για το σχηματισμό πλήρους δικανικής πεποίθησης για την ενοχή του κατηγορουμένου (δηλαδή είναι οι ανώνυμες καταθέσεις του μάρτυρα το μοναδικό επιβαρυντικό αποδεικτικό μέσο σε βάρος του κατηγορούμενου ή υπάρχουν και άλλα π.χ. επίσημες εκθέσεις αστυνομίας, πορίσματα έρευνας αυτοκινήτου, σπιτιού κ.α.).

Ειδικότερα στις υποθέσεις *Visser κατά Netherlands*, *Birutis* και άλλοι κατά Λιθουανίας που δημοσιεύτηκαν στις 14 Φεβρουαρίου και 28 Μαρτίου 2002 αντίστοιχα καθώς και στην πρόσφατη απόφαση *Krasniki* κατά της Τσεχικής Δημοκρατίας που δημοσιεύτηκε στις 28 Φεβρουαρίου 2006 το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απεφάνθη ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 εδάφιο δ' της Ε.Σ.Δ.Α. Στη μεν πρώτη και δεύτερη απόφαση, καίτοι τηρήθηκε το δεύτερο κριτήριο, αφού κατά την εξέταση του μάρτυρα, ο συνήγορος υπεράσπισης παρέμεινε σε ένα χωριστό δωμάτιο, άκουγε την εξέταση και βεβαιώθηκε ότι ο δικαστής συμπεριέλαβε στις ερωτήσεις του και κάποιες απ' αυτές που είχε ζητήσει (ο συνήγορος υπεράσπισης), ωστόσο το Δικαστήριο δεν πείστηκε ότι το συμφέρον του μάρτυρα να παραμείνει ανώνυμος θα μπορούσε να δικαιολογήσει τον περιορισμό των δικαιωμάτων της υπεράσπισης στην έκταση στην οποία περιορίστηκαν και επιπλέον έκρινε ότι η καταδίκη του κατηγορουμένου βασίστηκε στην κατάθεση του ανώνυμου μάρτυρα

σε μια αποφασιστική έκταση. Στην τρίτη απόφαση το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απεφάνθη ότι υπήρξε παραβίαση, γιατί η ενοχή του κατηγορουμένου βασίστηκε αποκλειστικά και μόνο σε ανώνυμες καταθέσεις 2 μαρτύρων, χωρίς να είναι αρκούντως αιτιολογημένη η ανάγκη για την τήρηση της ανωνυμίας τους.

Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου καθιστά σαφές, ότι οι καταθέσεις των ανωνύμων μαρτύρων κατηγορίας συνιστούν ένα ευαίσθητο ζήτημα, για την αντιμετώπιση του οποίου ενδείκνυται μια ιδιαίτερα προσεκτική στάθμιση των αντικρουόμενων συμφερόντων των εμπλεκόμενων μερών. Πρέπει πάντως να τονισθεί η τάση του Δικαστηρίου να εξετάζει τα δεδομένα μιας υπόθεσης στο σύνολό τους και να μην καταλήγει αβίαστα σε αποδοχή ή απόρριψη μιας προσφυγής.

Β. Κριτική επισκόπηση της νομολογίας των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων

1. Ο πυρήνας του δικαιώματος

Το δικαίωμα διατύπωσης των απόψεων του κατηγορουμένου σε συνδυασμό με το δικαίωμα του υποβολής ερωτήσεων στους μάρτυρες αποτελούν στην ελληνική έννομη τάξη ειδικότερη όψη του δικαιώματος ακρόασης και την κυριότερη έκφρασή του και θεμελιώνονται, όπως προαναφέραμε, στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος και στο άρθρο 6 παρ. 1 και 3 της Ε.Σ.Δ.Α.⁵⁶ Έτσι ο διευθύνων τη συζήτηση έχει υποχρέωση να προσκαλέσει τους διαδίκους να ασκήσουν τα δικαιώματά τους αυτά, αλλά η περαιτέρω άσκηση ή μη των ανωτέρω δικαιωμάτων επαφίεται σε αυτούς, αφού γενικά η άσκηση του δικαιώματος ακρόασης επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια του δικαιούμενου.

Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας στο ακροατήριο και προς υλοποίηση των δικαιωμάτων αυτών το άρθρο 333 παρ. 2 του Κ.Π.Δ. ρυθμίζει τη δυνατότητα που δίνει ο διευθύνων τη συζήτηση τόσο στον κατηγορούμενο, όσο και στον συνήγορό του όχι μόνο να υποβάλλουν ερωτήσεις στους εξεταζόμενους μάρτυρες, πραγματογνώμονες ή τεχνικούς συμβούλους, αλλά και να προβαίνουν σε διαπιστώσεις,

⁵⁶ Χρ. Μπάκα, ο.π., σελ. 494.

δηλώσεις, αιτήσεις ή ενστάσεις για κάθε θέμα σχετικό με την συζητούμενη υπόθεση. Περιορισμός αυτών των δυνατοτήτων στον κατηγορούμενο είναι επιτρεπτός μόνο όταν κινείται εκτός θέματος ή θέτει άσκοπες ερωτήσεις, όπως για παράδειγμα ερωτήσεις που έχουν ήδη υποβληθεί επί θέματος που διευκρινίσθηκε. Στη διάταξη της παραγράφου 3 του άρθρου 357 Κ.Π.Δ. προβλέπεται το δικαίωμα του κατηγορουμένου, καθώς και του συνηγόρου του να κάνει απευθείας ερωτήσεις στο μάρτυρα ή τον πραγματογνώμονα, ή τον τεχνικό σύμβουλο, και δη ερωτήσεις χρήσιμες για την εξακρίβωση της αλήθειας. Η απόρριψη αιτήματος του κατηγορουμένου που έχει σχέση με την ικανοποίηση των ως άνω δικαιωμάτων του απ' τον διευθύνοντα τη συζήτηση, εγκαθιδρύει σ' αυτόν δικαίωμα προσφυγής αμέσως σ' ολόκληρο το δικαστήριο κατ' άρθρο 335 παρ. 2 Κ.Π.Δ., το οποίο αποφασίζει σχετικά⁵⁷. Αξίζει να επισημάνουμε ότι δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά μεταξύ της φράσης «ερωτήσεις που είναι χρήσιμες για την εξακρίβωση της αλήθειας» της παρ. 3 του άρθρου 357 και «ερωτήσεις άσκοπες ή έξω από το θέμα» της παρ. 2 του άρθρου 333 Κ.Π.Δ. Και με τις δύο διατυπώσεις υπογραμμίζεται προφανώς ότι οι υποβαλλόμενες ερωτήσεις πρέπει να εξυπηρετούν τη βασική αρχή της αναζήτησης της αλήθειας. Κατά συνέπεια και στην περίπτωση αυτή επιτρέπεται η άμεση υποβολή προσφυγής σε ολόκληρο το δικαστήριο κατά των σχετικών διατάξεων, καίτοι δεν προβλέπεται ρητά η δυνατότητα αυτή στο άρθρο 335 παρ. 2 Κ.Π.Δ.

Δεδομένου ότι η κύρια διαδικασία στο ακροατήριο γίνεται ζωντανά, είναι ευνόητο ότι και οι μάρτυρες πρέπει να εξετάζονται ζωντανά. Ωστόσο στη δικαστική πρακτική η αρχή της προφορικότητας αλλοιώνεται με τη συχνή ανάγνωση περικοπών ή και ολόκληρων καταθέσεων, που έχουν ληφθεί στην προδικασία, προς έλεγχο των κατατεθέντων από τον μάρτυρα στην κύρια διαδικασία στο ακροατήριο και επομένως

⁵⁷ Σταμάτη Δασκαλόπουλου, ο.π., σελ. 91-92.

Εάν το δικαστήριο παραλείψει να αποφανθεί για την προσφυγή, ή την απορρίψει παρά τον νόμο, τότε προκαλείται ακυρότητα για έλλειψη ακρόασης και θεμελιώνεται λόγος αναιρέσης από το άρθρο 510 παρ. 1 στοιχ. Β' του Κ.Π.Δ. Βλ. σχετικά Α.Π. (ΠΟΙΝ) 2293/2002, Πoin Λογ 2002, σελ. 2548, Α.Π. (ΠΟΙΝ) 1825/2003, ΠoinΔ/νη 2004, σελ. 18, Α.Π. (ΠΟΙΝ) 2115/2003, ΠoinΛογ 2003, σελ. 2325.

υπεισέρχεται η έγγραφη διαδικασία στη προφορική. Από την τυχαία μερικές φορές διαφορά σε κάποια σημεία των καταθέσεων του ιδίου μάρτυρα – που προέρχεται πολλές φορές και από τον τρόπο εξέτασής του και τη μέθοδο της διατύπωσης των απαντήσεων – καταβάλλεται προσπάθεια είτε από την κατηγορία, είτε από την υπεράσπιση, για να καταδειχθεί ως αμφίβολη η αξιοπιστία του μάρτυρα. Άλλωστε, στην πλειονότητα των ευρωπαϊκών εννόμων τάξεων καθιερώνεται η αρχή της μη ανάγνωσης των καταθέσεων της προδικασίας, εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων ή αν συμφωνούν σε αυτό οι διάδικοι. Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να υποβάλλει ερωτήσεις απευθείας στους μάρτυρες που καταθέτουν εγκαθιδρύει την αντιπαράθεση απόψεων ως σημαντικό τρόπο για την ανακάλυψη της αλήθειας και πραγματώνει στην ουσία τους τις αρχές της προφορικότητας, της αμεσότητας και της κατ' αντιδικία ελεύθερης διεξαγωγής της δίκης⁵⁸.

Ο κατηγορούμενος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να υποβάλει ερωτήσεις κατά την ενέργεια της αντίστοιχης διαδικαστικής πράξεως, διότι έτσι παρέχεται η δυνατότητα αποδεικτικής θεμελιώσεως των απόψεων του ή αντικρούσεως των δυσμενών στοιχείων. Είναι φυσικά ευνόητο ότι οι υποβαλλόμενες ερωτήσεις θα πρέπει να έχουν σχέση με την ενεργούμενη διαδικαστική πράξη, επειδή διαφορετικά δεν καλύπτονται από το δικαίωμα ακρόασης. Συνεπώς, η ενδεχόμενη απαγόρευση υποβολής ερωτήσεων κατά την ενέργεια της οικείας διαδικαστικής πράξεως, όπως εν προκειμένω της εξέτασης των μαρτύρων, επιφέρει στέρηση του δικαιώματος ακρόασης και αντιβαίνει στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος. Σε αντιστοιχία με το δικαίωμα αυτό του κατηγορουμένου υφίσταται από την άλλη πλευρά η υποχρέωση των οργάνων απονομής της δικαιοσύνης να του παρέχουν τη δυνατότητα να υποβάλλει ερωτήσεις στο διαδικαστικό στάδιο της εξέτασης των μαρτύρων. Η υποχρέωση αυτή υλοποιείται με την πρόσκληση του κατηγορουμένου ή του συνηγόρου του να υποβάλλουν τις ερωτήσεις που επιθυμούν στο μάρτυρα.

⁵⁸ Γ. Τριανταφύλλου, Αρχή της αμεσότητας και προσωπική απόδειξη, ΠονΧρον ΜΕ', σελ. 385 επ. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση Σ.Κ.Π.Δ., σελ. 549.

2. Η εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 365 Κ.Π.Δ

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει το δικαίωμα των διαδίκων και δη του κατηγορουμένου να υποβάλλει ερωτήσεις κατοχυρώνεται από μια σειρά διατάξεων του Κ.Π.Δ.⁵⁹ Ωστόσο έντονο προβληματισμό προκαλεί η διάταξη του άρθρου 365 εδάφιο α' του Κ.Π.Δ., σύμφωνα με την οποία, σε όσες περιπτώσεις είναι αδύνατη η εμφάνιση ενός μάρτυρα στο ακροατήριο εξαιτίας θανάτου, γήρατος, μακράς και σοβαρής ασθένειας, διαμονής στο εξωτερικό ή άλλου εξαιρετικά σοβαρού κωλύματος (άρθρο 219 παρ. 2) ή σε όσες άλλες περιπτώσεις ορίζει ο νόμος (άρθρα 215, 216 Κ.Π.Δ.) διαβάζεται στο ακροατήριο, εάν υποβληθεί αίτηση, η ένορκη κατάθεσή του, η οποία δόθηκε στην προδικασία, άλλως ακυρώνεται η διαδικασία.

Ειδικότερα πρέπει να παρατηρηθεί ότι η διάταξη αυτή καθιερώνει ουσιαστική παρέκκλιση από τις θεμελιώδεις αρχές της κύριας διαδικασίας στο ακροατήριο, δηλαδή της προφορικότητας, της κατ' αντιδικία διεξαγωγής της και της αμεσότητας. Όμως η παρέκκλιση αυτή, όπως είναι φανερό, στερεί τους διαδίκους από τη δυνατότητα υποβολής ερωτήσεων στους μη εμφανιζόμενους μάρτυρες και, επομένως, από το ειδικότερο αυτό δικαίωμα ακροάσεώς τους. Ωστόσο, θα μπορούσε να γίνει δεκτή η ανάγνωση τέτοιων καταθέσεων, εάν κατά τη λήψη τους είχαν ειδοποιηθεί οι διάδικοι ή οι συνήγοροι τους να παραστούν στην αντίστοιχη εξέταση, επειδή κατ' αυτό τον τρόπο έχει σε ορισμένο βαθμό παρασχεθεί η δυνατότητα στους δικαιούχους να υποβάλλουν τις ερωτήσεις τους ασκώντας το δικαίωμα ακροάσεώς τους⁶⁰. Αντίθετα, σε όσες περιπτώσεις η κατάθεση έχει ληφθεί χωρίς την προηγούμενη ειδοποίηση των διαδίκων ή των συνηγόρων τους, δεν επιτρέπεται και η ανάγνωση της αντίστοιχης καταθέσεως, υπό την προϋπόθεση τουλάχιστον ότι δεν συμφωνούν οι διάδικοι ή τουλάχιστον εκείνος για τον οποίο ανακύπτουν επιβαρυντικά στοιχεία από την κατάθεση. Διαφορετικά, επέρχεται στέρηση του δικαιώματος ακροάσεως και η διάταξη του

⁵⁹ Βλ. σελ. 20 της παρούσας

⁶⁰ *Αργύριου Καρρά*, Η αρχή της δικαστικής ακροάσεως στην ποινική δίκη, ο.π. σελ. 201.

άρθρου 365 Κ.Π.Δ. δεν θα πρέπει να εφαρμόζεται ως αντισυνταγματική (αντίκειται στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντ.).

Παρόλα ταύτα γινόταν δυστυχώς σταθερά δεκτή από τη νομολογία του Αρείου Πάγου η εσφαλμένη άποψη, σύμφωνα με την οποία δεν δημιουργείται ακυρότητα της ακροαματικής διαδικασίας, όταν αναγνωσθούν αυτεπαγγέλτως ένορκες μαρτυρικές καταθέσεις της προδικασίας, χωρίς να διαπιστωθεί το ανέφικτο της προσελεύσεως των μαρτύρων στο ακροατήριο, εξαιτίας των λόγων που αναφέρονται στο άρθρο 365 Κ.Π.Δ.⁶¹ Επιπλέον υποστηριζόταν εσφαλμένα από τη νομολογία του Αρείου Πάγου ότι δεν προκαλείται ακυρότητα και όταν αναγνωσθούν άλλα έγγραφα, τα οποία περιέχουν μαρτυρίες προσώπων, που θα μπορούσαν να κλητευθούν ως μάρτυρες⁶², ενώ στην περίπτωση αυτή η στέρηση του δικαιώματος ακροάσεως εμφανίζεται εντελώς αυθαίρετη⁶³, αφού, δεν πρόκειται καν για ανάγνωση ένορκης καταθέσεως της προδικασίας. Είναι γεγονός ότι μέχρι περίπου το έτος 1999 η νομολογία του Αρείου Πάγου και βάσει αυτής και οι αποφάσεις των δικαστηρίων ουσίας δέχονταν ότι επιτρέπεται να αναγνωσθούν οποιοσδήποτε καταθέσεις μαρτύρων, που εξετάστηκαν στην προδικασία, καθώς και απολογίες κατηγορουμένων, έστω και αν προβληθεί αντίρρηση από τον κατηγορούμενο⁶⁴.

Ωστόσο την τελευταία εξαετία παρατηρείται μια μεταβολή της νομολογίας του Αρείου Πάγου⁶⁵. Η νομολογία του Αρείου Πάγου δέχεται πλέον στερεότυπα ότι, εάν αναγνωσθεί στο ακροατήριο και ληφθεί υπόψη κατάθεση από τον μάρτυρα, η οποία είχε ληφθεί στην προδικασία, παρά την εναντίωση του κατηγορουμένου, επέρχεται απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας στο ακροατήριο, διότι παραβιάζεται το υπερασπιστικό δικαίωμα του κατηγορουμένου να μπορεί να θέσει ερωτήματα στους

⁶¹ Α.Π. 518/1983, ΠoinXρον ΛΓ', σελ. 842

⁶² Α.Π. 980/1987, ΠoinXρον ΛΖ', σελ. 797.

⁶³ Αργύριον Καρρά, ο.π., σελ. 202-203.

⁶⁴ Α.Π. 324/1995, Α.Π. 645/1995, Πoin Χρον ΜΕ', σελ. 706, 959, ΕφΘεσσαλ 474/1998, ΠoinΔ/νη 1999, σελ. 129.

⁶⁵ Βλ. Α.Π. 23/2001, Πραξ Λογ ΠΔ 2001, σελ. 171, Α.Π. 1566/2003, ΕλΔ/νη 2003, τόμος 44, σελ. 1475, Α.Π. 1693/2004, ΠoinΛογ 2004, σελ. 219, Α.Π. 1543/2004, ΠoinΛογ 2004, σελ. 1911, Α.Π. 335/2005, ΠoinΔ/νη 2005, σελ. 558, Α.Π. 60/2006, αδημοσίευτη, Α.Π.242/2006 (ΣΤ' ΠΟΙΝ), Πραξ Λογ ΠΔ 2006, σελ. 18, Α.Π. 140/2006 (ΣΤ' ΠΟΙΝ), Πραξ Λογ ΠΔ 2006, σελ. 20.

μάρτυρες κατηγορίας. Η μεταβολή αυτή της νομολογίας των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων οφείλεται στην έντονη κριτική που ασκήθηκε επί σειρά ετών από τη θεωρία⁶⁶ καθώς και στην ανάγκη συμμόρφωσης προς τις επιταγές του άρθρου 6 παρ. 3 εδάφιο δ' της Ε.Σ.Δ.Α. καθώς και του άρθρου 14 παρ. 3 στοιχ. ε' του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα που έχει κυρωθεί με το Ν. 2462/1997. Συνεπώς η νομολογία πια δέχεται ότι «*όταν ο μάρτυρας δεν εμφανίσθηκε στο ακροατήριο, εάν αναγνωσθεί στο ακροατήριο η κατάθεσή του, που δόθηκε στην προδικασία, παρά την αντίρρηση του κατηγορουμένου, είτε η ανάγνωση γίνει αυτεπαγγέλτως, είτε κατ' αίτηση άλλου παράγοντα της διαδικασίας, εκτός από του κατηγορούμενο, επέρχεται απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας στο ακροατήριο, ακόμη κι αν η εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο είναι αδύνατη, διότι παραβιάζεται το υπερασπιστικό δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάσει ο ίδιος ή ο συνήγορός του το μάρτυρα*». Το δικαίωμα, συνεπώς, για προσωπική εξέταση των μαρτύρων κατηγορίας αποτελεί δικαιοκρατικό και λειτουργικά σημαντικό δικαίωμα υπεράσπισης του κατηγορουμένου και η παραβίασή του συνεπάγεται απόλυτη ακυρότητα, σύμφωνα με το άρθρο 171 παρ. 1 στοιχ. δ' του Κ.Π.Δ⁶⁷.

Ενδεικτικά, το σκεπτικό των αποφάσεων του Αρείου Πάγου έχει ως εξής⁶⁸ : «*Η ανάγνωση προανακριτικών ή ανακριτικών καταθέσεων μαρτύρων που υπολείπονται, χωρίς να βεβαιώνεται η αδυναμία εμφάνισης στο ακροατήριο των μαρτύρων αυτών, δεν επιφέρει ακυρότητα, εάν ο κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του δεν είχαν αντιλέξει στην ανάγνωση των*

⁶⁶ Χρ. Μπάκα, ο.π., σελ. 285 επ. / Αργυρίου Καρρά, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, ο.π., σελ. 386 επ.

Γεωργίου Συλίκου, Δικονομικές ακυρότητες από την ανάγνωση στο ακροατήριο καταθέσεων μαρτύρων και απολογιών συγκατηγορουμένων, που δόθηκαν κατά την προδικασία, Πράξη και Λόγος του Ποινικού Δικαίου, Τομ. 1/2000, στις σελ. 26-27.

⁶⁷ Γεωργίου Συλίκου, Απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας στο ακροατήριο, εάν παρά την αντίρρηση του κατηγορουμένου αναγνωσθεί και ληφθεί υπόψη κατάθεση από τον μάρτυρα κατηγορίας, η οποία δόθηκε στην προανάκριση ή στην ανάκριση, Πραξ Λογ ΠΔ, 2001, σελ. 377 επ. «*Όταν διαβάζονται οι καταθέσεις της προδικασίας, η υπεράσπιση του κατηγορουμένου αποβαίνει μια απρόσφορη και ατελέσφορη σκιαμαχία, διότι δεν μπορεί να αντιτάξει αποτελεσματική άμυνα απέναντι σε "χάρινους" (αλλά γι' αυτό τόσο αποτελεσματικούς) μάρτυρες, που είναι οκτώδεις ("σκιώδης δίκη") και γι' αυτό άιρωτοι. Η μόνη δυνατότητα που έχει πλέον ο κατηγορούμενος είναι η αμφισβήτηση της αξιοπιστίας του μάρτυρα, σύμφωνα με το άρθρο 358 Κ.Π.Δ., η οποία όμως, στις περισσότερες περιπτώσεις, δεν είναι αποδεικτικά εφικτή και είναι ελάχιστα αποτελεσματική*».

⁶⁸ Στην υπ' αριθμ. 242/2006 (ΣΤ' ΠΟΙΝ), Πραξ Λογ ΠΔ 2006, σελ. 19.

καταθέσεων αυτών, δεδομένου ότι έτσι δεν παραβιάζεται το δικαίωμα που παρέχεται σε κάθε κατηγορούμενο από το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' της Ε.Σ.Δ.Α. να θέτει ερωτήματα στους μάρτυρες, αφού διατηρείται πάντως το από το άρθρο 358 Κ.Π.Δ. δικαίωμα του κατηγορουμένου να κάνει παρατηρήσεις επί των εν λόγω καταθέσεων που αναγνώσθηκαν. Αντίθετα, η διάταξη αυτή του άρθρου 6 παρ. 3 εδάφιο δ' της Ε.Σ.Δ.Α. παραβιάζεται, επερχομένης εντεύθεν απόλυτης ακυρότητας κατά το άρθρο 171 παρ. 1 στοιχ. δ' του Κ.Π.Δ., εάν ο κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του είχαν αντιλέξει στην ανάγνωση των κατά την προδικασία ληφθεισών καταθέσεων των απολειπομένων μαρτύρων και το δικαστήριο, παρά ταύτα, απορρίπτοντας το, για τη μη ανάγνωση των εν λόγω καταθέσεων, αίτημα, προέβη στην ανάγνωση αυτών, ιδρύεται δε ο, από το άρθρο 510 παρ. 1 Α' του Κ.Π.Δ., λόγος αναίρεσης».

Όσον αφορά την προβληματική που θέσαμε ανωτέρω για τη συνταγματικότητα της διάταξης του άρθρου 365 παρ. 1 εδάφιο 1 του Κ.Π.Δ. η πρόσφατη νομολογία του Αρείου Πάγου συνοψίζεται στο ακόλουθο απόσπασμα⁶⁹ : «Από τη διάταξη του άρθρου 365 παρ. 1 εδάφιο 1 του Κ.Π.Δ. προκύπτει ότι ακυρότητα της διαδικασίας, εκ της οποίας ιδρύεται λόγος αναιρέσεως, από το άρθρο 510 παρ. 1 περ. Α' του Κ.Π.Δ., προκαλείται όταν, παρά την υποβολή σχετικής αιτήσεως από τον κατηγορούμενο ή τον εισαγγελέα, δεν αναγνωσθεί ένορκη κατά την προδικασία κατάθεση μάρτυρα, του οποίου η εμφάνιση στο ακροατήριο είναι αδύνατη και επίσης όταν ληφθεί υπόψη τέτοια κατάθεση, χωρίς αυτή να αναγνωσθεί ή ο κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του εναντιωθεί στην ανάγνωση της κατάθεσης του μάρτυρα και το δικαστήριο την αναγνώσει και τη λάβει υπόψη του, χωρίς να βεβαιώσει την αδυναμία εμφανίσεώς του, γιατί έτσι παραβιάζεται το δικαίωμα που παρέχεται σε κάθε κατηγορούμενο, από τη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 3 εδ. δ' της Ε.Σ.Δ.Α. (ν.δ. 53/1974) και το άρθρο 14 παρ. 3 στοιχ. ε' του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ν. 2462/1997), να εξετάζει τους μάρτυρες και δημιουργείται ακυρότητα από το άρθρο 171 παρ. 1 περ. δ'

⁶⁹Βλ. και Α.Π. 1543/2004, Ποιν Λογ 2004, σελ. 1911.

Στην υπ' αριθμ. 140/2006 (ΣΤ ΠΟΙΝ), Πράξ Λογ ΠΔ 2006, σελ.20-21

Κ.Π.Δ. Δεν δημιουργείται όμως καμία ακυρότητα, όταν το δικαστήριο αυτεπαγγέλτως ή μετά από αίτηση, αναγνώσει και λάβει υπόψη του ένορκη κατάθεση μάρτυρα κατά την προδικασία, ακόμη και χωρίς να βεβαιώσει την αδυναμία εμφανίσεώς του, εφόσον ο κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του δεν εναυιωθούν σχετικά». Η τελευταία αυτή σκέψη της ως άνω απόφασης είναι απόρροια της δυνητικής άσκησης του δικαιώματος ακρόασης.

Περαιτέρω η προβληματική περί της συνταγματικότητας ή μη του άρθρου 365 Κ.Π.Δ. ισχύει επίσης και όσον αφορά τη διάταξη του άρθρου 530 παρ. 2 εδάφιο β' του Κ.Π.Δ., σύμφωνα με την οποία, εάν το δικαστήριο, που δικάζει την υπόθεση, επειδή διατάχθηκε η επανάληψη της συζητήσεώς της, κρίνει με ειδικά αιτιολογημένη απόφασή του ότι δεν είναι δυνατή η εμφάνιση των μαρτύρων, οι οποίοι είχαν εξετασθεί κατά την πρώτη συζήτηση, διατάσσει να διαβασθούν οι ένορκες καταθέσεις τους, που δόθηκαν κατά την ανάκριση, άλλως η διαδικασία ακυρώνεται. Αναφορικά όμως με την παρεχόμενη από την ανωτέρω διάταξη δυνατότητα στο δικαστήριο να διατάξει την ανάγνωση των μαρτυρικών καταθέσεων της πρώτης συζητήσεως, θα πρέπει να γίνει δεκτή η συνταγματικότητά της, υπό την προϋπόθεση ότι ο κατηγορούμενος είχε την ευχέρεια να υποβάλλει τις ερωτήσεις του κατά την πρώτη συζήτηση της υποθέσεως, εκτός βεβαίως εάν δεν είχε κλητευθεί σ' αυτή νόμιμα και εμπρόθεσμα, μ' αποτέλεσμα να μην είχε παρευτεί αντιστοίχως⁷⁰.

Επισημαίνεται στο σημείο αυτό ότι σε κάθε περίπτωση απαραίτητη προϋπόθεση για το κατ' αρχάς παραδεκτό ως αποδεικτικό μέσο μιας προδικαστικής μαρτυρικής κατάθεσης, επιβαρυντικής για τον κατηγορούμενο, αποτελεί η διαπίστωση ότι η μη άσκηση του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάσει επ' ακροατηρίω το μάρτυρα αυτόν, δεν οφείλεται σε έλλειψη επιμέλειας των κρατικών οργάνων. Τούτο σημαίνει ότι θα πρέπει κάθε φορά να εξετάζεται και να αιτιολογείται το ανέφικτο της εμφάνισης του μάρτυρα για λόγους που ανάγονται αποκλειστικά στο πρόσωπό του, θα πρέπει δηλαδή να αποδεικνύεται συγκεκριμένα η αντικειμενική αδυναμία του δικαστηρίου

⁷⁰ *Αργυρίου Καρρά, ο.π., σελ. 203.*

να θέσει τον μάρτυρα στη διάθεση του κατηγορουμένου. Παράλληλα, θα πρέπει να ελέγχεται, εάν κατά το χρόνο εξέτασης του μάρτυρα αυτού στο στάδιο της προδικασίας συνέτρεχαν οι όροι της διάταξης της παραγράφου 2 του άρθρου 219 Κ.Π.Δ. και παρόλα ταύτα ο ανακριτής δεν είχε καλέσει τον κατηγορούμενο να παραστεί. Εφόσον δηλαδή διαφαινόταν ήδη κατά το χρόνο της προδικασίας ως πιθανή η μη εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο, λ.χ. επειδή έπασχε από σοβαρή ασθένεια ή επειδή είχε δηλώσει την μετοίκησή του στην αλλοδαπή, η αξιοποίηση της κατάθεσής του στην ποινική δίκη σε βάρος του κατηγορουμένου, στον οποίο δεν είχε παρασχεθεί η δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμά του αντιβαίνει στις διατάξεις του άρθρου 6 παρ. 1 και 3 δ της Ε.Σ.Δ.Α. Είναι δε ανεπίτρεπτη η αξιοποίηση μιας τέτοιας κατάθεσης ως μοναδικού αποδεικτικού μέσου, βάσει του οποίου το δικαστήριο θα αχθεί στην κρίση περί ενοχής του κατηγορούμενου⁷¹.

3. Η εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 357 Κ.Π.Δ

Ένα άλλο ζήτημα στο οποίο έχει κληθεί να αποφανθεί ο Άρειος Πάγος αφορά την έννομη συνέπεια της μη συμμόρφωσης του δικαστηρίου ουσίας προς τη διάταξη της παραγράφου 3 του άρθρου 357 Κ.Π.Δ. (δικαίωμα υποβολής απευθείας ερωτήσεων στο μάρτυρα από τον κατηγορούμενο). Εν προκειμένω η νομολογία του Αρείου Πάγου⁷² δέχεται ότι η διάταξη αυτή δεν προβλέπει ποινή ακυρότητας και πως, για να επέλθει η ακυρότητα για τη μη τήρησή της πρέπει ο κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του να ζητήσουν από τον διευθύνοντα τη συζήτηση και ύστερα από προσφυγή από το δικαστήριο την άδεια να κάνουν απευθείας στον μάρτυρα ερωτήσεις που είναι χρήσιμες για την εξακρίβωση της αλήθειας και αυτό είτε να παραλείψει να αποφασίσει, είτε να απορρίψει παράνομα την προσφυγή.

⁷¹ Όλγας Τσόλκα, Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει «μάρτυρες κατηγορίας» κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 3 δ της Ε.Σ.Δ.Α., ο.π., σελ. 88-89.

⁷² Α.Π. 800/2001, Ποιν Λόγος Α/σελ. 1709 επ., Α.Π. (ΠΟΙΝ) 2293/2002, Ποιν Λογ 2002, σελ. 2548, Α.Π. (ΠΟΙΝ) 1825/2003, ΠοινΔ/νη 2004, σελ. 18, Α.Π. (ΠΟΙΝ) 2115/2003, ΠοινΛογ 2003, σελ. 2325.

Η ανωτέρω θέση του Αρείου Πάγου είναι εν μέρει ορθή και εν μέρει εσφαλμένη⁷³. Αφενός ορθά δέχεται ότι πραγματικά η διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 357 Κ.Π.Δ. δεν προβλέπει ποινή ακυρότητας, αφετέρου παραβλέπει πως το δικαίωμα υποβολής ερωτήσεων συνιστά βασικό υπερασπιστικό δικαίωμα, που όσον αφορά τουλάχιστον τον κατηγορούμενο περιλαμβάνεται φυσικά στα δικαιώματα του άρθρου 171 παρ. 1 εδάφιο δ', των οποίων η μη τήρηση από το δικαστήριο επάγεται απόλυτη ακυρότητα. Περαιτέρω βέβαια δεν απαιτείται πραγματική άσκηση του δικαιώματος, αφού αυτή είναι δυνητική, αλλά πάντως ο διευθύνων τη συζήτηση υποχρεούται να προσκαλεί τους διαδίκους και ιδίως τον κατηγορούμενο και τους συνηγόρους τους να υποβάλλουν, αν το επιθυμούν, ερωτήσεις.

Μετά από επισκόπηση της πρόσφατης νομολογίας του Αρείου Πάγου αξίζει να επισημάνουμε ενδεικτικά περιπτώσεις στις οποίες δεν υπάρχει απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας λόγω έλλειψης δυνατότητας εξέτασης των μαρτύρων από τον κατηγορούμενο και άρα στέρξης του δικαιώματός ακρόασης του. Συγκεκριμένα, ανακύπτει το ζήτημα της βασιμότητας ή μη της αιτίας του κατηγορουμένου ότι στερήθηκε του δικαιώματός του να υποβάλλει ερωτήσεις στο μάρτυρα, τη στιγμή που δεν έχει αρχίσει καν η αποδεικτική διαδικασία, καθότι δεν θεωρείται εξέταση ως μάρτυρα για μια συγκεκριμένη υπόθεση η δήλωση - παρέμβαση ορισμένου προσώπου στην αρχή της δίκης, χωρίς να ληφθούν τα στοιχεία της ταυτότητάς του, χωρίς να ορκισθεί και χωρίς ν' αναφερθεί στην ουσία της υπόθεσης⁷⁴. Δεν προκαλεί απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας η απόρριψη αιτήματος του κατηγορούμενου για αναβολή της δίκης, προκειμένου να προσέλθουν μάρτυρες, των οποίων η κατάθεση είχε κριθεί αναγκαία και η ενιεύθεν στέρξη της δυνατότητάς του να τους εξετάσει, υπό την προϋπόθεση ότι το δικαστήριο δεν έκρινε την κατάθεση αυτών απαραίτητη για το σχηματισμό δικανικής πεποίθησης και αιτιολόγησε την κρίση του αυτή⁷⁵. Δεν στοιχειοθετείται

⁷³ *Αργυρίου Καρρά*, Επίτομη Ερμηνεία Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Εκδ. Σάκκουλα 2005, σελ. 830-831.

⁷⁴ Α.Π. 1548/2002 (ΠΟΙΝ), ΠωινΛογ 2002, σελ. 1567.

⁷⁵ ο.π. υποσ. 70.

λόγος αναίρεσης απόλυτης ακυρότητας της ακροαματικής διαδικασίας, λόγω του ότι εδόθη στον κατηγορούμενο ή το συνήγορό του η δυνατότητα ασκήσεως των νόμιμων δικαιωμάτων του και δη υποβολής ερωτήσεων προς τον πολιτικώς ενάγοντα, το δε αίτημά του περί αναβολής κρίθηκε και απορρίφθηκε. Συνεπώς δεν έχει το δικαίωμα να συνεχίζει να παρέλκει ή να διαταράσσει τη συζήτηση της υπόθεσης με το να ζητά είτε να επανυποβάλλει ήδη κριθέν αίτημά του, είτε να ζητά να λάβει εκ νέου το λόγο χωρίς σοβαρή αιτία και μάλιστα κατά παράβαση δικαιωμάτων άλλου διαδίκου⁷⁶.

4. Η «μαρτυρία» του συγκατηγορουμένου

Αποτελεί πάγια θέση της ελληνικής επιστήμης του ποινικού δικονομικού δικαίου, ότι η σύμπτωση στο ίδιο πρόσωπο των ιδιοτήτων μάρτυρα και κατηγορουμένου είναι ασυμβίβαστη⁷⁷. Η θέση αυτή δικαιολογείται για λόγους δικονομικούς και ουσιαστικούς.

Ειδικότερα, οι δικονομικοί λόγοι που δεν επιτρέπουν τη σύμπτωση των ιδιοτήτων μάρτυρα και κατηγορουμένου στο ίδιο πρόσωπο είναι οι ακόλουθοι : πρώτον, ότι ο κατηγορούμενος δικαιούται να αρνηθεί να απαντήσει, αντίθετα προς το μάρτυρα, δεύτερον, ότι ο κατηγορούμενος δεν ορκίζεται, αντίθετα προς το μάρτυρα, τρίτον, ότι ο κατηγορούμενος δεν έχει καθήκον αληθείας, αντίθετα προς το μάρτυρα και τέταρτον ότι ο κατηγορούμενος πρέπει να είναι παρών σ' όλη τη διάρκεια της δίκης στο ακροατήριο, αντίθετα προς το μάρτυρα που είναι υποχρεωμένος να παραμένει εκτός της αίθουσας του δικαστηρίου, όταν εξετάζεται άλλος μάρτυρας. Δικονομικοί λόγοι που δεν επιτρέπουν -κατά το ισχύον ποινικό δικονομικό σύστημα στη χώρα μας- στο δικαστήριο να λαμβάνει υπόψη του όσα αποδίδονται στην απολογία ενός κατηγορουμένου κατά συγκατηγορουμένου του για το ίδιο έγκλημα, είναι κυρίως εκείνοι, που

⁷⁶ Α.Π. 1004/2004 (ΠΟΙΝ), Ποιν/Λογ 2004, σελ. 1275.

⁷⁷ Γρ. Καϊφίλη, Η σύμπτωση της ιδιότητας του μάρτυρα και του κατηγορουμένου στο ίδιο πρόσωπο, Υπεράσπιση 4/1991, σελ. 757 επ.

Γ. Τριανταφύλλου, Η απαγόρευση αξιοποίησης της απολογίας ή της μαρτυρικής κατάθεσης του συγκατηγορουμένου, ΠοινΧρον ΜΣΤ', 1996, σελ. 1210 επ.

παρακλύουν την άσκηση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του ενός κατηγορουμένου απέναντι στον άλλο συγκατηγορούμενο⁷⁸.

Οι ουσιαστικοί λόγοι που δεν επιτρέπουν την μαρτυρική κατάθεση ή την απολογία σε βάρος συγκατηγορουμένου για το ίδιο έγκλημα έχουν σχέση με την αξιοπιστία του περιεχομένου της μαρτυρικής κατάθεσης ή της απολογίας με το πιο πάνω περιεχόμενο. Η δυσπιστία, που εύλογα υπάρχει, θεμελιώνεται στη σκέψη, ότι πολύ συχνά ο ένας των συγκατηγορουμένων επιρρίπτει τις ευθύνες είτε συνολικά, είτε κατά κύριο λόγο στον έτερο συγκατηγορούμενο, για να απαλλαγεί ο ίδιος ή να ελαφρύνει τη δική του θέση⁷⁹.

Ο Έλληνας ποινικοδικονομικός νομοθέτης ρυθμίζει αυτές τις αποδεικτικές απαγορεύσεις αφενός στο άρθρο 211 του Κ.Π.Δ. (από το 1950) και αφετέρου στο άρθρο 211 Α του Κ.Π.Δ., που προστέθηκε με την διάταξη της παραγράφου 8 του άρθρου 2 του Ν. 2408/1996. Η Εισηγητική Έκθεση⁸⁰ στο Σχέδιο του Ν. 2408/1996 αιτιολογεί την προσθήκη του άρθρου 211 Α στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας ως εξής :
« ...η προσπάθεια του συγκατηγορουμένου να ελαφρύνει τη θέση του μπορεί να αποτελέσει κίνητρο για ψευδείς καταθέσεις σε βάρος άλλων συγκατηγορουμένων. Τη δυσπιστία αυτή ήδη δείχνει ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, ορίζοντας ότι δεν εξετάζονται ως μάρτυρες στο ακροατήριο όσοι κηρύχθηκαν ένοχοι για την πράξη που εκδικάζεται και αν ακόμα δεν τους επιβλήθηκε ποινή. Για να αποφευχθούν ενδεχόμενες αποδεικτικές πλάνες και η ανασφάλεια δικαίου που μπορεί να προκαλείται, προτείνεται η εισαγωγή ενός ήπιου αποδεικτικού περιορισμού : οι καταθέσεις αυτές μπορούν να αξιολογούνται, αλλά όχι και να αποτελούν το μοναδικό αποδεικτικό έρεισμα μιας καταδίκης».

Ειδικότερα ως προς το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει το συγκατηγορούμενό του σχετική είναι η διάταξη της παραγράφου 1 του άρθρου 366 Κ.Π.Δ., σύμφωνα με την οποία ο κατηγορούμενος δεν επιτρέπεται να υποβάλλει ερωτήσεις απευθείας στον συγκατηγορούμενό

⁷⁸ Αργυρίου Καρρά, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, ο.π., αρ. 712, σελ. 647 επ.

⁷⁹ Στέργιου Αλεξιάδη, Ανακριτική, 5^η Έκδοση, Εκδ. Σάκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 431

⁸⁰ Α. Χαλαμπάκη, Το άρθρο 211 Α Κ.Π.Δ. – ένας «ατελής» κανόνας αξιολογήσεως των αποδείξεων; ΠοινΧρον ΜΘ' /1999, σελ. 885 επ.

του, παρά μόνον με τη μεσολάβηση του διευθύνοντος τη διαδικασία. Η εν λόγω μεσολάβηση επιδρά άμεσα⁸¹ και περιορίζει σημαντικά το δικαίωμα ακρόασης του κατηγορουμένου που επιβαρύνεται από τον συγκατηγορούμενό του, υπό την ειδικότερη έκφασή του ως δικαιώματος υποβολής ερωτήσεων. Ενόψει της σύγκρουσης των δικαιωμάτων αφενός του κατηγορουμένου να υποβάλλει ερωτήσεις σ' αυτόν που καταθέτει σε βάρος του, αφετέρου του συγκατηγορουμένου να μην αυτοεπιβαρυνθεί και με δεδομένη τη μεσολάβηση του διευθύνοντος τη συζήτηση, η λύση που πιθανότατα αίρει τη σύγκρουση αυτή είναι η απαγόρευση αξιοποίησης των επιβαρυντικών για τον συγκατηγορούμενο στοιχείων της κατάθεσής του.

Ωστόσο δεν θα χρειαζόταν να οδηγηθούμε σ' αυτή τη λύση, εάν είχε ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι τα όργανα απονομής δικαιοσύνης έχουν υποχρέωση να ενημερώνουν τους κατηγορούμενους για τα δικαιώματά τους και να τους καλούν να τα ασκήσουν. Έτσι, η μεσολάβηση τους και δη του διευθύνοντος τη συζήτηση, στην προκειμένη περίπτωση, δείχνει να είναι άνευ αντικειμένου. Και αυτό γιατί, σύμφωνα με τα όσα αναφέρθηκαν στο πλαίσιο της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α, θα αρκούσε αφενός να παρείχαν στον κατηγορούμενο τη δυνατότητα να θέσει απευθείας στο συγκατηγορούμενό του τις ερωτήσεις που εκείνος κρίνει ως αναγκαίες για την υπεράσπισή του, αφετέρου να ενημέρωναν τον συγκατηγορούμενο ότι έχει το δικαίωμα να σιωπήσει ή να αρνηθεί να καταθέσει γεγονότα με αυτοεπιβαρυντικό περιεχόμενο.

Πρόβλημα ανακύπτει στην περίπτωση που ο συγκατηγορούμενος δεν εμφανίζεται στο ακροατήριο, είναι δε αδιάφορο, εάν δικάζεται ερήμην ή εκπροσωπείται στη δίκη από συνήγορο. Η ανάγνωση και περαιτέρω η διερεύνηση των ορίων της αποδευκτικής αξιοποίησης της επιβαρυντικής για τον παρόντα κατηγορούμενο προανακριτικής κατάθεσης του απόντος συγκατηγορουμένου του, εξαρτάται από το εφικτό ή μη της προσαγωγής του στο ακροατήριο, υπό την προϋπόθεση ότι δεν είχε παρασχεθεί η δυνατότητα εξέτασής του από τον

⁸¹ Γ. Τριανταφύλλου, Η θέση του συγκατηγορουμένου στο ισχύον σύστημα απόδειξης, ΠονΧρον ΜΓ', 1993 σελ. 1076 επ. και ιδίως 1085 επ.

κατηγορούμενο σε προγενέστερο διαδικαστικό στάδιο. Το δικαστήριο έχει υποχρέωση στην περίπτωση αυτή να διατάξει την αυτοπρόσωπη εμφάνιση του εν λόγω συγκατηγορουμένου ή ακόμη και τη βίαιη προσαγωγή του. Διαφορετικά, δεν είναι καν επιτρεπτή η ανάγνωση της σχετικής κατάθεσης. Εάν όμως διαπιστωθεί ότι, παρά την επιμέλεια του δικαστηρίου, είναι αντικειμενικά ανέφικτη η εμφάνιση του προσώπου του συγκατηγορουμένου στο ακροατήριο, η κατάθεσή του επιτρέπεται να συνεκτιμηθεί κατά τη διαμόρφωση της κρίσης περί ενοχής του παρόντος κατηγορουμένου, με την προϋπόθεση όμως ότι η κατάθεση αυτή δεν αποτελεί το μοναδικό ή το πλέον αποφασιστικής σημασίας αποδεικτικό μέσο σε βάρος του⁸². Η αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού δεν αλλάζει στην περίπτωση κατά την οποία είχε διαταχθεί ο χωρισμός της συζήτησης στο ακροατήριο και ανακύπτει το ερώτημα της ανάγνωσης και αξιοποίησης στην ποινική δίκη σε βάρος του κατηγορουμένου της απολογίας που είχε δώσει ο συγκατηγορούμενός του στην προηγούμενη δίκη ή στην προδικασία⁸³.

Από τη μελέτη της νομολογίας του Αρείου Πάγου αναφορικά με την ανωτέρω προβληματική αξίζει, τέλος, να υπογραμμισθεί ότι δεν αναιρούνται καταδικαστικές αποφάσεις, σε περίπτωση που η καταδίκη δεν στηρίχθηκε αποκλειστικά σε μαρτυρική κατάθεση ή απολογία συγκατηγορουμένου, αλλά και σε άλλες αποδείξεις μεταξύ των οποίων και στα αναγνωσθέντα έγγραφα. Αν το δικαστήριο στηρίχθηκε για την καταδίκη του κατηγορουμένου μόνο στις απολογίες των συγκατηγορουμένων του, κατά παράβαση της διάταξης του άρθρου 211 Α' Κ.Π.Δ., τότε θεμελιώνεται ο αναιρετικός λόγος του άρθρου 510 παρ. 1 στοιχ. Α' (απόλυτη ακυρότητα) και όχι στοιχ. Η' (υπέρβαση εξουσίας)⁸⁴.

⁸² Α.Π. 347/2003, ΠοινΛογ 2003, σελ. 301.

⁸³ *Όλγας Τσόλκα*, Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει «μάρτυρες κατηγορίας» κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 3 δ της Ε.Σ.Δ.Α., ο.π., σελ. 89.

Βλ. σχετικά ΕφΑθ 699/2004, ΠοινΧρον ΝΔ'/2004, σελ. 1010.

Πενταμελές Ναυτοδικείο Πειραιώς 517/2004, ΠοινΧρον ΝΣΤ'/2006, σελ. 81-82.

⁸⁴ Α.Π. (ΠΟΙΝ) 226/2003, ΠοινΛογ 2003, σελ. 232.

Α.Π. (ΠΟΙΝ) 199/2005, ΠοινΛογ 1/2005, σελ. 262 επ.

VI. Κανονιστικό περιεχόμενο του μερικότερου δικαιώματος της εξέτασης μαρτύρων υπεράσπισης

A. Κριτική επισκόπηση της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α

Καθ' όσον αφορά στο δικαίωμα του κατηγορουμένου να πετύχει την πρόσκληση και εξέταση των μαρτύρων υπερασπίσεως, η διακριτική ιοχός των εθνικών δικαίων και δικαστηρίων έγκειται στη δυνατότητά τους να επιβάλλουν όρους και να θέσουν περιορισμούς στην κλήση των μαρτύρων υπερασπίσεως, υπό την μόνη προϋπόθεση ότι ανάλογη αντιμετώπιση επιφυλάσσεται και για τους μάρτυρες κατηγορίας (τηρείται, δηλαδή, στο σημείο αυτό, η ισότητα των όπλων). Έτσι, το δικαστήριο δεν υποχρεούται σε κάθε περίπτωση να καλέσει το ίδιο μάρτυρες υπερασπίσεως⁸⁵, ενώ μπορεί να αρνηθεί να καλέσει μάρτυρες, αν φρονεί ότι αυτοί δεν θα συμβάλλουν στην απόδειξη της ακρίβειας των ισχυρισμών του κατηγορουμένου, ή εν γένει ότι η εξέτασή τους δεν θα εξυπηρετήσει την έρευνα για την αποκάλυψη της αλήθειας.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο σε ορισμένες περιπτώσεις⁸⁶, μολονότι απέρριψε την προσφυγή θεωρώντας ότι η απόφαση αποκλεισμού του μάρτυρα ήταν νόμιμη εκδήλωση της διακριτικής ευχέρειας του εθνικού δικαστηρίου, παρατήρησε ότι υπό εξαιρετικές περιστάσεις είναι δυνατή η αποδοχή μιας σχετικής προσφυγής. Περαιτέρω, τόνισε ότι το δικαστήριο πρέπει να δηλώσει τους λόγους που το οδήγησαν στην απόφασή του να αρνηθεί να καλέσει τους μάρτυρες υπεράσπισης, των οποίων η εξέταση ζητήθηκε ρητώς. Από την άλλη πλευρά, εάν η απόφαση παράλειψης κάποιου μάρτυρα ληφθεί για λόγους υπερασπιστικής τακτικής από τους συνηγόρους του κατηγορουμένου, ο τελευταίος δεν μπορεί να επικαλεσθεί τη ρύθμιση της παραγράφου 3δ' του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, μπορεί ίσως να

⁸⁵ Σύμφωνα με την Α.Π. 244/1999 (NoB 47 · 1999, σελ. 1002) δεν δημιουργείται από την διάταξη του άρθρου 6 παρ. 3δ' υποχρέωση του δικαστηρίου να προκαλέσει την άσκηση εκ μέρους του κατηγορουμένου του δικαιώματός του να ζητήσει την εξέταση ενός μάρτυρα που κατονόμασε ως πηγή των πληροφοριών του άλλος μάρτυρας.

⁸⁶ Βλ. Υπόθεση *Pisano κατά Ιταλίας* της 27.07.2000, *Perna κατά Ιταλίας* της 25.07.2001, *Laukkanen and Mamineni κατά Φιλανδίας* της 03.02.2004, *Morel κατά Γαλλίας* της 12.02.2004, *Yurttas κατά Τουρκίας* της 27.05.2004.

ισχυρισθεί ότι δεν έτυχε αποτελεσματικής υποστήριξης κατά την παράγραφο 3γ' της Ε.Σ.Δ.Α.

Ενδεικτικά σε ορισμένες αποφάσεις⁸⁷ το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απεφάνθη ότι δεν είναι απαραίτητο να κληθούν μάρτυρες υπεράσπισης κατά την πρόοδο της δίκης σε πρώτο βαθμό δικαιοδοσίας, δεδομένου ότι ήδη είχε δοθεί τόσο από την έναρξη της ακροαματικής διαδικασίας όσο και κατά την προδικασία αυτής, η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να προτείνει αυτούς που θεωρούσε ουσιώδεις, προκειμένου να εξετασθούν επ' ακροατηρίω. Αντίθετα όμως το ως άνω Δικαστήριο έκρινε⁸⁸ ότι υπάρχει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 εδάφιο δ' της Ε.Σ.Δ.Α. στην περίπτωση που το Εφετείο αρνήθηκε να ακουστούν σ' αυτό οι μάρτυρες υπεράσπισης που είχαν εξεταστεί πρωτόδικα. Η θέση αυτή του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου δικαιολογείται από το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος είχε προσφύγει ενώπιον του Εφετείου για στέρηση του δικαιώματός ακροάσεώς του καθώς και του δικαιώματος υπερασπίσεως και η προσφυγή του απερρίφθη. Πάντως σημείο αναφοράς σε κάθε απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου είναι να έχει κατά το μέγιστο δυνατό ικανοποιηθεί το δικαίωμα του κατηγορουμένου να καλέσει και να εξετάσει τους βασικούς μάρτυρες υπεράσπισής του. Ο περιορισμός του δικαιώματός του αυτού και με δεδομένο ότι προσέφυγε για να «παραπονεθεί» για την παραβίασή του ενώπιον του δικαστηρίου που του το στέρησε, δικαιολογεί προσφυγή ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Δ.Δ.Α.), προκειμένου να διαπιστωθεί η παραβίαση ή μη θεμελιωδών διατάξεων της Ε.Σ.Δ.Α από τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα.

Β. Κριτική επισκόπηση της νομολογίας των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 327 παράγραφος 1 εδάφιο α' του Κ.Π.Δ. ο εισαγγελέας και ο δημόσιος κατηγορος οφείλουν να καλούν στο ακροατήριο όλους τους ουσιώδεις μάρτυρες κατηγορίας και

⁸⁷ Υπόθεση Makhlfi κατά Γαλλίας Νο 59335/2000, έτος δημοσίευσης απόφασης το 2002.

⁸⁸ Υπόθεση Destrehem κατά Γαλλίας Νο 56651/2000 της 18.05.2004.

υπεράσπισης. Με τη ρύθμιση αυτή κατ' ουσία απορρίπτεται η μη δικαιοκρατική άποψη ότι η προσαγωγή μέσων υπεράσπισης αφορά τα συμφέροντα του κατηγορουμένου, ενώ η ορθή αντίληψη είναι πως και το κοινωνικό συμφέρον ενδιαφέρει η επαρκής υπεράσπιση των κατηγορουμένων, για να μην καταδικάζονται αθώοι και διαφεύγουν οι ένοχοι. Σχετικά με την ανωτέρω διάταξη διεξήχθη έντονη συζήτηση στην Αναθεωρητική Επιτροπή του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και τελικά διασαφηνίσθηκε ότι θα πρέπει να καλούνται κάθε φορά οι ουσιώδεις μάρτυρες για την αντικειμενική ανεύρεση της αλήθειας, ανεξάρτητα από το αν καταθέτουν υπέρ ή εναντίον του κατηγορουμένου ή αν κλήθηκαν ως μάρτυρες κατηγορίας ή υπεράσπισης.

Είναι φανερό ότι η ανωτέρω διάταξη, αναφορικά με την κλήτευση των ουσιωδών μαρτύρων υπεράσπισης, ρυθμίζει θεμελιώδες ζήτημα, το οποίο αναφέρεται στην υπεράσπιση του κατηγορουμένου, και, συνεπώς, η ενδεχόμενη παραβίαση της διάταξης αυτής και η μη κλήτευση από τον εισαγγελέα ή τον δημόσιο κατηγορο ουσιωδών μαρτύρων υπεράσπισης επιφέρει απόλυτη ακυρότητα βάσει του άρθρου 171 παρ. 1 στοιχείο δ', εφόσον διαπιστωθεί το ουσιώδες για την υπεράσπιση της αντιστοιχούς κατάθεσης. Κατά την άποψη του Καρρά τουλάχιστον για την προδικασία υπάρχει υποχρέωση των προανακριτικών και ανακριτικών υπαλλήλων να εξετάσουν τους προτεινόμενους μάρτυρες υπερασπίσεως και μάλιστα σε ίσο αριθμό με τους αντιστοιχούς μάρτυρες κατηγορίας, ανεξάρτητα από το αν ο ανακρίνων φρονεί πως η εξέτασή τους δεν είναι απαραίτητη για αποκάλυψη της αλήθειας.⁸⁹ Οποσδήποτε, εάν πρόκειται για ουσιώδεις μάρτυρες το δικαστήριο είναι υποχρεωμένο να τους καλέσει και στην επ' ακροατηρίω διαδικασία, ακόμη κι αν υπερβαίνουν τον προβλεπόμενο στα άρθρα 327 παρ. 2 και 355 Κ.Π.Δ. αριθμό⁹⁰.

⁸⁹ *Αργυρίου Καρρά*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, ο.π., σελ. 410 επ.

⁹⁰ *Διονυσίου Σπινέλλη* : Αυξημένη προστασία των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου κατά το Σύνταγμα και τις Διεθνείς Συμβάσεις, Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρίας Ποινικού Δικαίου : Τα δικαιώματα του κατηγορουμένου στην ποινική διαδικασία γενικά, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991, σελ. 99.

Αθανασίου Γκενεράλη : Το πρόβλημα και οι συνέπειες της άρνησης εξέτασης των μαρτύρων υπεράσπισης, ΠοινΧρον ΜΗ'/1998, σελ. 433 επ.

Με την απόφαση του Αρείου Πάγου 660/1999⁹¹ βλέπουμε ξεκάθαρα τον τρόπο που αντιμετωπίζει η νομολογία την άρνηση εξέτασης μαρτύρων υπεράσπισης που ζητήθηκαν από τον κατηγορούμενο και τις δυνατότητες αντίδρασης σ' αυτό του κατηγορουμένου. Συγκεκριμένα η παραγνώριση από τον διευθύνοντα την συζήτηση στο ακροατήριο του συναγόμενου από τον άρθρο 6 παρ. 3δ' της Ε.Σ.Δ.Α. δικαιώματος εξέτασως του προταθέντα μάρτυρα υπερασπίσεως παρέχει στον κατηγορούμενο δικαίωμα προσφυγής στο δικαστήριο κατ' άρθρο 335 παρ. 2 Κ.Π.Δ. και, εάν, η τελευταία δεν έχει αποτέλεσμα, δημιουργείται λόγος αναιρέσεως σύμφωνα με το άρθρο 510 παρ. 1 εδάφιο β' Κ.Π.Δ.

Προς το σκοπό αποκατάστασης της ισότητας μεταξύ κατηγορίας και υπεράσπισης παρέχεται το δικαίωμα στον κατηγορούμενο, εκτός από τους κλητευόμενους από τον ίδιο με δαπάνες του μάρτυρες, να ζητήσει την υποχρεωτική κλήτευση από την αρμόδια αρχή τουλάχιστον ενός μάρτυρα της εκλογής του, εάν κατηγορείται για πλημμέλημα ή δύο, εάν κατηγορείται για κακούργημα (άρθρο 327 παρ. 2 εδάφιο α'). Το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται πλέον και στο άρθρο 6 παρ. 3 στοιχείο δ' της Ε.Σ.Δ.Α. καθώς και στο άρθρο 14 παρ. 3 περ. ε' του Δ.Σ.Α.Π.Δ. και καλύπτει ίσο⁹² αριθμό μαρτύρων υπεράσπισης με τους κλητευόμενους μάρτυρες κατηγορίας, εφόσον μόνο έτσι εξασφαλίζεται η τήρηση των ανωτέρω διατάξεων, που παρέχουν το δικαίωμα στον κατηγορούμενο να επιτύχει την πρόσκληση των μαρτύρων υπεράσπισης με τους ίδιους όρους με τους μάρτυρες κατηγορίας. Αντίθετη άποψη υποστηρίζεται από τον Ανδρουλάκη⁹³, επειδή αφενός μεταξύ των κλητευόμενων μαρτύρων από τον εισαγγελέα κατά τη διάταξη της παραγράφου 1 του άρθρου 327 Κ.Π.Δ. είναι και μάρτυρες υπεράσπισης, ενώ αφετέρου δεν συνάγεται αριθμητικός συσχετισμός από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Ωστόσο στη δικαστική πρακτική δεν τηρείται συνήθως καθόλου ή στην απαιτούμενη έκταση η διάταξη του άρθρου 327 παρ. 1 εκ μέρους των εισαγγελέων, γεγονός που θα μείωνε τη σημασία της δεύτερης παραγράφου του ίδιου άρθρου, ενώ ο αριθμητικός συσχετισμός των μαρτύρων υπεράσπισης με

⁹¹ Α.Π. 660/1999, ΝοΒ 47/1999, σελ. 1460.

⁹² *Αργυρίου Καρρά*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, ο.π. σελ. 565.

⁹³ *Νικολάου Ανδρουλάκη*, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, ο.π., σελ. 348, σημ 93.

τους μάρτυρες κατηγορίας είναι θεμιτός και συνάδει και προς την τεολογία των διατάξεων αυτών, που είναι η αποκατάσταση της ισότητας μεταξύ κατηγορίας και υπεράσπισης και ευρύτερα η αρχή της ισότητας των όπλων που απορρέει από την αρχή της δίκαιης διεξαγωγής της δίκης (άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. και 14 παρ. 1 Δ.Σ.Α.Π.Δ.). Άλλωστε η ίδια η γραμματική διατύπωση της διάταξης της παραγράφου 2 του άρθρου 327 Κ.Π.Δ. με τη λέξη «τουλάχιστον», υπονοεί ότι δεν αποκλείεται η κλήτευση περισσότερων από ένα ή δύο μαρτύρων, εάν ο κατηγορούμενος θεμελιώνει πειστικά την ανάγκη κλήτευσης κάποιου ακόμα μάρτυρα, που σε περίπτωση απόρριψης, θα κριθεί τελικά από το δικαστήριο.

Η αίτηση για την κλήτευση μαρτύρων υπεράσπισης υποβάλλεται στον αρμόδιο εισαγγελέα μέσα σε πέντε ημέρες από την επίδοση της κλήσης ή του κλητήριου θεσπίσματος, γιατί διαφορετικά είναι απαράδεκτη. Κατά την υποβολή της αίτησης συντάσσεται στο ίδιο έγγραφο έκθεση για την εγχείρισή της. Η κλήτευση των προτεινόμενων μαρτύρων μπορεί να γίνει το αργότερο δύο ημέρες πριν από τη δικάσιμο και με τηλεγράφημα, οπότε επέχει θέση αποδεικτικού η βεβαίωση του υπαλλήλου του Ο.Τ.Ε., για την κατάθεσή του, που σημειώνεται κάτω από το αντίγραφο του τηλεγραφήματος, ενώ για την τήρηση της προθεσμίας των δύο ημερών λαμβάνεται υπόψη η ημερομηνία κατάθεσης του τηλεγραφήματος κατ' άρθρο 327 παρ. 3 Κ.Π.Δ. Ωστόσο η τελευταία αυτή ρύθμιση επικρίθηκε ως αντικείμενη προς τις προαναφερθείσες διατάξεις των άρθρων 6 παρ. 3δ' της Ε.Σ.Δ.Α. και του άρθρου 14 παρ. 3ε' του Δ.Σ.Α.Π.Δ., καθότι με αυτή δεν εξασφαλίζεται η δυνατότητα γνώσης του καλούμενου μάρτυρα. Η ρύθμιση αυτή καταστρατηγεί το δικαίωμα του κατηγορουμένου να επιτύχει την πρόσκληση των μαρτύρων υπεράσπισης κατά τρόπο που να εξασφαλίζει την παρουσία τους στο δικαστήριο, όπως ακριβώς και των μαρτύρων κατηγορίας. Η ενδεχόμενη αποστέρηση του δικαιώματος αυτού δημιουργεί απόλυτη ακυρότητα σύμφωνα με το άρθρο 171 παρ. 1 δ' του Κ.Π.Δ.

Επίσης πρέπει να επισημανθεί ότι αποστέρηση του δικαιώματος επιφέρει όχι μόνο η μη κλήτευση των μαρτύρων, αλλά και η μη εμπρόθεσμη και γενικά νομότυπη κλήτευσή τους, εκτός εάν δεν

ανευρεθούν στη διεύθυνση που δηλώθηκε είτε γιατί είναι ανακριβής, είτε γιατί μεταβλήθηκε και δεν υπάρχει επαρκής προθεσμία πια για την εμπρόθεσμη κλήτευσή τους. Ευνόητο είναι ότι η προθεσμία κλήτευσης που προαναφέραμε αφορά μάρτυρες γνωστής διαμονής στην ημεδαπή και όχι εκείνους που διαμένουν ενδεχομένως στην αλλοδαπή. Επιπλέον έμμεση απιστέρηση του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάσει τους μάρτυρες υπεράσπισης συνιρέχει και όταν ο εισαγγελέας δεν κλήτευσε ορισμένο μάρτυρα από αυτούς που γνωστοποίησε στον κατηγορούμενο και έτσι ο τελευταίος δεν άσκησε το δικαίωμά του πιστεύοντας στην κλήτευσή του από τον εισαγγελέα⁹⁴.

Εξαιρέση από τον ως άνω κανόνα της προθεσμίας για την υποχρεωτική κλήτευση μαρτύρων υπεράσπισης εισάγει η διάταξη της παραγράφου 4 του άρθρου 327 Κ.Π.Δ., σύμφωνα με την οποία «*οι διατάξεις των παραγράφων 2 και 3 του ίδιου άρθρου δεν εφαρμόζονται, όταν ο κατηγορούμενος παραπέμπεται στο μονομελές πλημμελειοδικείο*» όχι όμως και όταν η υπόθεση δικάζεται κατ' έφεση από το τριμελές πλημμελειοδικείο.

Αξίζει να επισημανθεί ότι μάρτυρες κρατούμενοι σε φυλακές και σε άλλα σωφρονιστικά καταστήματα, τα οποία βρίσκονται έξω από την έδρα του δικαστηρίου, δεν κλητεύονται στο δικαστήριο, αλλά διαβάζεται η ένορκη κατάθεσή τους, που έχει ληφθεί στην προδικασία, υπό την προϋπόθεση ότι έχει τηρηθεί το δικαίωμα ακρόασης του κατηγορουμένου κατά την προδικασία, κάτι που στην πράξη σπάνια συμβαίνει. Ο εισαγγελέας, ο δημόσιος κατήγορος και το δικαστήριο δύνανται να παραγγείλουν την κλήτευσή τους, εάν η εξέτασή τους στο ακροατήριο είναι αναγκαία για την ασφαλή διάγνωση της κατηγορίας (άρθρο 215 παρ. 4 Κ.Π.Δ.). Επίσης εάν έχει ενεργηθεί πραγματογνωμοσύνη, είναι δυνατόν να κληθούν από τον εισαγγελέα στο ακροατήριο οι ενεργήσαντες την πραγματογνωμοσύνη για προφορική ανάπτυξή της κατ' άρθρο 362 παρ. 1 εδάφιο α' Κ.Π.Δ. Η προθεσμία δε προς εμφάνιση στο ακροατήριο των πραγματογνωμόνων είναι η ίδια με

⁹⁴ Αργυρίου Καρρά, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, ο.π. σελ. 566.

την αντίστοιχη των μαρτύρων (άρθρο 166 παρ. 1 Κ.Π.Δ.) και συνεπώς εφαρμόζονται τα ανωτέρω και γι' αυτούς⁹⁵.

Η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων σε θέματα που άπτονται της εξέτασης των μαρτύρων υπερασπίσεως από τον κατηγορούμενο καθώς και της πρόσκλησης τέτοιων είναι σχετικά πενιχρή. Ενδεικτικά σε πρόσφατη απόφαση του Αρείου Πάγου⁹⁶ το δικαστήριο απεφάνθη ότι δεν υπάρχει παραβίαση του δικαιώματος ακρόασης, ούτε επέλευση απόλυτης ακυρότητας. Το αιτιολογικό είχε ως εξής : « *Επειδή, όπως προκύπτει από τις συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 327 παρ. 2 και 3, 333 παρ. 2, 357 παρ. 3, 500 Κ.Π.Δ. και 6 παρ. 3δ' της Ε.Σ.Δ.Α, ο εκκαλών κατηγορούμενος για πλημμέλημα μπορεί να ζητήσει την πρόσκληση και εξέταση ενός μάρτυρος υπεράσπισης του από τον εισαγγελέα και στην κατ' έφεση δίκη, αλλά μόνου μέσα σε πέντε (5) ημέρες από την επίδοση της κλήσης ή του κλητηρίου θεσπίσματος, ενώ, αν δεν πράξει τούτο, ούτε την αναβολή της συζήτησης της υπόθεσης μπορεί να ζητήσει για την αιτία αυτή, ούτε η απόρριψη του εν λόγω αιτήματός του επιφέρει απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας στο ακροατήριο, καθόσον η απώλεια της κλήτευσης του μάρτυρος υπεράσπισης κατά τον ανωτέρω τρόπο οφείλεται στην μη άσκηση υπό του εκκαλούμενου κατηγορουμένου του δικαιώματός του τούτου εντός της νομίμου και προδιαληφθείσας προθεσμίας, ακόμη δε περισσότερο, όταν προηγούμενη ένορκη κατάθεση του εν λόγω μάρτυρος υπεράσπισης αναγνώσθηκε δημοσίως μετά από πρόταση του εισαγγελέα της έδρας και σύμφωνη γνώμη του εκκαλούμενου κατηγορουμένου ή του εκπροσωπούμενου του τελευταίου συνηγόρου του, ούτε η αρχή της δίκαιης δίκης παραβιάζεται, ούτε τα δικαιώματα υπεράσπισης του κατηγορουμένου, δεδομένου ότι τα τυχόν υπέρ αυτού κατατεθέντα από τον παραπάνω μάρτυρά του έγιναν γνωστά στο δικαστήριο».*

Σε ορισμένες μάλιστα αποφάσεις του Αρείου Πάγου⁹⁷ το σκεπτικό του ως προς το αν συντρέχει λόγος αναιρέσης λόγω απόλυτης ακυρότητας

⁹⁵ Νικολάου Λίβου, Η υποχρέωση του μάρτυρα να καταθέσει την αλήθεια. Μάρτυρες κατηγορίας και μάρτυρες υπερασπίσεως. Η θέση τους στο «γλωσσικό παιχνίδι», ΠοινΧρ. 1990, σελ. 129.

⁹⁶ Α.Π. (ΠΟΙΝ) 762/2004, ΠοινΛογ 2004, σελ. 883.

⁹⁷ Α.Π. (ΠΟΙΝ) 968/2002, ΠοινΛογ 2002, σελ. 1084

Α.Π. (ΠΟΙΝ) 49/2006, αδημοσίευτη.

της διαδικασίας από την στέρηση του δικαιώματος του κατηγορουμένου να ζητήσει από την αρμόδια αρχή να κλητεύσει υποχρεωτικά έναν τουλάχιστον μάρτυρα της εκλογής του, αν κατηγορείται για πλημμέλημα και δύο αν κατηγορείται για κακούργημα, διαμορφώνεται ως εξής : Το άρθρο 327 παρ. 2 και 3 του Κ.Π.Δ. καθορίζει τις προϋποθέσεις του παραδεκτού της αιτήσεως του κατηγορουμένου, σε ποιον αυτή υποβάλλεται, καθώς και τον τρόπο και τον χρόνο κλητεύσεως του μάρτυρα. Η παραβίαση της ανωτέρω διάταξης και γενικότερα η στέρηση του παρεχόμενου δικαιώματος, που εξασφαλίζει την υπεράσπιση του κατηγορουμένου, επιφέρει απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας, εμπίπτουσα στο άρθρο 171 παρ. 1 δ' Κ.Π.Δ. και ιδρύει τον από τον άρθρο 510 παρ. 1 στοιχ. Α του Κ.Π.Δ. λόγο αναιρέσεως. Όμως, εάν ο μάρτυρας που προτάθηκε από τον κατηγορούμενο δεν προσέλθει στη δίκη, το δικαστήριο της ουσίας δεν είναι υποχρεωμένο να εξετάσει αυτεπαγγέλτως την αιτία της απουσίας του ως άνω μάρτυρα. Αντίθετα στον κατηγορούμενο απόκειται να προβάλει ότι παραβιάστηκε το δικαίωμα που του παρέχει η παραπάνω διάταξη, μαζί με τον τρόπο που αυτό παραβιάστηκε (π.χ. μη κλήτευση, εκπρόθεσμη κλήτευση του μάρτυρα κ.λ.π.) και να αντιλέξει ενδεχομένως στην πρόοδο της δίκης, ζητώντας την αναβολή της, προκειμένου να κληθεί ο μάρτυρας αυτός κατά το άρθρο 352 Κ.Π.Δ.

Παράλληλα, για τους προταθέντες από τον κατηγορούμενο μάρτυρες υπεράσπισης⁹⁸, προκειμένου αυτοί να εξετασθούν ενώπιον του εκδόσαντος την πλητιόμενη απόφαση Δικαστηρίου, στην μετ' αναιρέση δίκη, θα πρέπει να προσδιορίζεται ρητά για ποιο θέμα ζητήθηκε η κλήτευση των μαρτύρων αυτών, ποιοι ήσαν αυτοί και ποια η ακριβής στην ημεδαπή διεύθυνση της κατοικίας ή της διαμονής τους, ώστε να μπορεί να κριθεί κατά πόσο ο Εισαγγελέας παραβίασε την υποχρέωσή του να τους κλητεύσει και τοιουτοτρόπως στερήθηκε ο κατηγορούμενος του δικαιώματος υπεράσπισής του (δεδομένου μάλιστα ότι δεν μπόρεσε να τους εξετάσει στο ακροατήριο και άρα συνιρέχει απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας κατ' άρθρο 171 παρ. 1 εδάφιο δ' Κ.Π.Δ.).

⁹⁸ Α.Π. (ΠΟΙΝ) 501/2005, ΠοινΛογ 2005, σελ. 458.

Συμπερασματικά καταλήγουμε ότι το δικαίωμα του κατηγορουμένου να ζητήσει την εξέταση εκ μέρους του ανακρίνοντος κάθε προτεινόμενου για την υπεράσπισή του αποδεικτικού μέσου και τη διενέργεια κάθε ανακριτικής πράξης που, κατά την άποψή του, αποτελεί μέσο υπεράσπισης του είναι από τα θεμελιώδη δικαιώματα αυτού. Επομένως, ο ανακρίνων οφείλει να εξετάζει κάθε προτεινόμενο από τον κατηγορούμενο αποδεικτικό μέσο, γιατί διαφορετικά παραβιάζει το αντίστοιχο δικαίωμα του κατηγορουμένου. Το ίδιο ισχύει και στην επ' ακροατηρίω διαδικασία. Μόνη περίπτωση που το δικαστήριο δεν θα εξετάσει τον προταθέντα από τον κατηγορούμενο μάρτυρα υπεράσπισης, ή που δε θα κλητεύσει τέτοιον είναι όταν εκτιμά ότι το προτεινόμενο αποδεικτικό μέσο δεν είναι χρήσιμο για την ανακάλυψη της αλήθειας. Πάντως η αναιτιολόγητη ή πολύ περισσότερο η σιωπηρή απόρριψη των σχετικών αιτήσεων του κατηγορουμένου παραβιάζει το ανωτέρω δικαίωμα. Άλλωστε και η διάταξη του εδαφίου δ' της παραγράφου 3 του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α. καθιερώνει την υποχρέωση των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων να κλητεύουν και να εξετάζουν τους προτεινόμενους μάρτυρες υπεράσπισης, εφόσον έχουν προηγουμένως εξετάσει μάρτυρες κατηγορίας και μάλιστα μέχρι ίσου αριθμού με αυτούς ή κατά την άποψή μου και περισσότερους, καθότι στόχος σε μια ποινική δίκη είναι η δίκαιη διεξαγωγή αυτής και η ανακάλυψη της αλήθειας, ανεξάρτητα από το εάν το δικαστήριο φρονεί πως η εξέτασή τους δεν είναι απαραίτητη για την ανακάλυψη της αλήθειας. Βέβαια, για να εφαρμοσθεί το άρθρο 6 παρ. 3 εδάφιο δ' της Ε.Σ.Δ.Α., ο κατηγορούμενος οφείλει να εκθέσει τους λόγους, σύμφωνα με τους οποίους ο μάρτυρας κρίνεται ουσιώδης, όπως και οι κλητευόμενοι από τον Εισαγγελέα καθώς και να αναφέρει το θέμα για το οποίο κυρίως θα γίνει η εξέταση.

VII. Η παραβίαση του δικαιώματος ως λόγος ακυρότητας της διαδικασίας

Αναμφισβήτητα, η δικαστική απόφαση, η οποία εκδίδεται, χωρίς να έχει δοθεί η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να εξετάσει τους

μάρτυρες κατηγορίας και υπερασπίσεως, δηλαδή χωρίς στην ουσία να του έχει παρασχεθεί η δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος ακρόασης είναι ελαττωματική και ειδικότερα πάσχει από ακυρότητα. Εκείνο, όμως, το οποίο αμφισβητείται, είναι οι συνέπειες του ελαττώματος, ήτοι εάν η αντίστοιχη ελαττωματική δικαστική απόφαση πρέπει να θεωρηθεί «μη ληπτέα υπόψη» καν ή απλώς «προσβλητή» («ακυρώσιμη»). Από τη θεωρία έχουν διατυπωθεί αντιτιθέμενες απόψεις. Ωστόσο, η επικρατούσα άποψη είναι ότι μια τέτοια δικαστική απόφαση είναι αυτοδικαίως άκυρη⁹⁹. Οι αυτοδικαίως άκυρες αποφάσεις δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, χωρίς να είναι αναγκαία η προηγούμενη δικαστική διαπίστωση της ακυρότητας. Κάθε αρχή, η οποία ασχολείται με τη συγκεκριμένη υπόθεση, οφείλει να μη λαμβάνει υπόψη την αυτοδικαίως άκυρη απόφαση και ειδικότερα η εισαγγελική αρχή δεν επιτρέπεται να διατάσσει την εκτέλεση της αυτοδικαίως άκυρης αποφάσεως.

Όμως, ως ορθότερη άποψη έχει υποστηριχθεί ότι οι αυτοδικαίως άκυρες αποφάσεις, καίτοι δεν είναι απαραίτητο, ωστόσο μπορούν να προσβάλλονται με ένδικα μέσα, χάριν διασφαλίσεως της σαφήνειας στην απονομή της δικαιοσύνης. Είναι πραγματικά ορθό να αναγνωρίζεται η ακυρότητα των εν λόγω αποφάσεων με δικαστική απόφαση και να διασαφηνίζεται έτσι η κατάσταση, υπό την προϋπόθεση ότι και αυτές οι αποφάσεις συνιστούν ορισμένο φαινόμενο έγκυρης αποφάσεως και εγκυμονούν, επομένως, κινδύνους για την ασφάλεια και σαφήνεια του δικαίου. Αν, όμως, δεν προβλέπονται ή δεν επιτρέπονται ένδικα μέσα ή δεν υποβλήθηκαν, τότε ως σχετικά πρόσφορη διέξοδος εμφανίζεται η συνήθως προβλεπόμενη διαδικασία επιλύσεως αμφιβολιών ή αντιρρήσεων, που αφορούν την εκτελεσιότητα της αποφάσεως. Η ανωτέρω ρύθμιση παρουσιάζει το μειονέκτημα ότι μπορεί να εφαρμόζεται μόνο στις καταδικαστικές αποφάσεις, αφήνοντας χωρίς δυνατότητα προσβολής τις αθωωτικές αποφάσεις, καθώς και εκείνες που παύουν οριστικά την ποινική δίωξη. Ωστόσο, η διαπίστωση της αυτοδικαίως ακυρότητας¹⁰⁰, όταν δεν προβλέπονται ή δεν παρέχονται πια ένδικα

⁹⁹ Αργυρίου Καρρά, Η αρχή της δικαστικής ακρόασεως στην ποινική δίκη, ο.π. σελ. 313 επ.

¹⁰⁰ Χρήστου Μπάκα, Το δικαίωμα ακρόασης του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, σελ. 370 επ.

μέσα εναντίον κάθε αποφάσεως, είτε καταδικαστικής, είτε αθωωτικής, είτε παύουσας οριστικώς την ποινική δίωξη, θα πρέπει να επιτρέπεται και όταν ακόμη δεν υπάρχει ειδική νομοθετική ρύθμιση. Θα μπορούσε συνεπώς να γίνει εν προκειμένω δεκτή η ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 176 παρ. 1 και 2 εδάφιο α' Κ.Π.Δ., σύμφωνα με τις οποίες η ακυρότητα των πράξεων της προδικασίας κηρύσσεται από το δικαστικό συμβούλιο, ενώ των πράξεων της διαδικασίας στο ακροατήριο από το δικαστήριο που αναλαμβάνει την εκδίκαση της κατηγορίας. Περαιτέρω το δικαστικό συμβούλιο ή το δικαστήριο μετά την κήρυξη της ακυρότητας διατάσσει, εάν το κρίνει αναγκαίο και εφικτό, την επανάληψη των άκυρων πράξεων. Συνεπώς, όταν ο φορέας του δικαιώματος ακροάσεως και δη ο κατηγορούμενος στη ποινική δίκη αποστερήθηκε την άσκησή του (όπως εν προκειμένω του δικαιώματος να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας και μάρτυρες υπερασπίσεως) μπορεί να απευθυνθεί στο αρμόδιο αντίστοιχα δικαστικό συμβούλιο ή δικαστήριο, ζητώντας τη διαπίστωση της αυτοδίκαιης ακυρότητας εξαιτίας της στερήσεως του ως άνω δικαιώματός του, την κήρυξη της ακυρότητας αυτής και την επανάληψη της ή των πράξεων που ενεργήθηκαν χωρίς να του δοθεί η δυνατότητα να εξετάσει μάρτυρες (κατηγορίας και υπεράσπισης), ώστε να πραγματοποιηθεί η ακρόασή του.

Οι ακυρότητες διακρίνονται σε δύο κατηγορίες, τη σχετική αφενός και την απόλυτη αφετέρου¹⁰¹. Σχετική ακυρότητα μιας πράξεως ή ενός εγγράφου της ποινικής διαδικασίας επέρχεται μόνο όταν αυτό ορίζεται ρητά στον νόμο (άρθρο 170 παρ. 1 Κ.Π.Δ.) και ειδικά, αναφορικά με τη διαδικασία στο ακροατήριο, και στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του ζητήσουν να ασκήσουν δικαίωμα που ρητά τους παρέχεται από τον νόμο και το δικαστήριο τους το αρνήθηκε ή παρέλειψε να αποφανθεί για τη σχετική αίτηση (άρθρο 170 παρ. 2 Κ.Π.Δ.). Απόλυτη ακυρότητα προκαλείται, αν δεν τηρηθούν οι διατάξεις, οι οποίες καθορίζουν – μεταξύ άλλων - την εμφάνιση, την εκπροσώπηση και την υπεράσπιση του κατηγορουμένου, καθώς και την άσκηση των

¹⁰¹ *Αργυρίου Καρρά, Η αρχή της δικαστικής ακροάσεως στην ποινική δίκη, ο.π. σελ 316*

δικαιωμάτων, που του παρέχονται στις περιπτώσεις και με τις διατυπώσεις που επιβάλλει ο νόμος (άρθρο 171 παρ. 1 εδάφιο δ' Κ.Π.Δ.).

Κάθε σχετική ακυρότητα μπορεί να προταθεί από τον διάδικο (κατηγορούμενο, πολιτικώς ενάγοντα κ.λ.π.), που έχει συμφέρον, εκτός αν προήλθε από ενέργεια ή παράλειψή του ή έγινε δεκτή ρητά απ' αυτόν (173 παρ. 1 εδάφιο α' και παρ. 3). Επίσης η σχετική ακυρότητα, εάν αναφέρεται σε πράξη της προδικασίας, πρέπει να προταθεί έως το τέλος της, ενώ, εάν αναφέρεται σε πράξη της διαδικασίας στο ακροατήριο ή του κλητηρίου θεσπίσματος του κατηγορουμένου και του αστικώς υπευθύνου και του καταλόγου των μαρτύρων, η ακυρότητα της επιδόσεως ή της κοινοποιήσεώς τους και της πολιτικής αγωγής, καθώς και η ακυρότητα που αναφέρεται στο άρθρο 166 παρ. 3 καλύπτονται, αν εκείνος που κλητεύθηκε στη δίκη εμφανισθεί και δεν προβάλει αντιρρήσεις για την πρόοδό της. Μπορεί, όμως, το δικαστήριο να αναβάλλει τη συζήτηση, εάν κρίνει ότι από την ακυρότητα, μολονότι δεν προτάθηκε, είναι δυνατόν να προξενηθεί βλάβη στην υπεράσπιση του κατηγορουμένου (άρθρο 174 παρ. 2 Κ.Π.Δ.).

Η απόλυτη ακυρότητα μπορεί να προταθεί, αλλά λαμβάνεται και αυτεπαγγέλτως υπόψη από το δικαστήριο σε κάθε στάδιο της διαδικασίας και στον Άρειο Πάγο ακόμη (άρθρο 171 Κ.Π.Δ.). Η απόλυτη ακυρότητα προβλέπεται ως λόγος αναιρέσεως τόσο των αποφάσεων (άρθρο 510 παρ. 1 στοιχ. Α' Κ.Π.Δ.), όσο και των βουλευμάτων (άρθρο 484 παρ. 1 στοιχ. α'), ενώ η σχετική ακυρότητα που συνέβη κατά τη διαδικασία στο ακροατήριο (άρθρο 170 παρ. 1) και δεν καλύφθηκε σύμφωνα με τα άρθρα 173 και 174 Κ.Π.Δ.), καθώς και η έλλειψη ακροάσεως κατά το άρθρο 170 παρ. 2 Κ.Π.Δ. μπορεί να προταθεί ως λόγος αναιρέσεως των αποφάσεων (άρθρο 510 παρ. 1 στοιχ. Β' Κ.Π.Δ.).

Είναι φανερό ότι η απόλυτη ακυρότητα παρέχει μεγαλύτερη προστασία έναντι της σχετικής, αφού μπορεί να προτείνεται α) ως λόγος αναιρέσεως τόσο των αποφάσεων, όσο και των βουλευμάτων, β) ανεξάρτητα από το αν ορίζεται ρητά ως κύρωση της παραβάσεως η ακυρότητα της πράξεως, καθώς και γ) σε κάθε στάδιο της διαδικασίας,

περιλαμβανομένου και του Αρείου Πάγου¹⁰² και λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο.

Αναφορικά με τον κατηγορούμενο χρειάζεται να διευκρινισθεί ποιο είδος ακυρότητας (απόλυτη ή σχετική) επέρχεται, όταν στη συγκεκριμένη περίπτωση ορίζεται ρητά στο νόμο ότι η μη τήρηση μιας διατάξεως που καθορίζει την εμφάνιση, την εκπροσώπηση και την υπεράσπισή του, καθώς και την άσκηση των παρεχόμενων σ' αυτόν δικαιωμάτων, στις περιπτώσεις και με τις διατυπώσεις, τις οποίες επιβάλλει ο νόμος, προκαλεί ακυρότητα της αντίστοιχης διαδικαστικής πράξεως¹⁰³. Η διευκρίνιση αυτή είναι απαραίτητη όσον αφορά την παράγραφο 2 του άρθρου 170, ενόψει της προφανούς συνάφειάς της με τη διάταξη του άρθρου 171 παρ. 1 εδάφιο δ' Κ.Π.Δ. Αναμφισβήτητα, η βασική διάταξη που περιλαμβάνει με ευρύτητα όλες τις περιπτώσεις αποστερήσεως των παρεχόμενων δικαιωμάτων υπερασπίσεως του κατηγορουμένου είναι η διάταξη του άρθρου 171 παρ. 1 εδάφιο δ' Κ.Π.Δ. Συνεπώς, η αποστέρηση του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας και τους μάρτυρες υπερασπίσεως, που αποτελεί απόρροια του δικαιώματος ακροάσεώς του, όπως προαναφέραμε, συνεπάγεται απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας.

Αξίζει μάλιστα να επισημάνουμε πως η άποψη, ότι δήθεν αρκεί η παροχή της δυνατότητας ασκήσεως του δικαιώματος ακροάσεως στον δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας, είναι ολότελα άστοχη, αφού το δικαίωμα ακροάσεως του κατηγορουμένου δεν κατοχυρώνει και την ύπαρξη δύο ή περισσότερων βαθμών δικαιοδοσίας. Η άσκηση του δικαιώματος αυτού κατοχυρώνεται σε κάθε στάδιο και βαθμό της διαδικασίας. Συνεπώς, η στέρηση της ασκήσεώς του στον πρώτο βαθμό δεν καλύπτεται από την ενδεχόμενη άσκηση στον δεύτερο βαθμό, που αποτελεί εντελώς αυτοτελή και διαφορετικό βαθμό της διαδικασίας¹⁰⁴.

Αντίστοιχα, η νομολογία του Αρείου Πάγου, όπως προαναφέραμε, αντιμετωπίζει το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες

¹⁰² Μοναδική εξαίρεση θεσπίζεται όταν υπάρχει απόλυτη ακυρότητα πράξεων της προδικασίας που μπορούν να προτείνονται, ωστόσο γίνει αμετάκλητη η παραπομπή στο ακροατήριο.

¹⁰³ *Αργυρίου Καρρά*, Η αρχή της δικαστικής ακροάσεως στην ποινική δίκη, ο.π. σελ 318 -319.

¹⁰⁴ *Αργυρίου Καρρά*, Η αρχή της δικαστικής ακροάσεως στην ποινική δίκη, ο.π. σελ 323.

κατηγορίας καθώς και να ζητά και την εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης, ως δικαίωμα αυτού άρρηκτα συνδεδεμένο με την υπεράσπισή του και το δικαίωμα ακροάσεώς του. Συνεπώς η παραβίασή του, κατά τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, δημιουργεί λόγο αναιρέσης κατ' άρθρο 510 παρ. 1 στοιχ. Α' Κ.Π.Δ., λόγω δηλαδή απόλυτης ακυρότητας της διαδικασίας. Η δε νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποφαινεται ότι υπάρχει ή όχι παραβίαση της παραγράφου 3 εδάφιο δ' του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α., σε συνδυασμό και με την παράγραφο 1 του ίδιου άρθρου.

VIII. Συμπεράσματα – Επίλογος

Είναι προφανές ότι το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δεν μπορεί να γίνει κατανοητό αποκομμένο από τη νομολογία και τα συμπεράσματά της. Το ίδιο το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο θεωρεί τη Σύμβαση ως ένα κείμενο ζωντανό και ευέλικτο, προσαρμοζόμενο στις αντιλήψεις και τις ανάγκες της εκάστοτε εποχής. Η υπέρτατη αξία που διαπνέει κάθε απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου είναι η επιταγή της δίκαιης δίκης, σύμφωνα με την οποία θα πρέπει να τηρείται η αρχή της ισότητας των όπλων καθώς και να γίνονται σεβαστά μια σειρά από θεμελιώδη δικαιώματα για τον κατηγορούμενο. Η νομολογία συνεπώς του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, ενόψει της δεσμευτικότητάς της, συνιστά τον πρωταρχικό οδηγό των νομοθετικών και δικαστικών αρχών των κρατών που έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση.

Είναι πασίδηλο ότι όλα τα κράτη που έχουν κυρώσει την ανωτέρω Σύμβαση οφείλουν να καταβάλλουν τη μέγιστη προσπάθεια για την παρακολούθηση και αντικειμενική ενσωμάτωση των επιταγών της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου στα εσωτερικά τους δικαιοσύνη συστήματα και αυτό όχι μόνο λόγω της διεθνούς τους υποχρέωσης, αλλά και επειδή οι αρχές των ευρωπαϊκών κρατών δεν μπορούν να εθελουφλούν και να αγνοούν μια τόσο κεφαλαιώδη εξέλιξη στο τομέα της νομικής και γενικότερα της πολιτισμικής τους ταυτότητας.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ενόψει ιδίως της δυνατότητας ατομικής προσφυγής του άρθρου 34, παρέχει ανεκτίμητες υπηρεσίες στην υπόθεση διαφύλαξης των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όπως ανεκτίμητη είναι και η συμβολή της, τουλάχιστον ως πρώτο βήμα, στην κατεύθυνση καλάρωσης της στεγανότητας των εθνικών εννόμων τάξεων και διαμόρφωσης ενός υπερκείμενου, κοινού, πανευρωπαϊκού οπλοστασίου υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου.¹⁰⁵

Το δικαίωμα του κατηγορουμένου στο οποίο αναφερθήκαμε στην παρούσα μελέτη, να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας καθώς και να ζητά και να εξετάζει και μάρτυρες υπερασπίσεως συνιστά ένα από τα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα, συνέχεται μάλιστα με τα δικαιώματα ακρόασης και υπεράσπισης του κατηγορουμένου.

Σε καμία περίπτωση, συνεπώς, δεν θα πρέπει ο κατηγορούμενος να στερείται του δικαιώματός του αυτού, είτε είναι παρών, είτε παρίσταται δια του συνηγόρου του. Η εξέταση των μαρτύρων κατά την κύρια ή ακροαματική διαδικασία είναι πολλές φορές καταλυτική για το σχηματισμό δικανικής πεποίθησης περί της ενοχής ή της αθωότητας του κατηγορουμένου. Συμπερασματικά δε θεωρώ ότι οι καταθέσεις των μαρτύρων στην προδικασία, οι καταθέσεις ανωνύμων μαρτύρων, οι καταθέσεις συγκατηγορουμένων θα πρέπει να αξιοποιούνται με φειδώ και πάντοτε με γνώμονα την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, καίτοι πρόκειται για νομίμως κτηθέντα αποδεικτικά μέσα. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι για τη λήψη τους ο κατηγορούμενος δεν είχε τη δυνατότητα να αντιλέξει (αντικρούοντάς τις καταθέσεις αυτές) ή έστω να τις διαφωτίσει, θέτοντας προς τους μάρτυρες αυτούς ερωτήσεις, μέσω των οποίων να μπορεί να κριθεί από το δικαστήριο η αξιοπιστία των συγκεκριμένων μαρτύρων.

Επίσης φρονώ ότι σε κάθε περίπτωση ο κατηγορούμενος θα πρέπει να διευκολύνεται από τα εθνικά δικαστήρια στην εξέταση των μαρτύρων υπεράσπισης που προτείνει. Αυτό δικαιολογείται, αν ληφθεί υπόψη ότι η

¹⁰⁵ Διονυσίου Σπινέλλη, Πορίσματα από τη νομολογία του ΕΔΔΑ ·· σχετικά με το ποινικό δίκαιο, ουσιαστικό και δικονομικό, ΠοινΧρον ΜΙΤ (1998), σελ. 16.

κατάθεση μαρτύρων υπεράσπισης στην προδικασία λαμβάνεται τις περισσότερες φορές, χωρίς να παρίσταται ο κατηγορούμενος, ο οποίος πιθανότατα να επιθυμεί να υποβάλλει κάποια ουσιώδη, κατά την εκτίμησή του, ερώτηση σ' αυτούς, την οποία αμέλησαν ή δεν έκριναν απαραίτητο να υποβάλλουν οι προανακριτικοί ή ανακριτικοί υπάλληλοι.

Η θέσπιση της διάταξης του άρθρου 525 Α του Κ.Π.Δ. που αφορά στην επανάληψη της διαδικασίας σε περίπτωση που το Ε.Δ.Δ.Α. κρίνει ότι συντρέχει περίπτωση παραβίασης της Ε.Σ.Δ.Α., άρα και του άρθρου 6 παρ. 3 εδάφιο δ' αυτής, η διάταξη του άρθρου 171 παράγραφος 1 εδάφιο δ' του Κ.Π.Δ. που αφορά την απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας, σε περίπτωση παραβίασης των διατάξεων αναφορικά με την εμφάνιση, εκπροσώπηση, υπεράσπιση του κατηγορουμένου καθώς και την άσκηση των δικαιωμάτων που του παρέχονται, η διάταξη του άρθρου 510 παρ. 1 στοιχ. Α' του Κ.Π.Δ., που θεσπίζει ως λόγο αναιρέσης των αποφάσεων την αμέσως ανωτέρω απόλυτη ακυρότητα καταδεικνύουν την προσπάθεια του εθνικού νομοθέτη να περιφρουρήσει το οπλοστάσιο των δικαιωμάτων που έχει στη διάθεσή του ο κατηγορούμενος, για να αμυνθεί έναντι της πολιτείας για την αξιόποινη πράξη, που του αποδίδεται.

Η νομολογία των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων συμβαδίζει με την πορεία αυτή που έχει χαράξει ο εθνικός νομοθέτης και κινείται με γνώμονα τη διασφάλιση των δικαιωμάτων υπεράσπισης και ακρόασης του κατηγορουμένου, έκφανση των οποίων, όπως επανειλημμένα έχουμε αναφέρει, αποτελεί και το δικαίωμα που ήταν αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

ΙΧ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΠΟΥ ΕΚΔΙΚΑΣΘΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 2000-2006 ΚΑΙ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΟ ΑΡΘΡΟ 6 παρ. 3 εδαφ. δ' της Ε.Σ.Δ.Α.

2000	ΥΠΟΘΕΣΗ	ΙΣΧΥΡΙΣΜΟΙ ΠΡΟΣΦΕΥΓΟΝΤΟΣ	ΑΠΟΦΑΣΗ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ
1.	Pisano v. Italy No 36732/1997	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - άρνηση να καλέσει μάρτυρες υπεράσπισης και ισχυρισμός ανεπάρκειας αιτιολογίας	Απόρριψη - δεν υπάρχει παραβίαση
2001			
2.	Luca v. Italy No 33354/1996	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - χρήση σε δίκη προανακριτικών καταθέσεων συγκατηγορουμένου ο οποίος δικάστηκε σε ξεχωριστή δίκη	Παραβίαση
3.	Sadak and others v. Turkey No 29900-03/1996	6 παρ. 3 εδαφ. δ' - απουσία δυνατότητας εξέτασης μαρτύρων	Παραβίαση
4.	Perna v. Italy No 48898/1999	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - άρνηση του δικαστηρίου να καλέσει μάρτυρες που ζητήθηκαν από τον κατ/νο	Απόρριψη - δεν υπάρχει παραβίαση
5.	Solakov v. Former Yugoslav Republic of Macedonia No 47023/1999	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - απουσία δυνατότητας εξέτασης μαρτύρων που βρίσκονται στη φυλακή στην αλλοδαπή	Απόρριψη - δεν υπάρχει παραβίαση
6.	P.S. v. Germany No 33900/1996	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - απουσία δυνατότητας για τον κατηγορούμενο να εξετάσει το θύμα φερόμενης σεξουαλικής κακοποίησης	Παραβίαση
2002			
7.	Visser v. Netherlands No 26668/1995	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - χρήση σε δίκη καταθέσεων που δόθηκαν από ανώνυμους μάρτυρες	Παραβίαση

8.	Birutis and others v. Lithuania No 47698 και 48115/1999	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - χρήση σε δίκη καταθέσεων που δόθηκαν από ανώνυμους μάρτυρες	Παραβίαση
9.	S.N. v. Sweden No 34209/1996	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - απουσία δυνατότητας να εξετασθεί το παιδί - θύμα σεξουαλικής κακοποίησης	Απόρριψη - Δεν υπάρχει παραβίαση
10.	Pisano v. Italy No 36732/1997	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - άρνηση δικαστηρίου να καλέσει μάρτυρες υπεράσπισης	Διαγραφή
11.	Craxi v. Italy No 34896/1997	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - χρήση προανακριτικών καταθέσεων που δόθηκαν από συγκατηγορούμενο επικαλούμενος το δικαίωμα του σιωπής στη δίκη καθώς και των καταθέσεων ενός μάρτυρα που πέθανε στο χρονικό διάστημα από την προδικασία μέχρι την κύρια ή επ' ακροατηρίω διαδικασία	Παραβίαση
2003			
12.	Perna v. Italy No 48898/1999	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - άρνηση να αποδεχθεί μαρτυρική κατάθεση που ζητήθηκε από τον κατηγορούμενο σε υπόθεση δυσφήμισης	Απόρριψη - Δεν υπάρχει παραβίαση
13.	Parageorgiou v. Greece No 59506/2000	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' - άρνηση να επιτρέψει μαρτυρική κατάθεση που ζητήθηκε από τον κατηγορούμενο	Παραβίαση
14.	Hulki Gunes v. Turkey No 28490/1995	6 παρ. 3 εδαφ. δ' - χρήση στη δίκη καταθέσεων μαρτύρων που δεν παρουσιάστηκαν αυτοπροσώπως	Παραβίαση
15.	Hyvonen v. Finland No 52529/1999	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. γ' και δ' - άρνηση να επιτρέψει στο δικηγόρο να εκπροσωπήσει τον κατ/νο που δεν εμφανίστηκε αυτοπροσώπως λόγω γέρατος και αλλοφροσύνης	Φιλικός διακανονισμός

16.	Rachdad v. France No 71846/2001	6 παρ. 3 εδαφ. δ' – απουσία δυνατότητας κατηγορουμένου να αμφισβητήσει ερήμην καταδίκη, να εξετάσει μάρτυρες που δεν εμφανίστηκαν, έχοντας δώσει καταθέσεις κατά τη διάρκεια της διεξαχθείσας στην προδικασία έρευνας	Παραβίαση
2004			
17.	Laukkanen and Manninen v. Finland No 50230/1999	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' – άρνηση δικαστηρίου να ακούσει τους μάρτυρες που ζητήθηκαν από τον κατηγορούμενο και έλλειψη προφορικής ακροαματικής διαδικασίας στο Εφετείο	Απόρριψη – Δεν υπάρχει παραβίαση
18.	Morel v. France No 43284/1998	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' – άρνηση του δικαστηρίου να καλέσει μάρτυρες που ζητήθηκαν από τον κατηγορούμενο	Απόρριψη – Δεν υπάρχει παραβίαση
19.	Destrehem v. France No 56651/2000	6 παρ. 3 εδαφ. δ' – καταδίκη κατ' έφεση, ύστερα από αθώωση πρωτοδίκως, χωρίς να ακουστούν οι μάρτυρες υπεράσπισης που είχαν καταθέσει – εξεταστεί στη δίκη	Παραβίαση
20.	Yurttas v. Turkey No 25143/1994 και 27098/1995	6 παρ. 3 εδαφ. α' και δ' – άρνηση πρόσβασης του κατηγορουμένου από το συνήγορο κατά τη διάρκεια των 11 ημερών της αστυνομικής προφυλάκισης και απουσία δυνατότητας να εξετάσει μάρτυρες	Απόρριψη – Δεν υπάρχει παραβίαση
21.	Yavoz v. Austria No 46549/1999	6 παρ. 3 εδαφ. γ' και δ' – αποτυχία να ακουστεί ο κατηγορούμενος προσωπικά σε διοικητικές ποινικές διαδικασίες	Παραβίαση

2005			
22.	Graviano v. Italy No 10075/2002	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' – άρνηση δικαστηρίου να επανεξετάσει μάρτυρες ύστερα από την αντικατάσταση του δικαστή	Απόρριψη – Δεν υπάρχει παραβίαση
23.	Mariani v. France No 43640/1998	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. γ', δ' και ε' – ερήμην καταδίκη και χωρίς νομική εκπροσώπηση κατηγορουμένου που εκτίει ποινή φυλάκισης στην αλλοδαπή	Παραβίαση
24.	Mayali v. France No 69116/2001	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' – απουσία δυνατότητας να εξετασθεί θύμα φερόμενης σεξουαλικής κακοποίησης σε κελί φυλακής ή ένας τρίτος φυλακισμένος	Παραβίαση
25.	Balliu v. Albania No 74727/2001	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' – εξέταση μαρτύρων απόντος του συνηγόρου υπεράσπισης του κατηγορουμένου	Απόρριψη – Δεν υπάρχει παραβίαση
26.	Ivanoff v. Finland No 48999/1999	6 παρ. 1 και 3 εδαφ. δ' – άρνηση του δικαστηρίου να καλέσει μάρτυρες που ζητήθηκαν από τον κατηγορούμενο	Φιλικός Διακανονισμός
27.	Mild and Virtanen v. Finland No 39481 και 40227/1998	6 παρ. 3 εδαφ. δ' – καταδίκη επί τη βάσει μαρτυρικών καταθέσεων τις οποίες ο κατηγορούμενος δεν είχε τη δυνατότητα να αντιλέξει	Παραβίαση
28.	Kolu v. Turkey No 35811/1997	6 παρ. 3 εδαφ. γ' και δ' – χρήση σε δίκη ενοχοποιητικές καταθέσεις που ελήφθησαν από ύποπτο κατά την εξέταση και εν τη απουσία συνηγόρου και έλλειψη των διαδικαστικών εγγυήσεων να αμφισβητήσει την αξιοπιστία των καταθέσεων αυτών στη δίκη	Παραβίαση

29.	Bracci v. Italy No 36822/2002	6 παρ. 3 εδαφ. δ' – απουσία δυνατότητας κατηγορουμένου να εξετάσει έναν μάρτυρα κατηγορίας κατά τη διάρκεια της δίκης του	Παραβίαση
30.	Bocos – Cuesta v. Netherlands No 54789/2000	6 παρ. 3 εδαφ. δ' – άρνηση δικαστηρίου να επιτρέψει στο συνήγορο υπεράσπισης να εξετάσει μάρτυρες κατηγορίας κατά τη διάρκεια της δίκης λόγω της ηλικίας τους και της φύσης της καταθέσεώς τους αναφορικά με κατηγορίες σεξουαλικής επίθεσης και άσεμνων πράξεων σε παιδιά	Παραβίαση
31.	Taal v. Estonia No 13249/2002	6 παρ. 3 εδαφ. δ' – άρνηση δικαστηρίου να επιτρέψει στον κατηγορούμενο να εξετάσει μάρτυρες κατηγορίας κατά τη διάρκεια της δίκης του	Παραβίαση
2006			
32.	Krasniki v. Τσεχική Δημοκρατία No 51277/1999	6 παρ. 3 εδαφ. δ' – δικανική πεποίθηση για ενοχή κατηγορουμένου βασισμένη μόνο σε 2 ανώνυμες καταθέσεις μαρτύρων	Παραβίαση

Χ. Βιβλιογραφία

1. **Νικόλαος Ανδρουλάκης**, Θεμελιώδεις Έννοιες της ποινικής δίκης, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994.
2. **Ιωάννης Ανδρουλάκης**, Κριτήρια της Δίκαιης Ποινικής Δίκης κατά το άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α., Αθήνα 2000, Εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα.
3. **Στέργιος Αλεξιάδης**, Ανακριτική, 5^η Έκδοση, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2003.
4. **Αθανάσιος Γκενεράλης** : Το πρόβλημα και οι συνέπειες της άρνησης εξέτασης των μαρτύρων υπεράσπισης, ΠοινΧρον ΜΗ'/1998
5. **Σταμάτης Δασκαλόπουλος**, Τα δικαιώματα του κατηγορουμένου στην κύρια διαδικασία, στην ημερίδα με θέμα : Η προστασία του κατηγορουμένου και του θύματος στην ποινική δίκη, Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1991
6. **Π. Δ. Δαγτόγλου**, Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο, α', 1979.
7. **Χρήστος Δέδες**, Ποινική Δικονομία, Έκδοσις Τετάρτη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1975.
8. **Μ. Δεργαζαριάν**, Ε.Σ.Δ.Α και Δίκαιη Ποινική Δίκη, Αρμενόπουλος 2005.
9. **Αργύριος Καρράς**, «Η αρχή της δικαστικής ακροάσεως στην ποινική δίκη», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1989.
10. **Αργύριος Καρράς**, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998.
11. **Αργύριος Καρράς**, Επίτομη Ερμηνεία Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Εκδ. Σάκκουλα 2005.
12. **Λ. Καράμπελας**, Η υπεράσπιση στην ποινική δίκη. Η υπεράσπιση του κατηγορουμένου, τ. Α', Δικαιώματα και υποχρεώσεις του κατηγορουμένου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1992.
13. **Γρ. Καλφάλης**, Η σύμπτωση της ιδιότητας του μάρτυρα και του κατηγορουμένου στο ίδιο πρόσωπο, Υπεράσπιση 4/1991.
14. **Νικόλαος Κουλούρης**, «Δραστηριότητες για τα 50 χρόνια της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» ΠοινΔικ 1/1999.

15. **Ιωάννης Κτιστάκης**, «Οι αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, έτους 2000, Μέρος Ι : Οι δικονομικές εγγυήσεις στην ποινική δίκη – Το δικαίωμα σε δίκαιη ποινική δίκη (άρθρο 6 Ε.Σ.Δ.Α.)», ΠοινΔικ 7/2001.
16. **Άγγελος Κωνσταντινίδης**, Το πρόβλημα των «εξ ακοής μαρτύρων», ΠοινΧρον ΜΣΤ' (1996).
17. **Νικόλαος Λίβος**, Η υποχρέωση του μάρτυρα να καταθέσει την αλήθεια. Μάρτυρες κατηγορίας και μάρτυρες υπερασπίσεως. Η θέση τους στο «γλωσσικό παιχνίδι», ΠοινΧρ. 1990.
18. **Αυτώνης Μαγγανάς – Λίλα Καρατζά**, «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου», Νομική Βιβλιοθήκη 2002.
19. **Χρήστος Μπάκας**, Το δικαίωμα ακρόασης του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, ΠοινΧρον ΑΖ'.
20. **Ιπποκράτης Μυλωνάς**, «Παρατηρήσεις στην υπόθεση Mellin κατά Γαλλίας», Υπεράσπιση 1994.
21. **Ευαγγελία Ποδηματά**, «Σκέψεις για το δεδικασμένο και την εκτελεσιότητα των αποφάσεων του ΕυρΔΔΑ στην ημεδαπή έννομη τάξη».
22. **Αθανάσιος Ράϊκος**, «Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Ι, Δεύτερη Έκδοση, Α'», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002.
23. **Εμμανουήλ Ρούκουνας**, Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Εστία, Αθήνα 1995.
24. **Διονύσιος Σπινέλλης**, Πορίσματα από τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α – σχετικά με το ποινικό δίκαιο, ουσιαστικό και δικονομικό, ΠοινΧρον ΜΗ' (1998).
25. **Διονύσιος Σπινέλλης** : Αυξημένη προστασία των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου κατά το Σύνταγμα και τις Διεθνείς Συμβάσεις, Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρίας Ποινικού Δικαίου : Τα δικαιώματα του κατηγορουμένου στην ποινική διαδικασία γενικά, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991.
26. **Γεώργιος Σουλίκος**, Απόλυτη ακυρότητα σε περίπτωση που ο «εξ ακοής μάρτυρας» και μάλιστα ο μάρτυρας αστυνομικός, δεν κατονομάζει την πηγή των πληροφοριών του, Ποινική Δικαιοσύνη 5/1998.

27. **Γεώργιος Συλίκος**, Δικονομικές ακυρότητες από την ανάγνωση στο ακροατήριο καταθέσεων μαρτύρων και απολογιών συγκατηγορουμένων, που δόθηκαν κατά την προδικασία, Πράξη και Λόγος του Ποινικού Δικαίου, Τομ. 1/2000.
28. **Γεώργιος Συλίκος**, Απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας στο ακροατήριο, εάν παρά την αντίρρηση του κατηγορουμένου αναγνωσθεί και ληφθεί υπόψη κατάθεση απόντος μάρτυρα κατηγορίας, η οποία δόθηκε στην προανάκριση ή στην ανάκριση, Πραξ Λογ ΠΔ, 2001.
29. **Κωνσταντίνος Τσουκαλάς**, Ερμηνεία Ποινικής Δικονομίας, Τόμος Α', Γενικοί Ορισμοί, Εκδοτικός Οίκος Ι. & Π. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα, 1943.
30. **Κωνσταντίνος Τσουκαλάς**, Ποινική Δικονομία, 1936.
31. **Γεώργιος Τριανταφύλλου**, Αρχή της αμεσότητας και προσωπική απόδειξη, ΠοινΧρον ΜΕ'.
32. **Γεώργιος Τριανταφύλλου**, Η απαγόρευση αξιοποίησης της απολογίας ή της μαρτυρικής κατάθεσης του συγκατηγορουμένου, ΠοινΧρον ΜΣΤ", 1996.
33. **Γεώργιος Τριανταφύλλου**, Η θέση του συγκατηγορουμένου στο ισχύον σύστημα απόδειξης, ΠοινΧρον ΜΓ", 1993.
34. **Όλγα Τσόλκα**, Η αρχή «nemo tenetur se ipsum prodere / accusare» στην ποινική δίκη, Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2002.
35. **Όλγα Τσόλκα**, Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 3 δ της ΕΣΔΑ, ΠοινΧρον ΝΣΤ"/2006.
36. **Α. Χαραλαμπίκης**, Το άρθρο 211 Α Κ.Π.Δ. – ένας «ατελής» κανόνας αξιολογήσεως των αποδείξεων; ΠοινΧρον ΜΘ' /1999.
37. **Κώστας Χρυσογόνος**, «Η επανάληψη ποινικής διαδικασίας ύστερα από απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», ΝοΒ 49 (2001).

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. **DDr.Franz Matscher** (μεταφρ. Ελίνας Θεοδώρου) «Το νέο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Θεσμικές, λειτουργικές και δικονομικές απόψεις», Δ 31.
2. **A. Gotrian**, Article 6 of the ECHR. The Right to a Fair Trial, Council of Europe, Strasbourg 1994.
3. **St. Stavrou**, The Guarantees for Accused Persons under Article 6 of the European Convention on Human Rights, Dordrecht, 1993.

